

**ALİ FUAD (TÜRKGELDİ) BEY'İN
HAYATI VE ESERLERİ**

Cansu DEMİR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILÂP TARİHİ
ANABİLİM DALI
TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN
2018
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Cansu DEMİR

ALİ FUAD (TÜRKGELDİ) BEY'İN HAYATI VE ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

ERZURUM-2018

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr.Erdal AYDOĞAN danışmanlığında, Cansu DEMİR tarafından hazırlanan “Ali Fuad (Türkgeldi) Bey’in Hayatı ve Eserleri” adlı bu çalışma 05/10/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı’nda Yüksek lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Prof.Dr.Erdal AYDOĞAN

İmza: .....

Jüri Üyesi : Prof.Dr.S.Esin DAYI

İmza: .....

Jüri Üyesi : Dr.Öğr.Üyesi Recep Murat GEÇİKLİ

İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 05/10/ 2018

Prof. Dr. S.Esin DAYI
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum *Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in Hayatı ve Eserleri* adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yönetime başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05 /10 / 2018

Cansu DEMİR

ÖNSÖZ

Biyografi bir kişinin hayatının anlatıldığı yazılardır. Bu edebi türde amaç o kişiyi tüm yönleriyle (hayatı, eseri, kişiliği, görüşleri vs.) tanıtmaktır. Biyografi açık, sade bir dille anlatılan kişinin devrini, çevresini dikkate alarak yazılır. Divan edebiyatında şairleri anlatan bu tür eserlere tezkire denirdi. Tercüme-i hal olarak da isimlendirilmiştir. Biyografiler kişilerin hayatını, çalışmalarını ve düşüncelerini anlatır. Birçok tanınmış, ünlü kişinin hayatını ve eserlerini konu edinen eserler bu adla anılır.

Osmanlı son Mâbeyn Başkâtiplerinden ve aynı zamanda önemli siyasi eser ve hatırat sahibi olan Ali Fuad (Türkgeldi) Bey hakkında ciddi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada, II. Meşrutiyet devrinin en karışık hadiselerine şahit olmuş ve uzun yıllar Sultan Reşad'la Sultan Vahideddin'in Mabeyn Başkâtipliği'ni yaparak, devletin ve sarayın esrarına yakından tanıklık etmiş olan, Sadaret Müsteşarı Ali Fuad (Türkgeldi)'in biyografisine yer verildi. Araştırmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Türkgeldi evrakının içindeki çeşitli belgeler kullanıldı. Türk Tarih Kurumu Arşivinden de yararlanılmaya çalışıldı. Aynı zamanda konuyla ilgili kitap, tez, ansiklopediler, lügat, akademik makaleler, süreli yayınlar ve gazetelerden de azami ölçüde faydalanılmaya gayret gösterildi.

Birinci Bölüm de; Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in doğduğu ve yaşadığı zaman dilimindeki gelişen vakalardan bahsedilerek dönemin genel bir değerlendirilmesi yapıldı. Ardından Ali Fuad Bey'in hayatı, ailesi ve eğitimine yer verildi. İş ahlakı ve kişiliğinin yanı sıra tarih anlayışı üzerinde de duruldu.

İkinci Bölümde; Mâruf Sîmâlar, Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, Tarihi Fıkralar, ÂfâkiFıkralar, Edvar-ı Islahat ve Görüp İşittiklerim adlı eserleri incelendi. Bu eserlerinden ÂfâkiFıkralar, gayr-ı matbudur. Edvar-ı Islahat ve Tarihi Fıkralar adlı kitaplarına da ulaşılmadığı için arşivlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda kısa tanıtımları yapıldı. Ayrıca eserlerinin tarih açısından ne kadar kıymetli olduğu üzerinde de duruldu.

Üçüncü Bölümde ise Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in üç ciltten oluşan Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye ve Görüp İşittiklerim adlı eserlerinde dönemle ilgili anlattığı vakalar arasında kendi düşüncelerine ve izlenimlerine yer verdiği olaylar hakkında da bazı bilgiler verildi. Ayrı ayrı başlıklandırmalar yapılarak farklı konulara bakış açıları değerlendirildi.

Son bölüm olan ekler kısmında ise arşivden elde edilen çok müstesna belgelere ve fotoğraflara yer verildi.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkıları olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Erdal Aydoğan'a teşekkürlerimi sunarım. Enstitü Müdürü Prof. Dr. S. Esin Dayı hocama gösterdiği ilgi ve hoşgörüden dolayı da ayrıca teşekkür etmek isterim. Tez süreci içerisinde gerek maddi gerek ise manevi konularda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve eşim Hasan Çiflik'e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Tez çalışması sırasında bana büyük destekleri olan Semra Kılıç, Doğan Koçak ve Sinan Demir'e ayrıca teşekkür ederim. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün diğer öğretim üyeleri ve idari personeline de teşekkür borcum vardır.

Cansu Demir

Erzurum- 2018

ÖZET

Ali Fuad (Türkgeldi), Tanzimat devri Ricâlinden Dâhiliye Müsteşarı Celal Bey'in torunu ve Tercüme Odası Mühimme Müdürü Cemal Bey'in oğludur. Ali Fuad (Türkgeldi) Bey, 8 Temmuz 1867'de İstanbul sayfiyelerinden biri olan Acıbadem'de doğar.

Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi ile Lisan Mektebi'ni bitirir ve 2 Temmuz 1895'te Hukuk Mektebi'nden sınıfının birincisi olarak mezun olur. Büyük babasının evinde oturan Hindli Hoca İskender Efendi'den de Fars edebiyatı dersleri alır. 1881'de girdiği Dâhiliye Mektûbi Kalemî'nde bir yandan resmi işinde çalışırken diğer yandan okuldaki eğitimine devam eder, resmi görevinde ilerleyerek çeşitli komisyonlarda çalışır ve daha sonra kaleme müdür olarak tayin edilir. 28 Haziran 1901'de Dâhiliye Mektupçusu olur ve 9 Temmuz 1903'den itibaren Dâhiliye Müsteşarlığı'na vekâlet eder.

22 Eylül 1908'de Sadaret Mektupçusu ve 8 Eylül 1909'da Dâhiliye Müsteşarı olur, 31 Temmuz 1912'de Mabeyn Başkitabetine tayin edilir. Sadrazamın ikinci sadareti esnasında Kuva-yı Milliyye'yi isyancı (bâğî) ilan eden Hatt-ı Hümayuna açık itirazı üzerine Sadrazamla araları açılır. Şura-yı Devlet, Maliye ve Nafia Dairesi Riyasetine nakil suretiyle 15 Nisan 1920'de saraydan çıkarılır ve Tevfik Paşa'nın son defa Sadarete gelmesini müteakip aynı senenin 27 Ekimin'de Sadaret Müsteşarlığına tayin edilir ve İstanbul hükümetinin ilgasına kadar bu görevde kalır. Ali Fuad (Türkgeldi) Bey, yıllarca çektiği şeker hastalığının sonunda 3 Şubat 1935 Pazar sabahı vefat eder ve Yahya Efendi kabristanına gömülür.

Anahtar Kelimeler: Ali Fuad (Türkgeldi), Mabeyn Başkâtibi, İstanbul Hükümeti, Müsteşar.

ABSTRACT

Ali Fuad (Türkgeldi) He is the grandchild of the Undersecretary of the internal revenue Celal Bey and the son of Cemal Bey, the chief of the interpretation room of the Tanzimat revolution. Ali Fuad (Türkgeldi) was born on 8th July 1867 in Acıbadem, one of the pivotal cities of İstanbul.

He finished his language course with the Soğukçeşme Military Rector and was the first of his law school class on 2 July 1895. He also teaches persian literatüre from the HinduHodja İskender Efendi who lives in his grandfather's home. In 1881 learns he entered the internal medicine school and continued to study at the school on the other hand while he was working in the formal school, he worked in various commissions in his official position and then he was appointed as stay manager. On June 28, 1901, he became an internal correspondent, and since July 9, 1903, he became a deputy to the undersecretariat of internal medicine.

On September 22, 1908, he was a sadrist correspondent and on September 8, 1909 he became an undersecretary for internal medicine. On July 31, 1912, Mabeyn was assigned to the chief. During the second sadrazam of the grand vizier, the kuva-y Milliye was rebelliously opened to the Hat-ı Hümay, who declared rebellion with the grand vizier. The present state was removed from the court on April 15,1920 by the transfer of the state of finance and the nafiye district, and after the last time Tefik Pasha came to power, he was appointed as the undersecretary of the sultanate on October 27th and remains in Office until the relocation of the İstanbul government.

Keywords: Ali Fuad (Türkgeldi), Mabeyn Başkâtibi, İstanbul Government, Undersecretary.

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL TUTANAĞI.....	I
YEMİN METNİ	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	IX
KAYNAKÇA.....	X
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

HAYATI	5
A- ALİ FUAD BEY'İN (TÜRKGELDİ) HAYATI, EĞİTİMİ, AİLESİ VE MEMURİYET YILLARI.....	5
1- Ali Fuad Bey'in Hayatı ve Eğitimi	5
2- Ailesi ve Çocukları	6
a) Ali Fuat Bey'in Oğlu Mehmet Emin Ali Türkgeldi.....	7
b) Abdulkerim Celalettin Türkgeldi.....	8
c) Emine Naciye Mualla Türkgeldi (Sayar).....	8
ç) Mustafa Reşid Türkgeldi.....	8
3- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ali Fuad Bey'in Memuriyet Hayatı ve Muhtelif Aşamaları	9
a) Dâhiliye Nezareti Mektupçuluğu Görevinde Bulunduğu Yıllar	10
b) Sadaret Mektupçuluğuna Yükselişi.....	12
c) Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in Sultan Reşad Döneminde Başkitabette Görev Alması.....	13
ç) Sultan Vahideddin Döneminde Başkâtiplik Memuriyeti ve Görevden Ayrılışı..	15
B- İŞ AHLAKI VE KİŞİLİĞİ.....	18
C- TARİH ANLAYIŞI.....	19

II. BÖLÜM

TELİF ESERLERİ	21
A- ALİ FUAD BEY'İN (TÜRKGELDİ) ESERLERİ	21
1-Görüp İştiklerim	21
2- Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye	32
a) Birinci Cilt.....	32
b) İkinci Cilt	40
c) Üçüncü Cilt.....	47
2- Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye	57
3- Mâruf Sîmâlar	64
4- Edvâr-ı Islahât (Islahat Devirleri)	73
5- Tarihî Fıkralar	74
6- Âfâkî Fıkralar.....	74
B- ESERLERİNİN TARİH AÇISINDAN KIYMETİ	74

III. BÖLÜM

GÖRÜŞLERİ	77
A-ALİ FUAT TÜRKGELDİ'NİN ESERLERİNDE BAZI MÜHİM KONULAR VE BUNLAR HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	77
1- Şârkî Rumeli-i Meselesi'nde Ali Fuad Türkgeldi'nin Düşünceleri.....	77
2- Ali Fuad (Türkgeldi)'nin Sultan Reşad ile Sultan Vahideddin Arasında Yaptığı Mukayese.....	81
3- Ali Fuad Bey'in (Türkgeldi) Şehzadelik Kurumu ile İlgili Düşüncüleri	84
4-Meclis-i Mebusan'ın Feshi Hakkında Ali Fuad Bey'in (Türkgeldi) Düşünceleri ...	86
5- Rusya Devleti'nin Uygulamış Olduğu Politikalarla İlgili Ali Fuad Bey'in (Türkgeldi) İzlenimleri	89
6- Girit Meselesine Avrupalı Devletlerin Bakış Açıları	91
7- Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in II. Meşrutiyet Yıllarına Dair İzlenimleri	93
8- Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in Gözünden Bâb-ı Âlî Baskımı	95
9- I. Dünya Savaşı'nın Oluşumu ve Osmanlı'da Yaşanan Süreç.....	97
10- Ali Fuad Bey'in (Türkgeldi) İzlenimiyle Mondros Mütârekesi	99
SONUÇ	102
EKLER	105
ÖZGEÇMİŞ	124

KISALTMALAR DİZİNİ

ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DT	: Doktora Tezi
ET	: Erişim Tarihi
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
s	: Sayfa sayısı
S	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDK	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YLT	: Yüksek Lisan Tezi
Yy	: Yüzyıl

KAYNAKÇA

A-ARŞİVLER

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (Osmanlı Arşivi)

İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi

T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü

Türk Tarih Kurumu Arşivi

B-SÜRELİ YAYINLAR

1-Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Hürriyet

2-Dergiler

Atatürk Yolu Dergisi

Bellekten

Cumhuriyet

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

Sosyal Bilimler Dergisi

Tarih Dergisi

Toplumsal Tarih

Türkiyat Araştırma Dergisi

3-Ansiklopediler

Cumhuriyet Ansiklopedisi

Türk Meşhurları Ansiklopedisi

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi

4-Sözlükler

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 2003.

SAMİ, Şemseddin, **Kamus-ı Türkî**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

SİR J. W. Redhouse, **Türkçe/Osmanlıca/İngilizce Sözlük**, Redhouse Yayınevi, İstanbul 1999.

ŞAFAK, Ali, **Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü**, Selim Kitabevi, Ankara, 2002.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 2005.

C-KİTAPLAR

1-Hatıralar

Başmabeyinci Lütfi Bey, **Osmanlı Sarayının Son Günleri**, (Yay. Haz: Şemsettin Kutlu), Hürriyet Yayınları, İstanbul (Tarihsiz).

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım**, Milli Mücadeleye Gidiş, Sabah Yayınları, İstanbul 1997.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım, I**, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

TOPUZLU, Cemil, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul, 1994.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Görüp İştiklerim**, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, **Saray ve Ötesi**, İstanbul, 1940.

2-Araştırma Eserler

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, **Fethinden Kaybına Girit**, Babıali Yayıncılık, İstanbul, 2006.

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, Ankara, 1999.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Y. Alogan, çev., Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002.

- AKTUĞ, İlknur, **Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.
- AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 2017.
- AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1983.
- ALİYE, Fatma, **Muhadarat**, Salkımsöğüt, İstanbul, 2005.
- ALTINAY, Ahmet Refik, **Tarihi Simalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1931.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkim Yayınevi, İstanbul, 2010.
- ASLAN, Ahmet, **Türk Basımında Talat Paşa Suikastı ve Yansımaları**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, YLT, İstanbul, 2010.
- ATASEVEN, Süleyman, **Rauf Orbay**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, YLT, İzmir, 1997.
- AY, Mehtap, **Paris Mekteb-i Osmanisi'nin Kuruluş Amacı ve İşlevi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT, Ankara, 2007.
- AYDIN, Mahir, **Osmanlı Eyaleti'nden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi Yayını, İstanbul, 1996.
- BARDAKCI, Murat, **Şahbaba: Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin 'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları**, İstanbul, 1998.
- BENLİ, Zehra Kamile, **Devlet ve Siyaset Adamı Olarak Ahmet Şefik Mithat Paşa (1822-1884)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT, Kayseri, 2004.
- BOSTAN, M. Hanefi, **Said Halim Paşa'nın Hayatı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT, 1986.
- COKER, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- COŞKUN, İsmail, **Türkiye'de Bürokrasi-Siyaset İlişkileri**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT, Konya, 2005.
- ÇİLOĞLU, Fahrettin, **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV**, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1972.

- ERASLAN, Cezmi, Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006.
- EROĞLU, Haldun, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehzadelik Kurumu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.
- FİNDLEY, Carter V. **Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011
- GÖKBİLGİN, Tayyib, **XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü**, IV. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, Ankara 1952.
- GÜR, Alim, **Ebbuzziya Tefik-Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1998.
- KAPUCU, Adem, **Birinci Meşrutiyet İhaneti**, Milli Ülkü Yayınevi, Konya, 1976.
- KARACA, Ali, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa: 1838-1899**, İstanbul 1993.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, V, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- KARATEPE, Şükrü, **Meşrutiyet ve Anayasa**, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 1995.
- KILIÇ, Ömer, **Şarkî Rumeli Türklerinin Sesi: Hilal Gazetesi (1883-1885)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT, Konya 2010.
- KOHN, Hans, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, İlgı Yayınları, İstanbul, 1983.
- KORKMAZ, Ender, **Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2017.
- KUNERALP, Sinan, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricâli**, İstanbul, 1999.
- KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul 1945.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara, 1993.
- OKANDAN, Recai G. **Umûmi Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948.
- ORTAYLI, İlber, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Seçme Eserler II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

- ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devri'nde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara, 2000.
- ORTAYLI, İlber, **Batılılaşma Yolunda "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu"** İstanbul, 2009.
- ÖZCAN, Besim, **Sinop Deniz Felaketi,(30 Kasım 1853)**, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2008.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Adile Sultan Divanı**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996.
- ÖZKAN, Asaf, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- PALMER, Alan, **Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüzyıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi**, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Gençlik Yayınları, İstanbul, 1995.
- UÇAROL, Rıfat, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa**, Derin Yayınları, İstanbul, 2015.
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012.
- SERTOĞLU, Midhat, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, VI. TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- STEİNBERG, Jonathan, **Bismarck**, Çev. Hakan Abacı, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2015.
- SÜREYYA, Mehmet, **Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri**, Haz. Nuri Akbayar, III, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- ŞENTÜRK, Hüdei, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi**, TTK Yayınları, Ankara, 1992
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul, 1999.
- TBMM Albümü 1920-2010**, C.2.
- TURLYBEK, Aslan, **Enver Paşa 1918-1922**, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2013.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad, **Mâruf Sîmâlar**, Haz. Selçuk Akşin Somel, Mehmet Kalpaklı, TTK Yayınları, Ankara, 2013.
- _____ **Görüp İştittiklerim**, Türk TTK Yayınları, Ankara, 1987.

_____ **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye, I**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

_____ **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye, II**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

_____ **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye, III**, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yayınları, Ankara, 1987.

_____ **Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye**, Haz. Hayrettin Pınar- Fatih Yeşil, Kitabevi, İstanbul, 2012.

UYVAL, Nilgün, **Zaman Kaybolmaz, İlber Ortaylı Kitabı**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Nehir Söyleşi, İstanbul, 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

YENİAY, İ. Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1964.

YÜCEL, Yaşar, "Açılış Konuşması", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Seminerleri**, TTK Yayınları, Ankara, 13-14 Mart 1985.

YÜCEKÖK, Ahmet N., **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

D- MAKALELER

ALKAN, Mustafa, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmi Müfettişliği (1902-1908)", **Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 13/1 (2015), s. 242-255.

AKALIN, Şehabettin, "Mehmet Nâmık Paşa", **İstanbul Üniversitesi, Tarih Dergisi**, IV/7 (İstanbul 1953), s. 127-145.

AKŞİN, Sina, "I. Meşrutiyet Üzerine Bazı Düşünceler", **Uluslararası Mithat Paşa Semineri, (8-10 Mayıs 1984)**, Ankara 1986, s. 1-65.

EFE, Peri, "Millet-i Rum'dan Bir Münevver: Aleksandros Karatheodoris", **Toplumsal Tarih**, 193 (Ocak 2010), s. 83-93.

- FİDAN, Serdal, “Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, (23, Mayıs 2011), s. 115.
- HÜLAGÜ, M. Metin “1897 Türk Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit”, **Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi, Ege Üniversitesi, İzmir**, (18-22 Eylül 2000), s. 3-27.
- İNALCIK, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu”, **Belleten**, XXVIII / 112 (1962), s. 603-622.
- KALELİOĞLU, Oğuz, “Türk Yunan İlişkileri ve Megali idea”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, 41 (Mayıs 2008), s.105-123.
- KARA, Gülnar, Serap Toprak, “19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 5/4 (2006), s.677-689.
- KARAL, Enver Ziya, “Gülhane Hattı Hümayunu'nda Batının Etkisi”, **Belleten**, XXVIII/112 (Ekim 1964), s.581-601.
- KENAN, Seyfi, “Oğlu Ali Türkgeldi'nin Kalemikle Son Osmanlı Mâbeyn Başkâtiplerinden Babası Ali Fuat Türkgeldi'nin Hayatı ve Eserleri”, **Osmanlı Araştırmaları İSAM**, 37 (2011), s. 139-159.
- KIRMIZI, Abdülhamit, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Maliye Nâzırları (1838-1922)”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, I/1 (2003), s. 97-114.
- KODAMAN, Bayram, “Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası”; **Mustafa Reşid Paşa Dönemi Seminerleri**, TTK Yayınları, Ankara, (13-14 Mart 1985), s.71-75.
- ÖKSÜZ, Melek, “Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları (1908-1913)”, **Karadeniz Araştırmaları**, (Bahar 2010), s. 93-104.
- SEMİZ, Yaşar, “Sadık Rıfat Paşa Hayatı ve Görüşleri”, **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırma Dergisi**, I/1, (Kasım 1994), s.135-144.

VURAL, Hanifi, Tuncay Böler, “Ahmet Vefik Paşa ve Türk Diline Katkıları”, Atatürk Üniversitesi, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 46 (Erzurum 2011), s. 1-23.

ZEYREK, Suat, “Balkan Devletleri’nin İttifak Arayışı ve Osmanlı Devleti”, **Tarih Dergisi**, 57/1 (İstanbul 2013) s. 69-103.

E- E-KAYNAKLAR

(<http://www.nkfu.com/car-birinci-nikola-kimdir> / Erişim Tarihi 16.07.2017)

(<http://www.npg.org.uk/collections/search/help.php> / Erişim Tarihi 16.07.2017)

(<http://www.bosnahersek.ba/tarihten-kareler-1878-berlin-antlasmasi> / Erişim Tarihi 15.07.2017)

(<https://eksisozluk.com/simkeshane--972493> / Erişim Tarihi 20.12.2017)

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılın başlarında gerek toprak ve gerekse nüfus bakımından dünyanın en büyük devletlerinden biriydi. Fakat bürokrasi, kuruluş ve kurumlar bu büyüklüğü taşıyamayacak kadar güçten yoksundu. XVIII. yüzyıldan beri komşu devletlerin siyasette, ekonomide, savaş tekniklerinde göstermiş oldukları gelişmeler dikkat çekici mahiyetteydi. Osmanlı İmparatorluğu hızla toprak kaybediyordu. Yunanistan, Mısır, Sırbistan, Boğdan, Eflak, Bulgaristan, Bosna-Hersek, Kıbrıs vs. hepsi birer birer elden çıktı. Ülke yönetiminde idari kurum ve kuruluşlar çözümü zor sorunlarla karşılaştı. Modern kurumlara ihtiyaç duyulmaya olan ihtiyaç arttı.

Değişen dünya şartlarında, Osmanlı Devleti'nin içindeki elit kısmın dışarda yaşanan dünya ile ilgili merakı vardı. Bu merak özellikle kalemiye mensupları için geçerliydi. Kalemiye sınıfının vazifeleri gereği felsefe, tarih, siyaset, coğrafya gibi konuları irdelemek zorundaydılar. Devlet içinde bu kişilerin aldıkları rollerde dallanıp budaklandı. Dış ilişkiler arttıkça yaşanan gelişmelerin çözümlenmesi için görevlendirilmeye başladılar. Rum tercümanlara duyulan ihtiyaçtan vaz geçilmeye başlanılmış ve kalemiye mensupları yabancı dil öğrenmeye ve diplomat olmak için ön plana çıkmaya başlamışlardır. Gelişen bu durum içinde ufuklarını Batı'ya doğru genişlettiler. Toplum içindeki kırılmaların yaşandığı değişim, özünde bir başkalaşım temposuna dönüştü. 1838 Ticaret Antlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı'nın ardındaki fikirler, bu dış dünyanın gelişmelerinin sonuçlarını gösterir nitelikteydi.¹

XIX.yüzyıl, İlber Ortaylı'nın deyişiyle Avrupa'da parlamentolar çağıdır. 19 Mart 1877'de Osmanlı başkentinde, ülkenin dört yanından, gelen çoğulcu bir heyet toplanıyordu. Arabistan vilayetlerinden gelen çeşitli din ve mezhepteki temsilcilerin yanında, Anadolu ve Rumeli'den gelen Türk, Rum, Bulgar ve Arnavut temsilcileri, ilk Osmanlı parlamentosunu oluşturuyordu. Tarihsel ve toplumsal temelini de göz önüne aldığımızda, Osmanlı Parlamentosunun sınıfsal bir nitelikten çok, etnik bir renkliliğe sahip olması, çağdaş parlamentolara göre onun belirgin ve ayırt edici özelliğidir.²

---

¹ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 71. Ayrıca; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yayınları, Ankara, 1993. Ayrıca; Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, VI. TTK Yayınları, Ankara, 2011.

² İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Seçme Eserler II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 251.

XIX. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'nda da merkeziyetçi devlet felsefesi ve eğilimi egemendi. Yabancı devletlerin misyonerleri ülkenin her yerinde sayısız okul ve sosyal kurumlar açarken, Babıali bürokrasisi hayırhah davranmasa bile buna engel olamamaktaydı.³

Bürokrasi bütün zamanlarda ve ülkelerde önemini koruyarak siyasal yönetimlerle etkileşim içinde olmuştur. Bürokrasi, bürolarda çalışanların ya da (kamu) bürokratların iktidara sahip oldukları, ya da en azından, siyasal hayatta önemli rol oynadıkları bir yapıyı ifade etmektedir.⁴

Bürokrasi ve siyaset ilişkisi ise, bazen birbirini tamamlayarak, bazen zıtlaşarak, bazen de birinin diğerini etkisi altına alması ile şekillenmiştir. Bu anlamda Osmanlı-Türk devlet yapısının işleyişine bakarsak, Osmanlı devletinin kuruluşundan (1299), 1700'lü yıllara kadar askeri bürokrasi devlet yönetiminde etkindi. 1700'lü yıllardan sonra ise askeri bürokrasinin yanında sivil bürokrasi iyice şekillenmiş ve imparatorluğun sonuna doğru etkinliğini arttırarak askeri bürokrasiyi tamamlayan kısmı oluşturmuştur.⁵

Osmanlı Devletinin en belirgin özelliği bürokratik bir devlet olmasıdır. Bu bürokratik yapı ise merkez ile çevre arasında uzaklığa sebep olmaktadır. Yani bu durum merkez olarak nitelendirilen yönetici sınıf ile çevre olarak nitelendirilen reaya (halk) arasında bir kopukluk yaratmaktadır. Merkezin, çevreden bağımsızlığı ve bu anlamda sahip olduğu otonomi, devletin kendine özgü örgütlenme ve yapılanma biçimini ortaya çıkarmıştır.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1860'larda, reform ve ulusalcı ayaklanmalar, anayasacı liberalizm ve reaksiyon iç içe yaşıyordu. Böyle bir ortamda Mithad Paşa modernleşen ve zamanına ayak uydurmak isteyen ihtiyar bir imparatorluktaki yeni zihniyeti temsil etmekteydi. Tuna, Niş, Bağdat, Şam; her biri XIX. yüzyılın ulusçu akımlarıyla çalkalanan veya endüstri dünyasının yarattığı yeni iktisadi ilişkiler ortamına giren merkezlerdi. Mithad Paşa'nın yönetimi, bu reformcu anlayışın öyküsüdür diyebiliriz.

---

³ Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Seçme Eserler II**, s. 252-275.

⁴ İsmail Coşkun, **Türkiye'de Bürokrasi-Siyaset İlişkileri**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YLT, Konya, 2005, s. 9.

⁵ Coşkun, **Türkiye'de Bürokrasi-Siyaset İlişkileri**, s. 9.

⁶ Serdal Fidan, "Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2011, S. 23, s. 115.

Tanzimat yöneticileri kişiliklerinde tutuculuğu ve pragmatik reformculuğu birleştirmiş, dünya görüşleri, davranış biçimleri ve politikalarıyla XIX. yüzyıl Osmanlı toplumundaki yeni insanın tipik temsilcileri veya öncüleri olmuştur. Diğer taraftan Sultana ve Osmanlı hanedanına belirli ölçülerde sadık olmaya devam eden bu sınıfın üyeleri, artık temsil açısından sultanın kişiliğinden ayrılmaya başlayan devlete daha büyük bir sadakatle bağlanmaya başlamışlardır.⁷

XIX. yüzyıl ekonomik, siyasi, askeri ve eğitim düzenine varıncaya kadar her konuda değişme ve gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı toplumunda da bu gelişmelerde yaşanan ivme inkâr edilemez bir gerçektir. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezdeki önemli şahitlerinden ve bürokrat ailelerinden gelen Ali Fuad Türkgeldi, Dâhiliye Müsteşarı Celal Bey'in torunu Tercüme Odası Mühimme Müdürü Cemal Bey'in oğludur.⁸ Böyle bir ailenin içinde bulunan Ali Fuad Bey'in elbette ki döneme yakın şahitlik yapması ve iyi bir gözlemci olması kaçınılmaz bir gerçektir. Bürokrasi geleneği içerisinde yer alması, Ali Fuad Bey'in olayları değerlendirmesi açısından oldukça önemlidir.

Bir resmi dairede veya kuruluşa çalışan kâtiplerin başı, başyazmanı anlamına gelen "Başkâtip"⁹ terimi Ali Fuad (Türkgeldi) Bey ile kendini daha bir görünür kılmıştır. Bu terim herkesim tarafından biliniyor olsa dahi, Osmanlı Devleti'nin son padişahları olan Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin zamanında yaşayan Ali Fuad Bey, bu unvanı daha manidar ve daha aktif bir şekilde kullanarak, görevi muhtevî itibarıyla de başarıyla yerine getirmiştir.

Türkgeldi sıradan bir bürokrat değildi; Osmanlı son on yıllarındaki siyasi çalkantıları gözlemlerken önceki yüzyılın siyasi tarihini belirleyen etkenlere dair kuvvetli bir entelektüel merakı söz konusuydu. Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye'nin önsözünde belirttiği üzere "...en mühim bir devre-i tarihiye olduğundan bu zamana ait vakayi-i siyasiyeyi ve vakayide amel olan Ricâlin ahvalini öteden beri merak ile takip etmiştim." Bu merakının oluşmasındaki etkenlerden biride içerisinde doğup büyüdüğü çevreydi.¹⁰

---

⁷ Ahmad, F. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Y. Alogan (çev.), Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 40.

⁸ BOA HSD. AFT, nr. 3/72, vr.2.

⁹ Başkâtip, mahkeme kaleminin başı, şimdilerde yazı işleri müdürü denilir, noter olmayan yerde noterlik işlerini, icra memuru olmayan yerlerde ise icra işlerini de yürüten kişi. Bkz. Ali Şafak, **Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü**, Selim Kitabevi, Ankara 2002, s. 55.

¹⁰ Ali Fuad Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, Haz. Hayrettin Pınar ve Fatih Yeşil, Kitabevi, İstanbul, 2012. s. 5.

Emekliliğini istedikten sonra tarihi ve siyasi araştırmalarına kendini vererek çeşitli eserler telif eder. Bunlar; *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye* (3 ciltlik eser) *Mâruf Simâlar*, *Evdarı Islahat*, *Âfâki Fıkralar*, *Tarihi Fıkralar*, *Görüp İşittiklerim* isimli hatıratı bu eserler arasındadır.

Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in doğduğu yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin uluslararası sorunların, Yunan ve Sırp ayaklanmaları başta olmak üzere çeşitli olayların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu olayları merkezden ve yakından tanıklılığını yapan bir aileden gelen Ali Fuad (Türkgeldi) Bey, konuyu açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya koyan gözlem ve değerlendirmelerde bulunması, eserlerini bürokratik tecrübe açısından oldukça önemli kılmıştır. Onun bu şekilde objektif davranması, tarihi araştırmalar için bir Osmanlı bürokratının gözünden olaylara bakış açımızı değerştirerek, tez çalışmasına büyük bir katkısı olduğunu ifade edebiliriz.

I. BÖLÜM

HAYATI

A- ALİ FUAD BEY'İN (TÜRKGELDİ) HAYATI, EĞİTİMİ, AİLESİ VE MEMURİYET YILLARI

1- Ali Fuad Bey'in Hayatı ve Eğitimi

Ali Fuad Bey, Tanzimat devri Ricâlinden Dâhiliye Müsteşarı Celal Bey'in¹¹ torunu ve Tercüme Odası Mühimme Müdürü Cemal Bey'in oğludur. İstanbul sayfiyelerinden biri olan Acıbadem'de, 8 Temmuz 1867'de dünyaya gelir.¹² 1878'de Simkeşhane¹³ Mekteb-i İbtidaisi'ni tamamlar.¹⁴ Ali Fuad Bey Simkeşhane Mekteb-i İbtidaisi'nden 2 Ağustos 1878 de mezun olur.¹⁵

Daha sonra Soğukçeşme Askeri Rüşdiye'sini ve Lisan Mektebi'ni bitirir. Elde edilen belgelerde Farsça'yı iyi anladığı, Fransızca'yı ise tercüme ve konuşma yapacak derecede iyi olduğu ifade edilmektedir.¹⁶ Oldukça başarılı bir eğitim hayatı geçiren Türkgeldi, 1895'de Mekteb-i Hukuk'tan sınıfının birincisi olarak mezun olur. Arşiv araştırmalar sonucunda Mekteb-i Hukuku bitirme imtihanından aldığı belge dikkat çekmektedir. Belgede geçen dersler ve notlar şu şekildedir:¹⁷

Mecelle: 10

Ticaret-i Berriye: 10

Usûl-i Hukuk: 9 ½

---

¹¹Dedesı Celal Bey aynı zamanda Ali Paşa'nın Sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra gittiği İzmir Valiliği esnasında Divan Kâtipliği hizmetinde bulunmuştur. Ali Paşa'nın İzmir Valiliği'nde bulunduğu sırada bizzat kaleme aldığı yazışmaların ("*muharrerat*") bir suretlerini o dönemde Celal Bey bir deftere de kaydetmiştir. Oldukça hacimli olan bu defter, Ali Fuad Türkgeldi'nin Osmanlı Arşivi'ndeki evrakı içinde bulunmaktadır. Seyfi Kenan bu defteri yayına hazırlama sürecinde olduğunu belirtmiştir. Bkz. Seyfi Kenan, "*Oğlu Ali Türkgeldi'nin Kalemıyla Son Osmanlı Mabeyn Başkâtiplerinden Babası Ali Fuad Türkgeldi'nin Hayatı ve Eserleri*", s. 142.

¹² BOA HSD. AFT, 16/17, vr. 1-2.

¹³ Simkeşhane, İstanbul'un fethinden sonra darphane olarak inşa edilmiştir, fakat hazine ve darphane kısa bir süre sonra daha güvenli olsun diye Topkapı Sarayı'na taşınınca simli iplik eğrilen yer anlamına gelen simkeshane adını almıştır. Bkz.(<https://eksisozluk.com/simkeshane--972493>, Erişim Tarihi 20.12.2017)

¹⁴ BOA HSD. AFT, nr. 3/72, vr. 2.

¹⁵ Ali Fuad Bey, Simkeşhane Mekteb-i İbtidaisi'nden mezun olduktan sonra aldığı 2 Ağustos 1878 tarihli diplomada geçen dersler ve notlar şu şekildedir; İlmihal: 10, Kur'an-ı Kerim Mea Tecvid: 10, Sarf-ı Osmani: 10, Coğrafya: 10, Tarih ve Kısas-ı Enbiya: 10, Hesap: 10, Sülüs: 10, Rik'a: 10. Bkz. BOA HSD. AFT, nr. 3/72, vr. 2. Seyfi Kenan, "*Oğlu Ali Türkgeldi'nin Kalemıyla...*", s. 143,144.

¹⁶ BOA DH. SAİDd...../32-61.

¹⁷ BOA HSD. AFT, 7/7. Seyfi Kenan, "*Oğlu Ali Türkgeldi'nin Kalemıyla...*", s. 145.

Usûl-i Cezaiye: 10
Ticaret-i Bahriye: 10
Arazi: 10
Ferâiz-i Vesâyâ: 10
Hukuk-i İdare: 9 ¾
Ahkâm-ı Evkâf: 9 7/8
Uhûd: 10
Kitâbu'd-diyat ve'l-cinayat: 9 7/8
İcrâ: 9 7/8
Usûl-i Fıkıh: 10
Ceza Kanunu: 10
Hukuk-i Düvel: 10
Tatbikat-ı Cezaiye: 9 ¼
Tatbikat-ı Hukukiye: 9 ½

Sayfanın sonunda yazılan; “*Bimennihi'l-kerim Mekteb-i Hukuk'un hurûc imtihanlarında kazandığımız numaralardır*” Ali Fuad Bey'in kendi eliyle yazdığı bu yazı dikkat çekmektedir. Belgede yer alan farklı sayılardaki derslerin isimleri, dönemin eğitim kalitesi açısından da bilgi vermektedir.¹⁸ Büyük pederinin evinde oturan Hindli Hoca İskender Efendi'den Fars edebiyatı dersleri alır. 1881'de girdiği Dâhiliye Mektubi Kalemi'nde bir yandan resmi işinde çırak olarak çalışırken diğer yandan okuldaki eğitimine devam eder, resmi görevinde tedricen ilerleyerek çeşitli komisyonlarda çalışır ve daha sonra kalem'e müdür olarak tayin edilir.¹⁹

2- Ailesi ve Çocukları

Ali Fuad Bey “*Görüp İştiklerim*” adlı eserinde, ailesi hakkında yazdığı bilgiye göre ceddinin Baruthaneler Nâzırı Seyyid Mehmed Tevfik Efendi'ye dayandığını²⁰ söyler. Babası Tercüme Odası Mühimme Müdürü İsmail Cemal, annesi Ayşe Neyir, eşi Radife hanımdır. Dört çocuğu olan Ali Fuad Bey'in üç oğlu bir kızı vardır. Çocuklarının isimleri sırasıyla; Mehmet Emin Ali, Abdulkerim Celalettin, Emine Naciye Mualla ve Mustafa Reşid'dir.²¹ Arşiv taramaları sonucunda büyük oğlu, Ali Türkgeldi'nin kısa

¹⁸ BOA HSD. AFT, 7/7. Ayrıca; Seyfi Kenan, “*Oğlu Ali Türkgeldi'nin Kalemiyle...*”, s. 145.

¹⁹ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 1.

²⁰ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 53.

²¹ T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Nüfus Kayıt Bilgileri

hayat hikâyesi olan belgelere ulaşıldı. Babası gibi Ali Türkgeldi’nde önemli mevkilerde yeri ve konumu olduğu görülmektedir.

a- Ali Fuat Bey’in Oğlu Mehmet Emin Ali Türkgeldi

Ali Fuad Bey’in oğlu olan Ali Türkgeldi, 14 Şubat 1891²²’de Dersaadet’te doğar. Tahsili, ilkokul ve ortaokulu Şems’ül Maarif Mektebi’nde 1 Temmuz 1903 tarihinde şehadetname alarak Mekteb-i Sultaniye’ye girmiştir. 1 Temmuz 1910 tarihinde Mekteb-i Sultaniye’nin Edebiyat ve Ulum kısmında şehadetname alır. Tahsili için Paris’e giderek 3 Temmuz 1913’te Ulum-ı Siyasiyye Mektebi’nin diploması kısmında şehadetname alarak aynı zamanda Paris Darülfünun Hukuk Şubesine devam ederek mekteb-i mezkûrdan mezun olur. 14 Aralık 1913’te Paris Sefâret-i Seniyesine tayin kılınır. Devlet-i Aliye ile Fransa Hükümeti arasında siyasi münasebetlerin olduğu 4 Kasım 1914’e kadar Paris’te vazifesini yerine getirerek Dersadete geri döner.²³ 1 Ocak 1918’de Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan devletleriyle Rusya arasında Brest-Litovsk müzakerat-ı sulhiyesine memur heyet-i kitabetine tayin olunur.²⁴ 24 Ekim 1918’de Osmanlı Devleti ile İngiltere ve müttefikleri arasında cereyan edecek Mütâreke müzakeratına memur heyet-i kitabetine tayin olunarak Mondros Limanı’nda Mütârekenin akdini takip için gönderilir.²⁵

Ali Türkgeldi de tıpkı babası gibi önemli mevkilerde bulunur ve mühim meselelere bizzat şahitlik eder. Nitekim bu durumu Rauf Orbay’ın yazmış olduğu hatıratında, Mütâreke’nin imzalanması süreci boyunca yol arkadaşlığı ettiği Ali Bey’de söz etmektedir.²⁶ Mondros Mütârekesi gibi önemli bir Mütâreke olarak gözlemlendiği tespit ve deneyimleri “*Mondros ve Mudanya Mütârekelerinin Tarihi*” olan eserinde bire bir yaşananları tüm çıplaklığıyla aktarır. Hatta ileriki zamanlarda dönemin Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü’ye bir mektup yazarak kendisine herhangi bir elçilikte görev verilmesini de ister.²⁷ Ali Türkgeldi, 24 Nisan 1955’de bekar olarak vefat eder.²⁸

---

²²Doğum tarihi, Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerinde 14 Şubat 1891 diye geçiyor olmasına mukabil yapılan Nüfus Araştırmaları sonucunda bu tarih 1 Temmuz 1890 olarak gözükmektedir. Ayrıca ailenin diğer üyelerinde de aynı ay ve gün tarihi verilmiştir. Sadece yıl olarak farklıdır.

²³ BOA HSD. AFT, 06/06, vr.1.

²⁴ BOA HSD. AFT, 06/06, vr.1,2.

²⁵ BOA HSD. AFT, 06/06, vr.2.

²⁶ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım, I**, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 83-85.

²⁷ BOA HSD. AFT, 17/30, vr.1,2.

²⁸ T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Nüfus Kayıt Bilgileri

b- Abdulkerim Celalettin Türkgeldi

Ali Fuad Bey'in ikinci oğlu olan Abdulkerim Celalettin Türkgeldi, 1 Temmuz 1891 İstanbul doğumludur. Tıpkı babası gibi oda İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezundur. İstanbul Deniz Ticaret, 1. Ceza, 2. Ticaret, Ağır Ceza Mahkemeleri, Zabıt Katibi, İstanbul Mahkemesi Asliye Aza Yardımcısı, İstanbul Sulh Hakimi, İstanbul İcra Yargıçısı, Yargıtay Üyeliğini yapan Celalettin Türkgeldi, aynı zamanda IX ve X Dönem Demokrat Parti'nin İstanbul Milletvekilliğininide²⁹ üstlenerek, Babası Ali Fuad Bey ve abisi Mehmet Emin Ali Türkgeldi gibi önemli görevlerde bulunur. Celalettin Türkgeldi İstanbul, 16 Mayıs 1966'da vefat eder. Dönemin gazetelerinde vefat ilanı verilir.³⁰

c- Emine Naciye Mualla Türkgeldi (Sayar)

Ali Fuad Bey'in tek kızı olan Emine Naciye Mualla 1 Temmuz 1905'te İstanbul'da doğar.³¹ Salih Zeki Sayar ve Halide Edip Adivar'ın oğlu Ayetullah Sayar ile evli olan Mualla Türkgeldi (Sayar)'ın bu evlilikten bir çocuğu vardır. İsmi; Prof. Dr. Leyla Elbruz'dur. Aynı zamanda Leyla Elbruz Vakıflar Genel Müdüreligi ve TRT Yönetim Kurulu Üyeliği gibi görevlerde bulunur. Dönemin gazetesinde Ayetullah Sayar'ın 2 Mart Cuma günü cenazesinin kalkacağı ve Mekez Efendi'deki aile kabristanlığına defnedileceği ilanı verilir.³²

ç- Mustafa Reşid Türkgeldi

Ali Fuad Bey'in son çocuğu olan Mustafa Reşid Türkgeldi, 17 Haziran 1907'de İstanbul'da doğar.³³ Prof. Dr. Kimyager Arif Beylikçi ve Hatice Hikmet Beylikçi'nin kızı Nimet Beylikçi ile evli olan Mustafa Reşid'in bu evlilikten bir kız çocuğu olur. İsmi Gülbin Türkgeldi'dir.³⁴ Dönemin Cumhuriyet gazetesinin dergi ekinde Gülbin Türkgeldi ile yapılan bir röportajda yer verilir. Dedesi Ali Fuad Bey ve amcası Ali Türkgeldi ile ilgili bazı sorular sorularak aile yadigarı zengin kütüphanenin önemine değinilir. 10 Kasım 1980 Pazartesi günü vefat eden Mustafa Reşid Türkgeldi'nin ailesi

²⁹ TBMM Albümü 1920-2010, C.2, 1950-1980, s.642.

³⁰ Hürriyet, 17 Mayıs 1968.

³¹ T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Nüfus Kayıt Bilgileri

³² Milliyet, 01.03.1984, s.4.

³³ T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Nüfus Kayıt Bilgileri

³⁴ Milliyet, 12. 11. 1980, s. 8.

tarafından 12 Kasım 1980’de Milliyet gazetesine vefat ilanı verilir.³⁵ Eşi Nimet Türkgeldi ise 23 Eylül 1988’de vefat eder.³⁶

3- Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ali Fuad Bey’in Memuriyet Hayatı ve Muhtelif Aşamaları

Dâhiliye Mektubî Kalemine 1881’de girerek bir yandan resmi işinde çalışırken diğer yandan okuldaki eğitimine devam eder, resmi görevinde ilerleyerek çeşitli komisyonlarda³⁷ çalışır ve daha sonra kaleme müdür olarak tayin edilir.³⁸ 4 Ocak 1885’te seniye-i sınıflı sanisine terfi olunur. 16 Ekim 1890’da Ali Fuad Bey başarılarından ötürü dördüncü rütbeden mecid-i nişanına layık görülür.³⁹

Ali Fuad Bey, Yunan Muharebesi’ne ilişkin haberleşme ve muamelat gibi işlerin yürütülmesi için gayretli çalışmalarından ötürü 27 Eylül 1897 tarihinde “*Yunan Muharebesi Madalyası*” ihsan buyrulmuştur. Adı geçen şahsın maaşı 7 Mayıs 1898’de 1700 kuruşa yükselmiştir. Bununla ilgili karar, Mektub-i Kalemî Müdüriyeti’nin 11 Kasım 1901 tarihli tezkiresinde beyan kılınmıştır.⁴⁰ 28 Haziran 1901 tarihinde Dâhiliye Mektupçuluğuna getirilmiş ve 9 Temmuz 1903’den itibaren de Dâhiliye Müsteşarlığına vekâlet eder. II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman da bu iki görevi yürütmekteydi.⁴¹

22 Eylül 1908’de Sadaret Mektupçusu, 8 Eylül 1909’da Dâhiliye Müsteşarı olmuştur. Bu görevde iken Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi’nin iktidara gelmesine müteakip Hüseyin Hilmi Paşa’nın Meclis-i Vükela’da teklifi ve Sultan Reşad’a yaptığı özel öneriyle 31 Temmuz 1912’de Mabeyn Başkâtipliği’ne getirilmiştir. Sultan Reşad’ın ölümüne kadar bu vazifede kalmış ve Sultan Vahideddin’in cülusunda da bu görevini Damad Ferit Paşa’nın ikinci sadaretine kadar sürdürmüştür. Oğlu Ali Türkgeldi’nin babası hakkında yazmış olduğu “*Tercüme-i Hal*” de belirttiğine göre, yeri

³⁵ Milliyet, 12. 11. 1980, s. 8.

³⁶ İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi

³⁷ Bu komisyonlar; Dâhiliye Nazırı Münir Paşa’nın taht-ı riyasetinde teşkil eden sıhiye komisyonunda ve yine bazı hususta müzakerelerde Halil Rifat Paşa’nın riyasetinde intikal eden komisyonun, Dâhiliye Müsteşarı Ahmet Rifat Paşa’nın tahtı riyasetinde teşkil eden komisyonun hizmet kitabesinde, Trabzon vilayeti dâhilinde Çarşamba kazasında meydana gelen bazı eşhasın tahkikatı icrasında Dâhiliye Mektupçuluğunun riyasetinde teşekkül eden komisyonun azalığında, Turhan Paşa’nın tahtı riyasetinde teftiş ve vilayet komisyonu vs. gibi birçok komisyonlarda görev almıştır. Bkz. BOA HD-Said....32-61. Ayrıca; Asaf Özkan, **II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Askeri ve Mülki Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 77.

³⁸ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr.1.

³⁹ BOA HD-Said....32-61.

⁴⁰ BOA HD-Said....32-61.

⁴¹ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 1.

geldiğinde aykırı bulduğu şeyleri söylemekten kaçınmaz ve cesaretle doğru bildiği düşünceleri ifade eden bir karaktere sahip Türkgeldi, Sadrazamın ikinci sadareti esnasında Kuvâ-yı Milliye'yi isyancı ilan eden Hatt-ı Hümayuna açık itirazı üzerine başından beri yaptığı işleri eleştirmekten kendini alıkoyamadığından Damad Ferid'le ilişkileri tamamen bozulur.⁴² Aralarının açılması üzerine bürokrasideki mevkii düşürülür; Şura-yı Devlet, Maliye ve Nafia Dairesi Riyasetine nakledilerek 15 Nisan 1920'de Saraydan çıkarılır. Aynı sene Tevfik Paşa'nın son sadarete gelmesinden sonra 27 Ekim'de Sadaret Müsteşarlığına tayin edilir ve İstanbul Hükümeti'nin ilgasına kadar bu görevde kalır. Emekliliğini istedikten sonra memuriyet hayatının en zor anlarında bile terk etmediği ilmi, tarih ve siyasi araştırmalarına kendini vererek çeşitli eserler telif eder.⁴³

Ali Fuad Türkgeldi senelerce devam eden çalışmalarına yoğunlaştığı dönemde gittikçe daha da ağırlaşan şeker hastalığından dolayı ciddi sıkıntı çeker; 1934 Mayıs'ında kısmi felç geçirir. 3 Şubat 1935 Pazar sabahı vefat eder. Yahya Efendi Kabristanına defnedilir.⁴⁴ Ali Türkgeldi, babasının vefatından sonra Nüzhet Bey bir şiiriyle şu tarihi düşüğünü söylemiştir:

*Anar anar yanarım can evimde ateş var
Güzide vafına nüzhet idüb idüb tekrar
Düşürdüm ağlayarak ben güzelce bir tarih
Fuad Bey itdi bu köhne seradan adn'e güzar.*

Feraizcizade Osman Faiz Bey de;

Mir Ali Fuad Aliyyü'l-Fuad idi

Bir nüsha-i kemal ve fazilet-nihad idi. Beyit ile başlayan güzel bir mersiye yazdığını söylemiştir.⁴⁵

a) Dâhiliye Nezareti Mektupçuluğu Görevinde Bulunduğu Yıllar

24 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ilanı sırasında Dahiliye Nezareti Mektupçuluğunda bulunan Ali Fuad Bey, Nezaret Müsteşarlığı memuriyeti de boş olduğundan o vazifeyi de beş seneden beri vekaleten ifa ediyordu. Meşrutiyetten sonra

⁴² BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 1. Ayrıca bkz. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 261-264.

⁴³ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 1.

⁴⁴ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 1,2.

⁴⁵ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 1,2.

iki ay daha devam eden bu memuriyeti esnasında çok meşgul olduğunu ve verilen bir çok görevi yerine getirme zorunluluğu olması kendisini yormuştur. Çünkü meşrutiyetin ilanıyla beraber gerek İstanbulda gerek ise taşrada durum ve vaziyet değişmiş, vekiller ve memurların çoğu farklılaşmış ve hayatın yaşam faaliyetleri başka şekillere dönüşmüştür.⁴⁶

Bu yıllarda nezarete de müsteşarın bulunmadığını söyleyen Ali Fuad Bey, memurun da birer birer çekilerek yahut çektirilerek ortada mektupçudan başka bir merci kalmadığını söylemiştir. Yani böylelikle işin zor kısmının kendisine düştüğünü ifade ederek; *“Kapıda her gün sabahtan akşama kadar müstacel işlerle ve eshab-ı mesalihin nihaysiz müracaatları ile ve evde de uykudan kalkar kalkmaz torba torba evrak ile uğraşmakta, kapıya gidince de takım takım eshabı müracaatın odamın önünde beklemekte olduklarını görürdüm. Bu kadar meşagile göğüs germek kolay iş değildi. Binnispe genç denecek bir sinde bulunduğum halde kapıda sandalyemde otururken iki defa üzerime baygınlık gelmişti. Vilayetlerden her an ve dakika öyle telgraflar alınırdı ki derhal cevap verilmek muktezi ve bunlara cevap vermek için emir alacak makam yoktu”*⁴⁷, kendi yetkisinin bu işleri yürütmeye yetmeyeceğini söyleyerek, bu kısır döngüyü düzeltmediği için de üzüntüsünü ayrıca belirtmiştir.

Dahiliye Nezareti memuru olan Hakkı Bey, bir gün Ali Fuad Bey’i yanına çağırarak kendisinin asaleten Dahiliye Nezaretine memuriyeti icra kılınacağını ve Maarif Nezaretine de vekaleten uhdesinde kalacağını söyleyerek Ali Fuad Bey’inde Dahiliye Müsteşarlığına tayini için Sadrazama arz ettiğini; Sadrazam, Sadaret Mektupçusu Asaf Bey’in (kendisinin eski mühürdarı) âmedçilik⁴⁸ sırası ve hakkı iken Said Paşa Kalem Müdürünü ona takdim etmesiyle mağdur olmuş olduğunu beyan ederek onun müsteşarlığa tayinini istediğini söyledi. Hakkı Bey, bunun üzerine Ali Fuad Bey’in hayli zamandan beri mektupçulukla beraber müsteşarlık vazifesini de yerine getirmekte olduğunu ve müsteşarlığa başkasının tayin olmasıyla mağdur olabileceğini söyleyip Sadrazam da *“ öyleyse onu da ben Sadaret Mektupçuluğuna alırım, maaşça ve mevkiye yüksek olduğundan mağdur olmamış olur”* demiştir. Ali Fuad Bey, Dahiliye işlerinin tahammül edilmeyecek derecede ağırlaşmasından Sadaret Mektupçuluğu görevini de pek memnun bulmuş ve böyle bir görevi aile hukukundan gelen kadim bir iş

⁴⁶ BOA HSD.AFT, nr. 9/50, vr.1.

⁴⁷ Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 1.

⁴⁸ Âmedçilik, Osmanlı devlet teşkilâtında Dîvân-ı Hümâyun’a bağlı Âmedî Kalemî’nin âmiri. Bkz. **TDV İslam Ansiklopedisi**, 3, İstanbul, 1991, s. 12.

olarak görmüştür. Ali Fuad Bey, aradan bir ay geçmesine rağmen herhangi bir icraatın olmadığını, odasına gelen bazı gazete muhabirlerinin kendisinin meşguliyetini görmeleri üzerine “*Hakkı Bey, Nezarete niçin bir müsteşar tayin etmiyor*” demişlerdir.⁴⁹

Ali Fuad Bey, bir gün Nezaret odasında iş müzakere edilirken Hakkı Bey’in “biraz sadrazamı göreyim siz burada intizar edin deyip gitmesi üzerine tekrar döndüğünde “Müsteşarlığa Amedçi Adil Bey’in, Amedçiliğe Sadaret Mektupçusu Asaf Bey’in ve Sadaret Mektupçuluğuna da sizin tayininiz takarrür etti; bugün arz olunacak” demesiyle kendisinin de teşekkür ettiğini söylemiştir. “*Fakat Kamil Paşa’nın sözlerini anlamak müşkül olduğundan ifadatını nasıl zapt edebileceğim*” diyen Ali Fuad Bey’e karşılık veren Hakkı Bey, “*Onu hiç düşünmeyin, az zamanda anlarsınız. Ben de tahkik memuriyeti ile İzmir’e gittiğim zaman sözlerini anlamıyordum; bir ay zarfında kamilen anlamaya başladım*”⁵⁰ dedi.

O akşam arz olunarak memuriyetinin başladığını ifade eden Ali Fuad Bey, yeni görevi için istekli olduğu gözlemlenmiştir. Hakkı Bey’in naçizane bu tavrı, ilerde Ali Fuad Bey’in iyi mevkilere gelmesine bir basamak olmuştur denilebilir.

b) Sadaret Mektupçuluğuna Yükselişi

Meşrutiyetin ilanından yaklaşık iki ay süre sonra 22 Eylül 1908 tarihinde Sadaret Mektupçuluğuna tayin edilmiştir.⁵¹ Sadaret Mektupçuları Meclisin evraklarının muhafazası, okunması, listelerinin tertibi vazifesiyle mükellef oldukları gibi Meclisin her içtimasında hazır bulunurlar ve müzakeratı dinlerlerdi. On üç buçuk ay devam eden memuriyeti esnasında çok önemli vakaların ortaya çıktığını söyleyen Ali Fuad Bey, meclisten her çıkışında o günkü müzakeratı ve vekiller arasında geçen konuşmaları kayda almış olsaydı kıymetli bir mecele-i tarihiye husule geleceğini beyan etmiştir. Fakat haftada üç kez gündüzleri Meclis işleri ile ve geceleri de evde mektupçuluk evrakıyla meşgul olduğundan vaktinin olmadığını buna binaen bu kadar önemli olayların zuhura geleceğini tahmin edemediğini söylemiştir.⁵²

Memuriyetinin başlangıç yıllarında bir gün, Meclis evrakının kıraati vazifesi esasen mektupçulara ait olduğu halde kıraat memurunun yerinde bulunmaması üzerine

⁴⁹ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.6.

⁵⁰ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.7.

⁵¹ BOA HSD.AFT, nr. 9/50, vr.1.

⁵² Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.8.

Sadrazam, bir tezkirenin kıraatini Ali Fuad Bey'e emretmiştir. Kendisinin bu kıraati açık ve güzel okuduğunu düşünerek ertesi günü Sadrazam “*Meclis evrakının kıraati esasen Sadaret Mektupçusunun vazifesidir; badema kıraat için hariçten memur getirilmesin, Mektupçu Bey okusun*” diye emir vermesi üzerine bu vazifeyi de Ali Fuad Bey yerine getirmekle mükellef kılınmıştır. O günden itibaren evrakı kendisi okumuştur. Meclis müzakeratının zaptı, zabıt katiplerine, mazbataların ve arz tezkirelerinin tanzimi tespiti de âmedçilere ait olduğu halde Kamil Paşa'nın Mecliste bazı mühim evrakı kendisine de yazdırdığını beyanda bulunmuştur.⁵³

Görüldüğü kadarıyla Ali Fuad Bey sadece Sadaret Mektupçuluğu vazifesini yerine getirmekle kalmamış kendi vazifesi dışında olan mühim görevlerde de kendini göstererek kariyerini etkileyecek atılımlarda bulunmuştur.

c) Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in Sultan Reşad Döneminde Başkitabette Görev Alması

Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikici kez Sadarete gelmesinden sonra bürokraside bazı değişimler meydana geldi. Değişimler içerisinde mevki ve görevler de yerini aldı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Ali Fuad Bey'e; “*Beyefendi, Halit Ziya Beyefendi'nin infisali icap ediyor. Mâbeyn-i Hümayun Başkitabetini kabul eder misiniz?*” demesi üzerine Ali Fuad Bey de “*Evvelce Dahiliye Müsteşarlığını teklif buyurduğunuz vakit söylemiş olduğum veçhile zat-ı fahimaneniz hakkımda her neyi tensib buyurursanız bittabi kabul ederim*” demesi üzerine görevine başlamıştır.⁵⁴

Yeni görevinin verilmesiyle birlikte Ali Fuad Bey, nezaretin memurlarını, kalem müdürlerini müsteşarlık odasına davet ederek vedalaştığını, arkasından sokak kapısına kadar geldiklerini kiminin boynuna kimisinin de ellerine yapışarak vedalaşmakta zorluk çektiğini, büyük bir üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. “*Cenab-ı hakka hamd ederim ki inkılap üzerine son memuriyetim olan Sadaret Müsteşarlığından da müfarakat ederken Bâb-ı Âlî muhafızı büyük sofaya bir manga silahlı asker dizerek şerefli bir teşyi yaptı. İşte bunlar kırk senelik namuskârâne hizmetimin mükafat-ı maneviyyesidir.*” demiştir.

Ali Fuad Bey, Bâb-ı Âlî'den Yıldız Sarayı'na giderek huzura kabul edilmiş ve zatı şahanenin “*ben Lütfü Bey'le Halid Ziya Bey'den de hoşnuttum; fakat haklarında galeyan olduğunu söylediklerinden kendilerine bir zarar gelir mülahazasıyla*

⁵³ Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.9.

⁵⁴ Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.50.

tebdillerine muvafakat ettim. Onlar da ağlayarak veda edip gittiler. İnşallah siz de hüsn-i hizmetle beni hoşnut edersiniz” sözlerini ilave etmiştir.⁵⁵ Ali Fuad Bey ise bu sözlere karşılık, yüz yirmi seneden beri devlete hizmet etmiş bir ailenin üyesi olarak verilen vazifeyi kendine büyük bir şeref olarak gördüğünü ifade etmiştir.⁵⁶

Ali Fuad Bey, Saraydan ayrılma nedenini Damat Ferid Paşa’ya bağladığı gibi, Lütfi Bey’inde görevden ayrılma sürecinde etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Eserinde Lütfi Bey’le beraber eve gitmeye hazırlanırken Padişahın kendisini çağırıp, Ferid Paşa’nın Lütfi Bey’i artık memuriyetinde istemediğini ve bu durumu kendilerine izah etmesini istemiştir. Ali Fuad Bey ise, uzun zamandan beri arkadaşlık ettiği Lütfi Bey için çok üzülen durumu anlatmaya çalışmıştır.⁵⁷ Nitekim bu olayı Lütfi Bey’de “*Osmanlı Sarayının Son Günleri*” adlı hatıratında daha ayrıntılı bir şekilde yer alacaktır. Görevden ayrılış sürecinde her ne kadar Ferid Paşa’yı sorumlu tutsada Padişahın böyle bir şeye müsaade ettirmeyeceğini düşünmüştür. Bu durumu aynen şu şekilde eserde ifade etmektedir; Ferid Paşa’nın hiçbir zaman siyasi bir değer olarak isim yapmadığını, zamanında çok kısa bir süreliğine elçilik katipliğinde bulunduktan sonra kaderin yardımıyla damatlığa ulaştığını, ve bu damatlık sıfatıyla ayan üyeliği gibi bir göreve tayin edilerek sonundada sadrazamlığa ulaşmıştı. Sultan Mehmed Reşad zamanında kendisini ön plana çıkarmak için çalıştığını ve ittihatçılara yaranmak istediğini bundada başarılı olamayınca “*Hürriyet ve İtilaf*” partisi kurucuları arasına katılarak yükselme yolları aramıştır. Lütfi Bey, Mehmed Reşad zamanında, partisinin temsilcilerini huzura kabul ettirmediği için kendisine kin güderek, Damat Ferid’in; “*ilerde görüşürüz*” gibi bazı sözlerde bulunduğunu ifade etmiştir. Lütfi Bey, bu yaşananlardan sonra Ferid Paşa’nın kendi aleyhinde entrikalar çevireceğini tahmin etmiş ama kendisini Avrupa’dan göreve çağırın ve daima ona güvendiğini söyleyen Padişah’ın bunlara kulak asmayacağı inancındaydı. Fakat düşündüklerinin aksi gerçekleşmiş, görevden ayrılışı kendisine bizzat söylenmediği ve Ali Fuad Bey aracılığı sayesinde öğrenmesi onda büyük bir üzüntü tesir ettiğini eserinde ifade etmiştir.⁵⁸

Ali Fuad Bey bu görevdeyken Balkan Muharebesi, Bâb-ı Âlî Baskını, Mahmut Şevket Paşa’nın sadareti, Said Halim Paşa’nın sadareti, Edirne’nin geri alınışı, Said Halim Paşa’nın istifası, Talat Paşa’nın sadareti gibi bir çok mühim vakaların

⁵⁵ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.51,52.

⁵⁶ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.52.

⁵⁷ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s.201.

⁵⁸ Başmabeyinci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, (Yay. Haz: Şemsettin Kutlu), Hürriyet Yayınları, İstanbul (Tarihsiz), s.490.

yaşanmasına tanıklık etmiştir. Bizzat bu görevlerde yer alan kişilerle içiçe olması olayları değerlendirmesi açısından oldukça önemlidir.

ç) Sultan Vahideddin Döneminde Başkâtiplik Memuriyeti ve Görevden Ayrılışı

Sultan Reşad'ın döneminde başkatiplik yapan Ali Fuad Bey bu mevkiini aynı şekilde koruyarak bir sonraki padişahın başkatipliği vazifesine kadar gelmiştir. Bu durumun husule gelmesi süreci ise; Ali Fuad Bey, Talat Paşa ile yalnız oldukları vakit “Dün Mecliste rüfeka ile sizin için görüştük. Eğer biz mevkiimiz de kalırsak sizin de başkitabette ibkanıza karar verdik. Fakat Tevfik Bey’i muhafaza edemeyeceğiz. Bazı arkadaşlar onun da başmabeyncilikte kalmasını istedilerse de ben dedim ki: ‘Vaktiyle Edirne de bir adam vardı; daima şuna buna kefil olup medyunlar borçlarını ödemeyerek hasbel-kefale kendisine tazmin ettirirlerdi. Bazı ehibbası ‘canım böyle herkese kefil olma, mutazarrır oluyorsun’ demeleri üzerine ‘Şuna kefil olmayayım, buna kefil olmayayım da ya ben kime kefil olayım?’ derdi. ‘biz de mademki bu zatı padişahlık makamına getiriyoruz, ona karışmasın buna karışmasın ya neye karışsın?’ dedim; onun üzerine Tevfik Bey’inde ayana nasbına karar verildi.” demiştir.⁵⁹

Selamlık resminden sonra sarayın hekimlerinden olan Miralay Reşad Bey, Ali Fuad Bey’e; “*zat-ı şahane itimat ettikleri pek çok zevattan sizin namus ve hüsn-i halinizi tahkik buyurmuş oldukları cihetle başkitabette olmanızı arzu etmekte bulduklarından hizmet-i şahanelerinde kalmak isteyip istemediğinizi sual buyuruyorlar ve şayet başka bir arzuları varsa onu da söylesin diyorlar*” dedi. Ali Fuad Bey de bu iltifat ve itimada karşı teşekkürle “*madem ki taraf-ı hümayunlarından hakkımda şu suretle beyanı itimat buyruluyor; benim için emir ve fermanı şahanelerine icabetten başka denilecek bir şey ve beyan edilecek bir arzu olmadığını*” ifade etmiştir.⁶⁰

Ali Fuad Bey’e duyulan itimadın sebebi her zaman işlerini doğru düzgün yapıyor olmasından kaynaklıydı. Kişiliğinin ve sorumluluğunun bilincinde olması bu mevki de kalmasına sebep olmuş ve bir padişah dönemine daha tanıklık ederek görevini layıkıyla yerine getirmişti.

⁵⁹ Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.135.

⁶⁰ Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.139,140.

Sultan Vahideddin döneminde ise; İzzet Paşa'nın Sadareti ve Mondros Mütârekese gibi çok önemli iki olaya tanıklık etmiştir. Mütârekede her ne kadar Ali Fuad Bey bulunmasa da oğlu Ali Türkgeldi iştirak ederek ve babası gibi o da görevini layıkıyla yerine getirmişti. Mütâreke sonrası İzzet Paşa'nın istifası, Tevfik Paşa'nın Sadareti ve ikinci kabinesi, kabinede tebeddülât ve Ferit Paşa'nın Sadarete gelme süreçleri yaşanmıştır.

Sadaret süreçlerinde görülen o ki Ferid Paşa'nın bir çok önemli zaatla sorunlar yaşadığı gözlemlenmiştir. Lütfi Bey'in hatıratında anlattığı olaylara binaen Ali Fuad Bey'de eserinde bu gibi olaylara yer vererek; 23 Ağustos 1919 cumartesi günü akşamüzeri huzurda buldukları sırada Ferid Paşa'nın elinde bir Fransızca ajans telgrafıyla içeriye girerek okuması dikkat çekmiştir. Bunun üzerine Ali Fuad Bey'de Fransızca bildiği için telgrafda yazılanları okuyarak onun hatalarını düzeltmesi Damat Ferit'in bozulmasına sebep olmuş ve kendisini avlamaya çalıştığını ifade etmiştir.⁶¹

Ferid Paşa'nın ne birinin huzura kabulünü ne de muhalif bir gazetenin padişah tarafından görülmesini istemediğini, adeta padişahı kendi tesiri altına almak istediğini söyleyen Ali Fuad Bey, bir gün Ferid Paşa'nın masanın üzerinde birkaç gazete bulunduğunu görünce *“bu gazeteler buraya kadar çıkmamalıdır. Padişah tarafından okunabilecek gazete Sabah gazetesiyle bir dereceye kadar İkdam gazetesidir..”* demiştir.⁶²

Ferid Paşa kabinesinden sonra Ali Rıza Paşa kabinesinin göreve geldiğini söyleyen Ali Fuad Bey, kabinenin başlıca mesaisini Kuvây-ı Milliye ile anlaşma meselesine hasredip bu babda Anadolu ile haberleşme ve Bahriye Nâzırı Salih Paşa'yı Amasya'ya göndererek bizzat konuşmaya ve anlaşmaya muvafık olduğunu söylemiştir. Fakat bu durumun tafsilatına resmen vakıf olmadığını çünkü; Bâb-ı âliden saraya gönderilen maruzat gerek resmi ve gerek hususi olsun başkitabete gönderilmesi gerektiği halde Ali Rıza Paşa'nın Kuvây-ı Milliye ile olan telgrafları doğrudan Padişaha takdim olmak üzere kendi mührüyle bir zarfın içinde gönderdiği ve yine kapalı olarak takdim kılındığını söylemiştir. Ali Fuad Bey, Padişahın o esnada bazı telgrafları kendisine gösterirse yalnız onların içeriğine vakıf olabildiğini söyleyerek; Ali Rıza

---

⁶¹ Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.235,236.

⁶² Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.244.

Paşa'nın bu davranışını izzet-i nefesine dokunduğunu söylesede esasen bu meselelere karışmak istemediğinden ses çıkarmadığını ifade etmiştir.⁶³

Ali Rıza Paşa kabinesinden sonra Salih Paşa'nın sadareti sürecinde yaşanan bazı olaylar meydana gelir. Bu olaylar içersinde 16 Mart 1920 gecesini sabaha karşı İngiliz ve Fransızlar tarafından İstanbul şehrinin resmen işgal edildiğini söyleyen Ali Fuad Bey; Vekillerden, Ayan Mebuslarından, Ricâl-i Mülkiyye ve Askeriyyeden oluşan bir çok kimseden hatta Şehzade İbrahim Tevfik Efendi bile vapura bindirilerek Malta'ya gönderildiğini gözlemler. İşgal Fransa Sefâret-iBaştercümanı tarafından Mabeyne ve İngiltere Baştercümanıylada Bâb-ı âliye tebliğ edilerek idare emrinin yine hükümetin eline bırakıldığını ifade eden Ali Fuad Bey, hiç lüzumu olmayan bu terör siyasetinde asıl maksadın ne olduğunu anlayamamıştır.⁶⁴

Ali Fuad Bey, son olarak Ferid Paşa'nın Sadarete gelmesini devlet ve memleket için felaket olduğunu ileri sürerek bir gün Hüseyin Kazım Bey'in kendisine gelerek; *“Meclisin feshi cihetine gidilecek olursa Mebuslar birer birer Anadolu'ya geçerek orada akd-i içtima eyleyeceklerini”* ve bunun neticesi vahim olacağı için Padişanın ikaz edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ali Fuad Bey gerekeni yaptığını fakat faydasının olmadığını hatta Meclis-i Mebusan da iki gün sonra Ferid Paşa'nın çabasıyla fesh olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵

Ali Fuad Bey'in söylemlerine göre kendisinin azli için, Ferid Paşa'nın Padişaha ısrar etmesi üzerine; *“eğer muvafakat buyrulmayacak olur ise vükelâ kullarınız huzûr-ı hümayununuzda gelip yemin etmeyeceklerdir”* diye Padişahı baştan çıkarmaya çalıştığını söylemiştir. Ferid Paşa'nın böyle bir teşebbüsatta bulunmasının başlıca sebebinin asi tabirine olan ihtara bağlayan Ali Fuad Bey, ikincisini ise; Ali Rıza Paşa'nın istifasına mani oluşuydu.⁶⁶ Çünkü Ferid Paşa gibi birinin tekrar sadrazamlık makamına gelmesini istemiyordu.

Damat Ferit Paşa'nın üçüncü Sadaretinde Kuvây-ı Milliyeyi asi ilan eden Hatt-ı Hümayuna açık itirazı üzerine esasen icraatını tenkitten hali kalmadığı Sadrazamlar araları açılarak Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesi riyasetine nakil suretiyle 1920'de saraydan çıkarılmasıyla *“Görüp İşittiklerim”* adlı hatırayada nihayet verdiğini

⁶³ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 251.

⁶⁴ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 259.

⁶⁵ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 261,262.

⁶⁶ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 262,263.

ve altı ay kadar bu görevde bulunduktan sonra⁶⁷ Tevfik Paşa'nın son defa Sadarete gelmesini müteakip aynı senenin 27 Ekim'inde son memuriyeti olan Sadaret Müsteşarlığına tayin olunarak İstanbul Hükümetinin ilgasına kadar bu vazifede kalmıştır.⁶⁸

B- İŞ AHLAKI VE KİŞİLİĞİ

Ali Fuad Bey'in (Türkgeldi) oğlu Ali Türkgeldi'nin yazmış olduğu "Tercüme-i Hal'e" göre, çalışkanlık, takip ve devam, disiplin, hem resmi hayatında hem özel hayatında dürüstlük, kötülükten uzak durma ve sır tutma babasının başlıca temel değerleri ve karakter özelliği olmuştur. Resmi vazifesine ilaveten mühim komisyonların kitabesinde bulunduğu halde, Hukuk Mektebi ile Lisan Mektebini üstün başarıyla bitirmiştir. Emekli olduktan sonra yazdığı önemli araştırmaya, tercüme, temize çekmeye zamana ihtiyacı olduğu halde Hoca Sırrı Efendi'den düzenli (Hazin Tefsiri) okuyarak icazet alması bu duruma en büyük delildir.⁶⁹

Ali Türkgeldi, babasının itina eylediği hususlardan birinin de devam ve takip olduğunu söylemektedir. Kaleme ilk girdiği zaman Dâhiliye Nâzırı olan Mahmud Nedim Paşa'nın "*Oğlum her şeyin başı devamdır, sana birinci derecede tavsiye edeceğim budur*" demesi kendisinde büyük bir tesir bırakmıştır. Bütün hayatı boyunca bu nasihatini dinleyerek kendine rehber edinmiş ve bu sayede hayatında muvaffak olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰

Resmi hayatında, görüş ve düşüncelerinin peşini bırakmadığı gibi bir kitabı başından sonuna kadar okumadan bırakmaz ve bir eserin belirli bir bölümüne göz gezdirmekle yetinenleri de tenkit etmekten uzak durmazdı. Bu nedenle oğlu Ali Türkgeldi, babasının bütün Osmanlı vakanüvis tarihlerini sırasıyla iki defa okumuş, büyük Fransız tarihçilerinin muazzam eserlerini bir sayfa bile atlamadan okuduğunu söylemiştir.⁷¹

Memuriyet hayatı boyunca dürüstlük başlıca temel noktası olmuştur. İzzet-i nefsine son derece itina ettiğinden, amirlerine ve maiyetine karşı laubalilikten uzak durarak herkesin hatırına hürmet ve riayet eyleydi. Resmi işlerde irdelediği şeyleri

---

⁶⁷ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 264.

⁶⁸ BOA HSD.AFT, nr. 9/50, vr.1.

⁶⁹ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 2.

⁷⁰ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 2.

⁷¹ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 2.

açıkça söylemekle beraber fazla ısrar etmez fakat mühim meselelerde cesaretli olmaktan da çekinmezdi.⁷²

Rızka mani olmaktan ürker, merhamet veya ahbablık gibi sebeplerle işgal edeceği vazifelerin hakkıyla ehli olmayan kimseleri sevk veya tavsiye etmez idi. Bunun içindir ki Talat Bey'in ilk Dâhiliye Nezareti'nde kendisine teklif olunan müsteşarlığı ancak memur seçimiyle karıştırılmamak şartıyla kabul etmiş olduğu tercüme-i halde bahsedilmektedir. Çünkü adam kayırma ve maiyete girmek işlerine karşı çıktığından bu tür haksızlığa alet olmak istemezdi.⁷³

Memuriyeti dolayısıyla bilgisi olduğu her türlü devlet sırrını özenle saklardı. Hususi meclislerinde geçmiş zamanlara ait birçok tarihi fıkralar anlattığı halde memuriyeti dolayısıyla bizzat bilgisi olduğu meseleleri nakletmezdi. Memuriyetten çıktıktan sonra da zamanın ahvalinden bahsetmekten hoşlanmazdı. Ali Türkgeldi, babasının bu niteliklerden dolayı Meşrutiyet'in ilanından evvel sarayla katiyen münasebeti olmadığı halde Sultan Abdülhamit zamanında sırayla Rıdvan Paşa, Reşid Muhtar Paşa, Ahmet Refik Paşa gibi, padişaha yakın hususi olan zevatın bulunduğu konum olan Dâhiliye Müsteşarlığı mevkiinde, vekâlet suretiyle olsa da, sarayla temasa girmeden senelerce nasıl tutunduğunu izah etmiştir. İttihat ve Terakki döneminde cemiyete mensup değil iken Dâhiliye Müsteşarlığı ve Mabeyn Başkâtipliği gibi birinci derecede emniyet ve itimada muhtaç mevkileri uzun seneler nasıl muhafaza ettiğini, ifade etmiştir. Ferit Paşa ile araları kat'i surette açılıncaya kadar Sultan Vahideddin tarafından Başkâtiplik mevkiinde bırakılmış olduğunu söyleyen Ali Türkgeldi, böylelikle babasının tüm özellikleri olan iş ahlakı ve kişiliğini gözler önüne sermiştir.⁷⁴

C- TARİH ANLAYIŞI

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında içerdeki en önemli gözlemcilerinden olan Ali Fuad Bey (Türkgeldi) 1881'de girdiği mevkide kariyerinin ilk aşamalarından itibaren yavaş yavaş yükselmiş, önemli devlet görevlerinde bulunmuştu. Bu tarihten sonra, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in kuruluşuna varıncaya kadar, görevi dolayısıyla

---

⁷² BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 3.

⁷³ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 3.

⁷⁴ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr. 3.

cereyan eden pek çok siyasi gelişmelerin tam ortasında yer almış ve bu gelişmelerin aktörlerinin çoğunu yakından tanıma fırsatı elde etmiştir.⁷⁵

Bir yandan bu gelişmelerin kaydını tutarken, diğer yandan da işine vakıf bir şekilde çalışmalarını sürdürmüştür. Tarihe ışık tutacak değerde çok önemli eserler vermiştir. Bunlar gerek siyasi gerek ise biyografik yazmalar olsun her açıdan oldukça mühim eserlerdir. Eserlerinin kıymeti sadece “*Görüp İştiklerimi*” kaleme almasıyla sınırlı olmayıp Tanzimat’ın başlangıcından II. Meşrutiyetin ilanına kadar geçen yetmiş sene içinde meydana gelen siyasi olayları, gerektiğinde konuyla ilgili hem Avrupa kaynaklarına hem de Türk kaynaklarına atıfta bulunarak karşılaştırmalı bir şekilde ele almasıdır.⁷⁶ Oğlu Ali Türkgeldi’nin belirttiği gibi, “*Türk hükümetinin görüş ve düşünüş tarzını eserlerinde tebarüz ettirmiştir*”⁷⁷.

Aynı zamanda bu olayların gelişmesinde bizzat bulunan şahsiyetlerin resmi ve özel dünyalarının tahliline de yer vermiştir. Bu konularda yazdıklarını oldukça özgün ve önemli kılan asıl özellik, yer verdiği kıymetli tarihi belgelerin dışında, Tanzimat Ricâlinin kaleminden çıkan pek çok belgeyi görmüş, Sadaret Müsteşarıken Yıldız’dan Bâb-ı Âlî ’ye devredilen siyasi evrakı incelemiş, kişiliklerini tahlil ettiği önemli isimlerin aileleriyle tanışma fırsatı elde etmiş ve özel arşivlerini de gözden geçirmiş olmasıdır. Öte taraftan bu kişilerle ilgili, belgelere yansımamış pek çok şifahi bilgiyi o dönem devlet adamlarından dinlemiş olması ve yer yer dinlediklerini de aktarması, Türkgeldi’nin eserlerine ayrı bir önem katmaktadır.⁷⁸

Kendi emekleriyle kütüphanesini oluşturan Ali Fuad Türkgeldi’ye bir katkı da oğlundan gelmiştir. Arnavutluk, İran, Hollanda, Hindistan ve Brezilya’da elçilik yapmış olan büyük oğlu Ali Türkgeldi tarafından da bu koleksiyon zenginleştirilmiştir. Bu koleksiyonun 5000’i matbu, 600’ü yazma olan bölümü İstanbul Üniversitesi Merkez Kitaplığı’na hediye edilmiştir. Bazı eserlerin asıl nüshaları Türk Tarih Kurumu’nda, özel evrakı ise oğlu Ali Türkgeldi’ye ait olanlarla birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunmaktadır.⁷⁹

⁷⁵ Seyfi Kenan, “*Oğlu Ali Türkgeldi’nin Kalemiyle...*”, s. 141,142.

⁷⁶ Seyfi Kenan, “*Oğlu Ali Türkgeldi’nin Kalemiyle...*”, s. 141,142.

⁷⁷ BOA HSD. AFT, nr. 9/50, vr.6.

⁷⁸ Seyfi Kenan, “*Oğlu Ali Türkgeldi’nin Kalemiyle...*”, s. 142.

⁷⁹ Selçuk Erez, “*Ali Fuad Bey’in Yazmaları*”, **Cumhuriyet Dergisi**, 287 (8 Eylül 1991), s.9.

II. BÖLÜM

TELİF ESERLERİ

A- ALİ FUAD BEY'İN (TÜRKGELDİ) ESERLERİ

1-Görüp İştittiklerim

Bu eser, II. Meşrutiyet'in ilanından (23 Temmuz 1908) Saraydaki Mâbeyn Başkâtipliği görevinden ayrılıncaya kadar (1920) Ali Fuad (Türkgeldi)'nin yaşadığı; yaşananlar karşısında özellikle Mütâreke yıllarında önemli olaylardan bahseden çok ciddi ve değerli bir hatıradır. Mütâreke dönemine ait bölümü günü gününe tutulmuş notlardan oluşmaktadır.

II. Meşrutiyet devrinin en karışık hadiselerine şahit olmuş ve uzun yıllar Sultan Reşad'la Sultan Vahîdeddin'in Mâbeyn Başkâtipliği'ni⁸⁰ yaparak, devletin ve sarayın esrarına yakından şahitlik etmiş olan, Sadaret Müsteşarı Ali Fuad (Türkgeldi)'nin "Görüp İştittiklerim" adını taşıyan ve Osmanlı İmparatorluğunun son günlerindeki hadiseleri ve o devrin devlet adamlarında görülen ruh haletlerini çok güzel tasvir eden hatıralarını bu eserde görebiliriz.

Yazması Türk Tarih Kurumun'nda bulunmaktadır. Bu kitabın, özellikle Sultan Reşad ve Vahideddin'in önemli bulduğu söz ve gözlemlerine yer vermektedir. Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında çıkan 290 sayfalık bu eser, içindekiler, önsöz, indeks ve resimlerden oluşmaktadır. Eser dört bölüme ayrılmaktadır. Birinci Bölüm, "*Sadaret Mektupçuluğunda Bulunduğu Zamana Ait Vekayi*", İkinci Bölüm, "*Sultan Reşad Devrinde Başkıtabelle Bulunduğu Zamana Ait Vekayi*", Üçüncü Bölüm, "*Sultan Vahideddin Devrinde Başkıtabelle Bulunduğu Zamana Ait Vekayi*", Dördüncü Bölüm, "*Yunanlılar Tarafından İzmir'in İşgali ve Netâyici*" ve her bölümün kendi alt başlığı adı altında çok önemli konular işlenmiştir.

Ali Fuat Bey (Türkgeldi), rahatsızlığının ilerlediği bir dönemde dostlarının teşvik ve ısrarıyla yazmaya başladığı bu esere son şeklini verdikten üç dört gün sonra kısmen felç geçirmesi nedeniyle son çalışması olmuştur. Eserin başına konmuş olan

---

⁸⁰ Başkâtip, mahkeme kaleminin başı, şimdilerde yazı işleri müdürü denilir, noter olmayan yerde noterlik işlerini, icra memuru olmayan yerlerde ise icra işlerini de yürüten kişi. Bkz. Ali Şafak, **Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü**, Selim Kitabevi, Ankara 2002, s. 55.

biyografi, Ali Fuad (Türkgeldi)'nin ailesi tarafından Türk Tarih Kurumuna verilmiştir. Bu notlardan kısaltmalar yapılarak esere giriş yapılmıştır.

Bu kısa biyografi anlatımından sonra bizzat kendi kalemıyla ele aldığı memuriyet yıllarını anlatmaya başlamıştır. Ali Fuad Bey, Meşrutiyet'in ilanı sırasında Dâhiliye Nezareti Mektupçuluğunda bulunduğunu ve Nezaret Müsteşarlığı boş olduğundan o vazifeyi de beş seneden beri yerine getirdiğini ifade etmiştir. Meşrutiyetten sonra iki ay daha devam eden bu memuriyeti esnasındaki meşguliyetin gerçekten de çekilmez bir derecede olduğunu söylemiştir.⁸¹

Meşrutiyet'in ilanı ile beraber gerek İstanbul'da ve gerek taşrada durumun başkalaştığını, vükela ve memurun değiştiğini, matbuatın söz dinlemez olduğunu ve ahalinin müracaat tarzlarının başka başka şekle girdiğini ifade etmiştir. Nezaret'te zaten Müsteşar bulunmadığı gibi memurun da birer birer çekilerek yahut çektirilerek ortada Mektupçudan⁸² başka bir mevki kalmadığını çekinmeden ifade etmiştir.⁸³

Eserin, sadaret mektupçuluğunda bulunduğu zamana ait vekayi adlı birinci bölümde; Meşrutiyetin ilanından iki ay sonra Sadaret Mektupçuluğuna tayin kılındığını söyleyen Ali Fuat Bey, aynı zamanda Sadaret Mektupçularının görevlerini saymaya başlar. Bunlar ise; “ *Meclis-i Hassa muhavvel evrakın muhafazası ve kiraatı, listelerinin tertibi vazifesiyle de mükellef oldukları cihetle meclisin her içtimainda hazır bulunurlar ve müzakeratı istima ederlerdi*”⁸⁴ diye bu hususta da eserinde bilgi vermekten uzak durmamıştır.

Ali Fuat Bey eserinde, on üç buçuk ay devam eden memuriyeti esnasında, çok önemli olayların ve mühim müzakerelerin zuhur ettiğini ifade etmiştir. Hatta “*Her Meclisten çıkarken o günkü müzakeratı ve vükela arasındaki muhaverâtı zapt etmiş olsaydım gayet kıymetli bir mecelle-i tarihiye husule gelirdi. Fakat o zaman haftada üç kere gündüzleri Meclis işleri ve geceleri de evde mektupçuluk evrakı ile meşgul olduğumdan vaktim müsait olmadığı zaman-ı memuriyetimde o kadar vekayi-i azimenin teakub eyleyeceğini de tahmin edemediğimden buna muvaffak olamadım*”⁸⁵ diye

---

⁸¹ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 1.

⁸² Mektupçu, bir nezaret veya diğer bir daire-i resmîyenin veya bir vilayetin umuru tahririyesini idare etmekle muvazzaf büyük memur. Bkz. Şemseddin Sâmî, **Kamus-ı Türki**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

⁸³ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 1.

⁸⁴ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 8.

⁸⁵ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 8.

serzenişte bulunmaktan kendini alamamıştır. Ali Fuat Bey yaşadığı bu deneyimleri aklında kalan bazı önemli meseleleri kısa olarak nakletmekle yetindiğini ifade etmiştir.

Eserde Hüseyin Hilmi Paşa'nın⁸⁶ Sadarete gelişi ve bu doğrultuda yaşanan gelişmeler anlatılmıştır. Ali Fuat Bey, evvelden Hüseyin Hilmi Paşa'yı tanımadığı halde, kendisi hakkında bilgi sahibi olduğunu düşünmektedir. Bu iddialarını da şu şekilde açıklamaktadır. “*Bir gün Mecliste oturduğum sandalyenin yanına gelerek*” “*Ben sizin ahvalinizi daha siz Selanik'te iken tahkik etmişim*”⁸⁷ diye iltifat ettiğini söylemiştir.

Ali Fuat Bey, Hüseyin Hilmi Paşa'nın erbâb kaleminden hafızasının metin ve gayet çalışkan bir zat olduğunu fakat memuriyet hayatı taşrada geçtiği ve merkezde bilgi sahibi ve deneyimi olmadığı halde Sadaret makamına geçmesini biraz ilginç bulmuştur. Bu noksanın kendisi de farkında olduğunu hatta “*Ben sadrazam olmak isterdim amma şimdi değil; Said ve Kamil Paşa'lar gibi zatlarla iki üç sene birlikte bulduktan sonra*”⁸⁸ diye sözlerini ifade ettiği eserde dile getirilmiştir.

Eserde yaşanan bu gelişmelerden sonra 31 Mart Vakası'nın meydana geldiği ve ardından da Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasıyla Tefvik Paşa'nın⁸⁹ Sadarete gelme süreci anlatılmıştır. Bu süreç içerisinde yaşanan ihtişaşatla birlikte dönemin psikolojisi hakkında da bilgi vermektedir diyebiliriz. Tefvik Paşa'nın Sadarete geldikten sonra Hatt-ı Hümayunun okunuşunun ardından, Heyet-i Vükela listesi hazırlandığı sırada başından geçen bir olayı anlatmaya başlamış ve şu şekilde sözlerine devam etmiştir:

---

⁸⁶ Hüseyin Hilmi Paşa, Midilli'de 1855 yılında doğmuş ve eğitimini de burada görmüştür. Memuriyet hayatına Midilli'de Tahrirat Kalemî'nde başlamıştır. Daha sonra 1883 yılında Aydın Vilâyeti mektupçuluğuna terfi edişine kadar dokuz yıl Midilli'de çalışmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Umûmî Müfettişliğine kadar, Anadolu'da çeşitli görevlerde bulundu. 2 Aralık 1902 tarihinde Yemen Valiliğinden, yeni ihdas edilen Rumeli (Makedonya) Umumi Müfettişliğine terfi ettirildi. Altı yıl bu görevde kalan Hüseyin Hilmi Paşa, memuriyet hayatının en başarılı ve en faydalı hizmetlerini bu sırada yapmıştır. Manastır, Kosova ve Selanik vilâyetlerini içine alan Rumeli Umumi Müfettişliği, Bulgar çetelerinin faaliyetlerini önlemek ve Makedonya'da iyi bir idare oluşturmak amacıyla kurulmuştu. Rumeli Umumi Müfettişliği, Hüseyin Hilmi Paşa ile başlayıp, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, yine onunla sona eren bir idarî görev oldu. Bir çeşit idarî muhtariyet olan bu görevle Hüseyin Hilmi Paşa, bölgedeki karışıklıkları tam olarak engelleyememekle birlikte, yabancı güçlerin yıkıcı faaliyetlerini önleyerek, iyi işleyen bir idare kurmayı başarmıştır. Bkz. Mustafa Alkan, “*Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği(1902-1908)*” **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 13/1, 2015, s.1.

⁸⁷ Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 22.

⁸⁸ Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 23.

⁸⁹ Tefvik Paşa, Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tefvik Paşa, 11 Şubat 1845'te İstanbul'da doğdu. Dış işlerinde diplomat olarak çalıştıktan sonra 1895'te Hariciye Nazırı oldu. 1908'de Ayan Meclisi üyeliğine getirildi. İstanbul'da 31 Mart olayı olarak bilinen ayaklanmanın ertesi günü hükümeti kurmakla görevlendirildi; ayaklanmayı bastırmak için Selanik'ten İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun kente girişini engellemeye çalıştıysada başarılı olamadı. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra istifa etti. Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı heyetine Başkanlık etti. Bkz. Fahrettin Çiloğlu, **Kurtuluş Savaşı Sözlüğü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s. 216.

“Vükelâya tebligat icra ettirmek üzere listeyi alıp odama geldim. Hariçte atılan silahlar hala devam ediyordu. O esnada yanıma gelmiş olan Şehremini Hâzım Bey’le otururken vız diye bir şey kapıdan grip odanın sağ cihetinde kâgir duvarı delip çıktı. Bunun hariçten atılan bir kurşun olduğu anlaşıldı. Bereket versin ki oturduğumuz sandalye sol cihette olduğundan bizlere bir zarar vermedi. Kurşunun nerden girdiği de anlaşılmadı”⁹⁰ diyen Ali Fuad Bey, eserinde anlattığı bu vakaların bizzat canlı örneklerini yaşayarak olay anını birebir aktarmaktan geri durmamıştır.

Eserde Tevfik Paşa’nın Sadarettten ayrılmasından sonra yerine ikinci kez Hüseyin Hilmi Paşa’nın Sadarete geliş sürecinde meydana gelen gelişmeler hakkında bilgi verilmiştir. Mecliste Şeyhülislam Sadrazamın sağında, Dâhiliye Nâzırı Ferid Paşa’nın da solunda oturduğu, mühim bir müzakere olmadıkça söze karışmayıp bazen de uyuduklarını anlatmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa’nın bu duruma canı sıkılsa da şahısları ve mevkileri itibariyle kendilerine bir şey söylemediği dikkatini çekmiştir. Ali Fuad Bey, bir gün Meclisten çıkıp Hüseyin Hilmi Paşa’nın odasına gittiğini ve kendisine hitaben “ *Oğlum, bu adamlarla ne yapacağız; biri bir tarafımda, diğeri öteki tarafımda uyuyor*” diye şikâyet de bulunduğunu eserde ifade etmiştir.⁹¹

Eserde Sadaret Dairesi memurlarının maaşları konusunda çıkan bazı sorunlar dile getirilmiştir. Hariciye Nâzırı Rifat Paşa ile Nâfia Nâzırı Gabriyel Efendi, Sadrazam’a bu durumu şöyle izah etmişlerdir; “ *Meclisce pek şiddetli gidiyorlar; Sadrazam hazretleri teşrif buyursunlar, önünü alsınlar dedikleri halde*” “ *Ben elçileri kabul edeceğim, vaktim yok; her Nâzır kendi daire bütçesini müdafaa etsin*” demiştir. Bunun üzerine Nâzırlar daireleri tahsisatını ayrı ayrı müdafaa etmiş memurlar arasında sınıf ve derece de gözetilmediğinden aynı derecede olan iki memurun maaşı bir dairede fazla, diğer dairede noksan olmasına sebep olmuştur. Ali Fuat Bey, buna Sadrazam’ın inadı, Dâhiliye Nâzırının imsakı ve mebusların âdem-i vukufunu sebep olarak göstermiştir.⁹²

Eserde, Hüseyin Hilmi Paşa’nın Ramazan ayı münasebetiyle düzenli çalışılmayacağını ve insanların birbiriyle kavga edeceklerini düşündüğü için toplantıların gece olmasını ön görmüştür. Hatta o akşam Topkapı Sarayı’nda iftar etmek arzusunda bulunarak hükümet üyelerini yemeğe davet etmiş, bu davete Ali Fuat Bey de

⁹⁰ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 28.

⁹¹ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 42.

⁹² Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, s. 45-46.

iştirak etmiştir. Ali Fuat Bey, Başkitabet hizmetinde bulunduğu sıralarda her sene Ramazanın on beşinde Sadrazam ve Vükela ile iftar etmiş ise de ilk defa olarak bulunduğu o gece duyduğu zevk-i ruhaniyi hiçbir vakit bulamadığını en içten duygularıyla ifade etmiştir.⁹³

Kitabın İkinci Bölümünde ise; Ali Fuad Bey, Sultan Reşad devrinde Başkitabette bulunduğu zamanlarda yaşadığı olayları bire bir kendi kalemiyle anlatmaktadır. Başkitabete tayin oluşunu ve Sultan Reşad’la aralarında geçen bir konuşmayı ise aynen şöyle anlatmıştır; Sultan Reşad’ın daha önceki kâtiplerinden hoşnut olduğunu ve Ali Fuad Bey’e “*İnşallah siz de hüsn-i hizmetle beni hoşnut edersiniz*” sözlerinde bulunmuş aynı şekilde Ali Fuad Bey de hizmet ettiği müddetçe kendilerini hoşnut eylediğini düşünmektedir. Çünkü daima “*Bâşkatip, ben sağ kaldıkça sen Bâşkatipsin, ama ben öldükten sonra bilmem*” dediğini hakikaten de öyle olduğunu bu sözleriyle gerekçesine dayanak oluşturmuştur.⁹⁴

Ali Fuad Bey, bir gün Sultan Reşad’la aralarında geçen konuşmayı eserinde aynen şöyle ifade etmiştir; “*Sultan Reşad merhum maruzata, ayrıca tahsis etmiş olduğu odada bakardı. Orta yerde üzerinde eski madenden mamûl yazı takımı duran bir masa, masanın bir tarafında koltuk, karşısında yıldızlı bir sandalye bulunurdu. Kendisi koltuğa oturup benimde sandalyeye oturmamı emrederdi. Memuriyetimin ilk günlerinde masa başında karşı karşıya otururken birden bire “ Hakanın hal’i iyi mi oldu fena mı oldu? (Sultan Hamid’e daima “Hakan” derdi) diye bir sual irad ve beni müşkilata ilka etti. Çünkü henüz ahlakını bilmediğimden ve umum hanedanın hal’den ürkmekte olduklarını öteden beri işittiğimden iyi oldu desem, bu adam hal’ taraftarı diye zihninde bir vahime uyanacağını ve iyi olmadı desem, kendisinin cülûsu hayırlı olmadığı manasını vereceğini düşünerek bir iki dakika teemmülden sonra “ Bu mesele kulunuzun arz ve mütalaa edebileceği bir mesele değildir; ancak şu kadar arz edebilirim ki efendimizin cülûsu hümayunları devlet için bir nimet olmuştur. Fakat bu nimetten hakkıyla istifade edemedik”* diyerek hakkında şüphe uyandırmayacak surette idare-i lisan etmiştir.⁹⁵

Bu durum Ali Fuat Bey’in dönemin çetrefilli işlerine rağmen kendini savunabilecek ve zor durumda kalmayacak mevkiye getirebilir bir zekâyâ sahip

⁹³ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 48.

⁹⁴ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 52.

⁹⁵ Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 53.

olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu konuşmada dikkat çeken bir diğer husus ise hem üslûp açısından çok iyi olduğunu hem de tasvir ve betimlemeleri yaparken en az bir edebiyatçı kadar işinin ehli olduğunu göstermektedir.

Eserde değinilen bir diğer mevzu ise Bâb âli Baskınıdır.⁹⁶ Ali Fuad Bey baskın anını şöyle anlatmaktadır; “*Meclisin ertesi günü Zat-ı Şahane, nezdinde müzakere yapılmaktaydı. Sadrazam gelerek makamına oturdu. Bende pencere önünde bulunan yandaki koltuğa oturdum. Kendisi telgrafnâmeyi okurken haricen bir gürültü işitildi. Başımı pencereye çevirince önlerinde irili ufaklı çocuklar olduğu halde sarıklı sarıksız bir takım adamların tekbir alarak Bâb âliye doğru gelmekte olduklarını gördüm. Sadrazama “bugün miting mi var? Ellerindeki bayraklarla birçok adamlar Bâb- ı Âliye doğru geliyorlar” dedim. “Yok öyle bir şey” diyerek telgrafnâmeyi okumaya devam etti. Fakat gittikçe gürültü artıyordu. Başımı çevirip de baktığımda “içeriye girmek üzere parmaklıklara turmanıyorlar efendim, parmaklıklardan aşıyorlar deyince” “haber verinizde kapıları kapasınlar” dedi. Düşündüm ki bunların erbâb kıyam olduklarına şüphe yok; ibtida Sadrazamın odasına hücum edecekleri de muhakkak şu halde durmak nefsimce büyük tehlikeyi mûcib. Hemen haber vermek bahanesiyle odadan çıktım; aradaki odada kapı ağaları ve hademeler toplanıp “ bu başımıza gelenler nedir!” diye ağlaşıyorlardı. Hariçteki büyük sofada da şangır şungur camlar kırılıyordu, silahlar atılıyordu. Deniz tarafındaki elçi odasına gittim; orada Maliye Nâzırı Abdurrahman Efendi, Telgraf ve Posta Nâzırı Mosoros Kikis Bey ile Doyçe Bank direktörleri ve Almanya Sefâret-iBaştercümanı avans müzakeresiyle meşgul oluyorlardı. Odaya girince bir köşeye sığınarak netice-i hale intizar eyledim. Sofadan daha şiddetli silah ve “Ay”*

---

⁹⁶ **Bâb-ı Ali**, Osmanlı imparatorluğunda sadrâzam (vezîr-i âzam) ‘lık makam ve dâiresine delâlet eden ve bilhassa XIX. asrın başından itibaren kullanılan bir tâbirdir. Eskiden sadrâzamların, ayrıca resmî dâire olarak da kullandıkları, hususî ikametgâhlarına “kapı” denilmekte idi. Bâbâli, „kapı” kelimesinin karşılığı resmî bir tâbir olup, “yüksek kapı” manasındadır. Kapı tâbiri, çok eskiden umumî olarak, Türk hükümdarlarının sarayları için kullanılmış, sonraları da, devlet ve hükümet işlerinin tedvir edildiği birer mahâll olmaları itibarı ile vezir-i âzamların saray ve konaklarına da teşmil edilmiştir. Babı-ı ali baskını, Balkan Savaşları öncesinde, Ağustos 1912’de Osmanlı Meclisi feshedilmiş ve seçim hazırlıkları başlamıştı. Ancak savaşın patlak vermesi seçimlerin ertelenmesine neden oldu; savaşlarda İttihatçı subayların denetimi altında olan ordunun ağır yenilgiler alması, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı iktidara yaklaştırdı. Bunun üzerine Enver Paşa, yanındaki fedailerıyla Bâb-ı Âli’yi bastı ve yaptığı hükümet darbesiyle iktidara el koydu. İttihatçıların lideri Enver Paşa, yanında fedailer olduğu halde Bâb-ı Âli denilen hükümet konağını bastı. Çıkan arbedede içinde yaverlerin ve güvenlik memurlarının da bulunduğu 9 görevli öldürüldü. Toplantı halinde olan bakanlardan Harbiye Nazırı Nazım Paşa baskıncılara karşı koymaya kalkınca, vurularak öldürüldü. 84 yaşındaki Sadrazam Kamil Paşa’nın başına silah dayayan İttihatçılar, ona zorla bir istifa dilekçesi imzalattılar. Dilekçeye "ordunun isteğiyle istifa ediyorum" diye yazan Kâmil Paşa’ya, "ordunun ve milletin isteğiyle" diye yazdırdılar, böylece birkaç kişinin yaptığı darbe milletin iradesi sayıldı. Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s. 204-220. Ayrıca, Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 2017. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, Ankara, 1999.

diye birinin feryadı işitildi. Odacılar gelip Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'yı⁹⁷ vurduklarını haber verdiler. Gerçi Bâb âli de bulunan asker yetiştirse de Nallımescid önünde silah çatarak hiçbir harekette bulunmadı. Odacılar Talat⁹⁸ ve Enver Beylerin⁹⁹ Sadrazamın yanına gelerek kendisine istifa teklif eylediklerini ve Enver istifanameyi alıp Saraya götürdüğünü haber verdiler. Ondan sonra hariçteki gürültü azaldı. Bu aralık Kamil Paşa beni nezdine çağırıp “*Enver ile Talat geldiler, istifa teklif ettiler. Yazdığım istifanamede ciheti askeriyeden vuku bulan teklif üzerine diye yazmış olduğum halde ahali, tabirini de ilave ettirdiler dedi*”.¹⁰⁰ O dönemde yaşanan bu gelişmelere bizzat şahitlik eden Ali Fuad Bey, gerçekleri tüm çıplaklığıyla bire bir anlatmaktan geri durmamıştır.

Eserde Balkan Muharebesi esnasında yaşanan gelişmeleri, Edirne'nin geri alınışı ve Harbi Umûmi hakkında da ayrı ayrı bilgiler verilmiştir. Harb döneminde müttefik bulmaya çalışan devletin durumuna bizzat şahitlik eden Ali Fuad Bey, Said Halim Paşa'nın¹⁰¹ “*Sizi gayet mühim ve mahrem bir iş için çağırırım. Buna bir ben, bir siz ve bir de Padişah bilecektir. Şayet bir tarafa şâyî olursa ikimizde mes'ul oluruz. Başımıza*

⁹⁷ Nazım Paşa, 1853 ile 1913 yılları arasında yaşamıştır. Nazım Paşa, 60 yıllık ömründe Deli Fuat Paşa Vakası, 31 Mart Vakası, Halaskar Zabitan olayı, 1912'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılması, I. Balkan Savaşı ve Bâb Ali Baskını gibi olayların baş aktörlerinden olmuştur. Kendisi aynı zamanda Ayastefanos Antlaşması, Berlin Antlaşması görüşmelerine iştirak etmiş, I. Balkan Savaşı sırasında Bulgaristan ile yapılan Mütârekede heyet reisliği yapmış askeri bir diplomattır. Ender Korkmaz, **Harbiye nazırı Nazım Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2017.

⁹⁸ Talat Bey, 1874 yılında Edirne'de doğdu. Genç yaşta siyasetle uğraşmış, II. Abdülhamit karşıtı mücadelenin içinde yer almıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra mebus seçilmiştir. Daha sonra önce nazırlık yapmış, Said Halim Paşa'nın istifa etmesinden sonra sadrazam olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra Almanya'ya gitmiştir. Talat Paşa yurtdışındayken Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaşmış, önemli şahsiyetler ile görüşerek siyasi faaliyetlerine devam etmiştir. Talat Paşa 15 Mart 1921'de Tehleryan adındaki bir Ermeni öğrenci tarafından Berlin'de öldürülmüştür. 19 Mart 1921'de yapılan tören ile cenazesi tahnit edilerek Berlin'e gömülmüştür. Talat Paşa'nın öldürülmesinden sonra basında lehinde ve aleyhinde makaleler yazılmış, onu öven şiirler yayımlanmıştır. Talat Paşa'yı öldüren Tehleryan Alman Mahkemesi tarafından serbest bırakılmıştır. Tehleryan'ın mahkeme süreci ile ilgili gerek Türk basınında gerek yabancı basında birçok haber ve makale yayımlanmıştır. Ahmet Aslan, **Türk Basınında Talat Paşa Suikastı ve Yansımaları**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkıpları Enstitüsü, YLT, İstanbul, 2010, s. 7.

⁹⁹ Enver Bey, Manastırlı Surre Emni Ahmet Bey ile Ayşe Hanımın oğludur. Fakat birçok araştırmacı Enver Paşa'nın doğum günüyle ilgili tarihi farklı olarak göstermişlerdir. Paşa'nın doğum tarihinin 6 Aralık 1882 Çarşamba olduğu belirtiliyor. Enver Bey, Binbaşı iken doğum gününü öğrenmek için babasına bir mektup yazar. Babası da anasının hafızasına müracaat eder. Anası doğum günü hatırlar. Babası da oğlu Enver'e bildirir. 12 Kasım 1297 Rumi tarihi, 1 Muharrem 1299 tarihine rastlamaktadır. Buradan Enver Paşa'nın doğum tarihinin Miladi 13 Kasım 1816 Çarşamba olduğu anlaşılıyor. Enver Paşa altı kardeşin en büyüğüdür. Aslen Manastırlı olan Enver Paşa'nın soy kütüğüne derinlemesine bakılırsa Gagavuz Türklerinden geldiği görülür. Askeriyede önemli mevkilere gelmiştir. Aslan Turlybek, **Enver Paşa 1918-1922**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2013. S.30-34.

¹⁰⁰ Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s.77-78.

¹⁰¹ Said Halim Paşa, Paşanın doğum tarihi hakkında çeşitli rivayetler olmakla beraber Başbakanlık Sicili Ahval Defterindeki kayıtlarda Said Halim Paşa'nın doğum tarihi 19 Şubat 1864 olup Kahire de doğmuştur. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torundur. Babası Vezir Halim Paşa (1830-1894)'dır. M. Hanefi Bostan, **Said Halim Paşa'nın Hayatı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.

gelen mağlûbiyetler üzerine bir müttefik bulmak için her tarafa başvurduğumuz ve hatta Yunan devletine kadar müracaat ettiğimiz halde muvaffak olamadık. Şimdi ittifak-ı müsellese dâhil olmak için bir fırsat zuhur etti. Bu devletin istikbalini kurtaracaktır. Almanlar ile bir ittifak tedafii müzakeresine girişmek için bir ruhsatname tanzimi muktazidir”, diyerek ayak üzerinde iki üç satırlık bir ruhsatname dikte ettiğini ifade etmiştir.¹⁰² Hükümetin içine düştüğü bu durum gerçekten de içler acısı bir hal almıştı. Öyle ki bu durumdan kurtulmak için batılı devletleri kucaklamak istemiş onlar ise; dirsek göstererek kendi yalnızlığına terk etmişlerdi. Tek yardım eli Almanlardan gelmişti. Almanlar bir kurtarıcı olarak görülmekteydi. Hükümet devletin istikbalini onlara bağlamıştı.

Hükümetin hem içerde hem de dışarda yaşadığı siyasi, sosyal krizleri ekonomiye de iki kat yansımıştı. Harem-i Hümayun mensupları pirinç bulunamamasından dolayı uzun müddet bulgur yemekten bizar olduklarını ve bu sebeple de Padişahı sabah akşam serzenişleriyle rahatsız ettiklerini söyleyen Ali Fuad Bey eserinde bu durumu aynen ifade etmiştir. Sultan Reşad bundan müteessir olarak “ *Başkâtip, biz fukara olduk; bulgur yiyoruz*” diye kelamda bulunmuştur. Enver Paşa bu durumdan mahcup olup Sarayın erzakını cihet-i askeriyeden temin ettirerek, bir nebze de olsa hafifletmeye çalıştığı söylenmiştir.¹⁰³

Eserin Üçüncü Bölüm’ü olan, “*Sultan Vahideddin Devrinde Başkitâbette Bulunduğu Zamana Ait Vekayide*” ise; Sultan Vahideddin’in taht-ı saltanata cülûs etmesi ve peşinden gelen olaylar anlatılmıştır. Padişah cülûsu sırasında romatizması olduğu için kapıdan girer girmez mahiyetindekilerden bastonunu istemiştir. Bastonun Çengelköy’de unutulmuş olduğunu söylemeleri üzerine “*bu bir felaket*” diyerek yürümüş ve bu suretle saray kapısından içeri adım atınca ilk tefevvüh ettiği söz felaket lafzı olmuştur. Bütün zamanı saltanatı da felaketle geçtiğini söyleyen Ali Fuad Bey’in böyle bir düşünceye kapılmasının sebebini, Padişah’ın döneminde yaşanmış olan olumsuz durumlara bağladığı söylenebilir.¹⁰⁴

Eserde Ali Fuad Bey, Başmâbeynci ile beraber huzura davet olunduklarını ve orada geçen konuşmayı aynen şöyle anlatmıştır; “*Bolşevizme karşı Rusya’da harekât-ı seferiye icrası için Fransa’dan bir general ile dört yüz kadar zabıt geleceğini ve*

---

¹⁰² Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 114.

¹⁰³ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 128.

¹⁰⁴ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 138.

İstanbul'da tesis olacağından ikamet için Ortaköyde şehzade ve sultanlara mahsus dairelerde ikamet eden bu kadar âza-yı hanedanın nakil ve iskânları terk olunması için Refik Bey, Sadrazama gönderilmişti. Beylerbeyi Sarayı gibi memleketin mefahirinden olan muhteşem bir sarayın ecnebi asker tarafından işgali beni müteessir ederek "Aman Efendim! Beylerbeyi Sarayı makam-ı saltanata mahsus bir saraydır. Bunun terkinde müsaade buyrulmasın; bari ona bedel Valide Bağı ile Kâğıthane Kasrının verilmesi teklif edilsin" diyerek huzurda ağlamaya başladım. Çünkü bunu Saltanatı Osmaniye'nin alâim-i inkırazından addeyledim. Zat-ı şahane zaten müteheyyiç bir halde bulunduğundan bunun üzerine büsbütün sinirlenerek "canım siz nasıl kafa taşıyorsunuz? Biz hal-i esarettayız; Dolmabahçe Sarayını da isterlerse ne yapacağız? İhlamur, Göksu ve Beykoz köşklerini teklif ettim, onları kabul etmiyorlar" dedi.¹⁰⁵ Batılıların bu şekilde içten pazarlıklı davranmalarının tek sebebi vardı, o da Osmanlı Devleti'nin kimsesiz bitap düşmüş topraklarına sahip olmaktı.

Ertesi günü huzura kabulümde Zat-ı şahâne, " *Dün siz pek müteessir olup ağladınız*" dedi. Ben de " *Saltanata mahsus bir sarayı âliyi ecnebi askerinin işgal etmesinden müteessir olmaklığım tabîî dir efendim*" dedim. Zat-ı şahane " *bence Al-i Osman'ın mülküne girdikten sonra hududda bir kulübeye girmekle benim sarayına girmek beyninde fark yoktur*" cevabını verdi. Bunun üzerine " *Zat-ı şahaneniz Padişah sıfatıyla metbuunun sarayını ecnebi askerinin işgali altında görmek istememekteki mütalamda min-gayri had haklıyım*" diye mukavelede bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶

Maruzât-ı resmiye için huzura çıktığımı söyleyen Ali Fuad Bey, üç kıta telgrafnameyi ayırıp sureti mahsusada kıraat ettiğini dile getirmiştir. Biri Bosna ve Hersek ahalisinden üç yüz bin Müslümanın hukuk-ı milliyelerinin siyaseti için tarafı şahanedan istimdadı, diğeri Urla'da Rumların ahal-i İslamiyeye karşı ika eyledikleri mezalimi ve tecavüzattan bahisle istilafı, üçüncüsü de Van ahalisinden iskân edilmiş olan altı bin Müslümanın sekiz aydır yevmiyeleri kesilip ve ikamet edildikleri haneler dahi sahib-i aslilerine iade olunmak üzere tahliye ettirilip aç ve bi-ilaç sokak ortalarında kaldıkları beyanıyla merhamet-i seniyyeyi isticlâb-ı havi idi. Bu üçüncü telgrafi okur okumaz Zat-ı şahanenin gözlerinden yaş gelerek " *dün siz ağlıyordunuz (Beylerbeyi Sarayı'nın işgali keyfiyetinden dolayı) bugünde ben ağlıyorum; ne yapayım? Buna beşeriyet kuvveti, hatta nübüvvet kuvveti bile kâfi gelmez. Ancak ulûhiyet kuvvetine*

¹⁰⁵ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 175.

¹⁰⁶ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 176.

muhtaç!” dedi. Ben de pek ziyade müteessir olarak “hakikaten ulûhiyet kuvvetine muhtacız ancak cenab-ı erham ür Rahimin o kuvveti Zat-ı hümayunumuza ihsan buyurarak yine ulûhiyet kuvvetiyle bu işlerin kâffesini tesviyeye inşallah efendimiz muvaffak olursunuz” diye sözlerini beyanda bulunmuştur.¹⁰⁷

Eserin Dördüncü Bölümünde ise; Yunanlılar tarafından İzmir’in işgali ve devamında gelişen olaylara yer verilmiştir. Yunanlıların İzmir’i işgali ve Anadolu içerisinde tecavüze başlamaları üzerine Padişah, ahval hakkında Şura-yı Saltanat akdini irade etmiştir. Heyet 26 Mayıs 1919 tarihinde Yıldız Sarayının üs katındaki büyük salonda içtima etmiştir. İçtimadan evvel Heyet-i Vükela, Sarayda Vükela odasında toplanmışlardı. Bazı hanımların ezcümle Halide Edip Hanım’ın da bulunacağını haber almış olduklarından bunun cevaz ve âdem-i cevazı hakkında aralarında münakaşat cereyan eyledi. Meclis-i Vükelaya memur Reşid Akif Paşa kadınların meclise iştiraklerinin âdemi cevazından bahs etmekte, Çürüksulu Mahmud Paşa ise bunda beis görmemekte idi. Nihayet kadınların gelmeyeceği anlaşılınca münakaşaya nihayet verildiği ve toplantıya devam edildiği ifade edilmiştir.¹⁰⁸

Eserin sonunda yer alan “*İstirad*” bölümünde Ali Fuad Bey, iki padişahın ağzından işittiği bazı fıkraları vekayi sırasında nakletmiş olduğunu fakat bazılarının bir hadiseye rabtı kabil olmadığından hatrında kalan fıkraları ve Saraya müteallik bazı vakaları da bu bölümde ayrıca yazarak atıye derç etmiştir;

Sultan Reşad’ın en sevdiği tenezzühgâhı Ihlamur Kasrı olup ekser fıkralarını da orada naklettiğinden evvel ondan başlamalıyız:

Bir gün Ihlamur köşkünde otururken “*Başkâtip, sana bir hikâye vereyim*” diyerek pederinin bir sözünü aynen nakletti. “Pederin zamanında atla yıldızla gidip Ihlamur tariki ile avdet ediyordum. Peder de o gün köşke gelmiş olduğundan ben köşkün önüne gelince arabası ile bahçe kapısından çıkmakta olduğunu gördüm. Derhal attan inip selamına durdum. Hayvanların ayaklarının şakırtısından at ürkererek iki ayak üzerine şaha kalktı. Atın terbiyelerini elimden bırakmadığımdan benimde ayaklarım yerden kesildi. Peder bunu görünce arabadan başını çıkarıp: ‘*Çocuk, Yavuz Sultan Selim misin!*’ dedi.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 176-177.

¹⁰⁸ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 215.

¹⁰⁹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 266.

“Bir gün de Şehzade Abdülhamid Efendi ile beraber Sultan Aziz’in huzuruna çıktık. Hamid Efendi büyük birader Murad Efendi’nin Sultan Aziz’i ne suretle fasl u mezemmet etmekte olduğunu nakletti. O da bana ‘*Sen de işittin mi?*’ diye sordu. Ben cevaben ‘Biraderin ağzından efendimizin senasından başka bir şey işitmedim’ dedim. Dışarı çıkınca Hamid Efendi “*Tû senin suratına beni rezil ettin*” dedi.

“*Bir gün de Sultan Murad’ın dairesine gittiğimde kendisini Sultan Aziz hakkında pek hiddetli gördüm; yanında duran hançeri göstererek ‘Bir gün gidip şu hançerle o koca karnımı deleceğim, dedi. Ben de ‘Pekiye edersin birader, sen onu öldürürsün, kısas olarak seni de öldürürler; Hamid Efendi tahta çıkar. Bu suretle sevmediğin Hamid Efendi’ye hizmet etmiş olursun*” dedim.¹¹⁰

Sultan Vahideddin’in pederinin zamanında yetişmemiş olduğunu o zamana ait vekayi ve saray adetlerini bilmediğini ifade eden Ali Fuad Bey, saray hikâyelerini nakletmediğini sohbetinin ise genelde ciddiyete münhasır olduğunu söyleyerek Sultan Vahideddin’in konuşmalarını şöyle anlatmıştır;

Sultan Vahideddin “*Bizim hanedanımıza her türlü gelmiştir; sarhoşu gelmiştir, zalimi gelmiştir, delisi gelmiştir, aptalı gelmiştir fakat dinsizi gelmemiştir. İçimizde en mübalatsız olan Sultan Abdülaziz bile son nefesinde Kurana sarılarak öyle teslim-i ruh etmiştir. Kanı ile mülemmâ olan Mushaf-ı şarîf’i Yıldız kütüphanesinde siz de gördünüz*” dedi.¹¹¹

Sultan Murad’dan bahsederken “*Biz sekiz biraderdik; içimizde en değerlisi Sultan Murad idi; onu terazinin bir tarafına ve bizleri diğer tarafına koysalar onun bulunduğu taraf ağır çeker*” derdi.

Bir gün “*Benim kimseye kin ve garazım yoktur. Bir adama ne kadar hiddetim olsa gelip bana iltica edince hiddetim geçer. Yalnız iki kişi hakkında kinim geçmez: Biri Sultan Aziz’in validesi büyük valide, diğeri de Said Paşa*” Abdülaziz’in validesine “*Çariçe*” dediğini söyleyen Ali Fuad Bey, Said Paşa hakkında bu derece kininin sebebini anlayamadığını ifade etmiştir.¹¹²

Ali Fuad Bey, Sultan Reşad ve Vahideddin zamanlarında sekiz sene Baş kitabette bulunmuş, öğrenmiş olduğu şeyleri “*Görüp İşittiklerim*” unvanı altında bu esere kaydetmiştir. Fakat yazdığı şeyler o zamanın bütün olaylarını kapsamadığı, sadece

¹¹⁰ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 266.

¹¹¹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 273.

¹¹² Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 273.

vakıf olabildiği önemli meselelerin içinde aklında kalanlardan ibaret olarak yazdığı eseridir. Sultan Vahideddin döneminde şahit olduğu olayları günü gününe kaydetmiştir. Kendisi hayattayken yayımlamak istemediği bu yazılar vefatından sonra yayımlanmıştır. Zamanın hakiki tarihini yazacaklar için doğru ve faydalı bir kaynak olma mahiyetindedir.

2- Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye

Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye (Siyasetin Önemli Meseleleri), Üç ciltten oluşan bu eser bir siyasi tarihtir. Osmanlı Devleti ile Avrupa ve Rusya arasında askeri ve siyasi olayları anlatan bir eser olma mahiyetindedir. Gerek devletin içinde yaşamış olduğu bazı durumları gerekse dışardan gelen her türlü olaylarla mücadele eden Osmanlı Devleti'nin gerçekleri ifade edilmeye çalışıldığı bir eserdir. Türk Tarih Kurumu Yayınlar arasında çıkan eser Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal tarafından yayına hazırlanmıştır.

a) Birinci Cilt

Ali Fuat Bey'in üç ciltlik bu eserin birinci cildi; 489 sayfadır. Eserin içindekiler kısmında altı fasıl vardır. Her bir fasılda başlıklar halinde konulara yer verilmiştir. Birinci fasılda, “*Kırım Muharebesi ve Netâyici*” ikinci fasılda, “*Viyana Konferansı (1855)*”, üçüncü fasılda, “*Paris Kongresi (1856)*”, dördüncü fasılda, “*Paris Muahedesi akabinde zuhûr eden Belgrad ve Yılan Adası Meselesi*”, beşinci fasılda, “*Eflak ve Boğdan Tanzimatı ve Paris Konferansı*”, altıncı fasılda, “*Karadeniz'in Bitaraflığının İhlali ve Londra Konferansı*” anlatılmaktadır. Ayrıca her fasıla ait çok önemli vesikalar, indeks bulunmaktadır. Dönemin önemli şahsiyetleri olan Mustafa Reşid, Ali ve Fuad Paşaların konuya ait yazıları da esere zeyl edilmiştir.

Ali Fuad Bey ilk olarak Kırım Muharebesi (1854) ve ardından gelen olayları kaleme almıştır. Bilindiği gibi Kırım Muharebesi Osmanlı Devleti ve Rusya Devleti arasında meydana gelmiş, Fransa İngiltere ve Sardunya devletlerinin katılmasıyla son bulmuştur. Rusya ve Osmanlı Devleti'ni Kırım Muharebesine iten önemli gelişmelerin başında Rusya'nın Osmanlı Devletine karşı izlediği politikası ve bir diğer neden ise Kutsal Yerler Sorunu'ydu. Rusya Osmanlı Devleti üzerinde inşa etmeye çalıştığı politikadan vazgeçmiş, yerine bu devleti yıkma politikasına başvurmuştu. Kutsal Yerler

Sorununu kullanarak da bu politikasını meşrulaştırmıştı. Rusya'nın Osmanlı Devleti hakkındaki düşünceleri oldukça açık ve netti. Kudüs, Hıristiyan âlemi tarafından kutsal sayılan bir yerdi. Osmanlı Devleti bu yerleri egemenliği altına aldıktan sonra farklı sebeplerden dolayı da Hıristiyan devletleri bu yerlerde bazı ayrıcalıklar elde etmişti. Gerek Ortodokslar ve gerekse Katolikler bunların en bariz örnekleriydi. En fazla Kutsal Yerlerle ¹¹³ alakalı olan devlet Fransa olmuştu.

1853'lü yıllara gelindiğinde bu ayrıcalıklar konusunda Ortodoks Rusya ile Katolikliğin dünya çapında savunuculuğunu yapan Fransa çatışmaya başladılar, bu savaş giderek büyüdü ve Kırım Savaşı Avrupa savaşına dönüştü. Eserde Hz. İsa'nın doğduğu yer olan Beyt'ül-Lahim'in üzerinde asılı olan ve bir takım Latince yazıları bulunan bir gümüş yıldızın ortadan kaybolması ile Ortodokslar bu yıldızın çalınmasını Katoliklere yüklediler. Bâb âli, kendisi yeni bir gümüş yıldız yaptırıp koymayı teklif ettiyse de, ne Katolikler ve ne de Ortodokslar bu teklifi kabul etmediler.¹¹⁴ Hazreti Meryem'in ziyareti esnasında Katolikler ile Rumlar arasında itilaf zuhur eyleyerek kilisenin büyük kapısının anahtarı Fransızlar tarafından talep edilmiştir. Rusya maslahatgüzarı fermanı ali ahkâmını ön görerek anahtarın verilmemesinde ısrar etmiştir. Fransa Sefiri ise ellerinde bulunan ahdin ahkâmına istinaden birçok şeyler istediklerini söylemeleri ise eserde ifade edilen bir diğer olaydır.¹¹⁵

Osmanlı Devleti'nin Kutsal Yerler Sorunu'nda, Fransa'yı haklı gören komisyonun kararlarını kabul ederek 8 Şubat 1852 fermanını yayınlaması, Kutsal Yerler Muharebesi'nin Fransa'nın zaferiyle sonuçlanması demektir. Bu ise Çar Nikola'yı¹¹⁶ derinden yaraladı. Bu sebeple Osmanlı Devleti üzerinde harekete geçmeden önce İngiltere'yi de yanına alıp, Osmanlı Devleti'ni önemli bir destekten yoksun bırakmak istedi.¹¹⁷ Buna binaen Çar Nikola, Osmanlı toprakları üzerinde İngiltere ile görüşmeye

---

¹¹³ Bu Kutsal Yerler Şunlardır: Kamame Kilisesi, İsa'nın Kabri, Meryem'in Türbesi ve bitişiğindeki bahçe, Bey tül-lahim'deki büyük kilise, Tahun ül-Atik isimli olan ve oradaki mahzenler, Mağarat ül-Reate ve etrafındaki arazi, İsa'nın Mezarı sanılan yer ve etrafı, Mağrat ül-Mehd, Hacer-i Muğtesil. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, s. 223.

¹¹⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s.306.

¹¹⁵ Ali Fuat Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 4.

¹¹⁶ Çar I. Nikola, Tarihte zulmü, istibdadı ile ad bırakmış bir Rus çarıdır. I. Pavel'in oğlu, Büyük Katerina'nın torunudur. Ağabeyi I. Aleksander varis bırakmadan ölmüş, öteki ağabeyi Lehistan genel Valisi Grandük Konstantin de tahtı reddedince, Nikola 1825'te Çar oldu. (<http://www.nkfu.com/car-birinci-nikola-kimdir/Erişim Tarihi16.07.2017>)

¹¹⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010, s.350.

karar verir. 9 Ocak 1853'te Saint-Petersburg'un kış sarayında verilen bir baloda İngiliz Elçisi Sir George Hamilton Seymour'a¹¹⁸ yaklaşarak şunları söylemiştir:¹¹⁹

“İngiltere ile samimi bir dostluk arzu ederim. Siz bir zamandan beri burdasınız ve bilcümle mesâilde menâfimiz müttehid olduğunı bilirsiniz. Biz hal-i ittihadta buldukça avrupay-i garbiden asla endişe etmem; diğerlerinin düşüncesi benim için haiz-i ehemmiyyet değildir. Türkiye'ye gelince, o başka mesele! Bu memleket vahim bir halde olup bize birçok müşkilat irâs edebilir... Fakat sizi terke mecburum” diye yanından ayrılmak isteyerek bu suretle ilk adımı atmış oldu. Seymour bu gayr-i muntazır mahremiyetten hayrette kalıp İmparatoru bir müddet alıkoymak cüretinde bulunarak *“bu makalât-i İmparatorîleri memnuniyet-i Umûmiyye ile telâkki olunacaktır. Lâkin tarafı Haşmet penahîlerinden sudûr edecek birkaç kelime Türkiye'ye ait endişeleri teskin etmezmi?”* demiştir. Çar iptidâen tereddüt gösterip *“Türkiye'nin işleri bozuk bir haldedir, uyuşmamız lâzımdır”* dedikten sonra sesini hafifleterek ve gizli bir şey söyleyecek gibi vaziyet alarak *“Bakınız! Kucağımızda hasta ve pek ağır hasta bir adam var; biz hazırlıklı bulunmadan onu elimizden kaçırırsak büyük bir musibet olur. Fakat şimdi bundan bahsedilecek zaman değil”* sözlerini ilave etmiş ve birden bire durmuştur.

Seymour da- *“Zat-i haşmet penahîleri o adamın hasta olduğunu söylüyorlar; âlicenab ve kavi olan adama düşen, hasta ve zayıf adama iyi bakmak olduğunu arz edersem beni maruz görmek lütfunda bulunurlar”* cevabıyla mukabele etmiştir.¹²⁰

Bu garip mukabeleden beş gün sonra Seymour, İmparatoru tekrar görünce, müşarünileyh bir fikri sabit ile şu suretle söze girişmiştir: *“İmparatoriçe Katerina'nın planlarını bilirsiniz; ben onun tasavvurâtına ve daha doğrusu hayalâtına tevâriis etmedim. Benim memâlikim hayli vâsi'dir, daha ziyade vüs'at peydah etmesi onu za'fa düşürür. Artık Türkiye tarafından bir korkumuz yoktur. Türkiye şimdiye kadar istiklalini muhafaza edecek derecede kavi idi; şimdi kimsenin rahatını ihlâl eylesinden korkulacak halde değildir. Türkiye'de bir buçuk milyon Hristiyan ahali vardır ki bunların menâfiini gözetmeye mecburum. Ben hakkımı suret-i mû'tedilânede isti'mal ediyorum fakat bu hak mevcuttur andan vazgeçmem”* dedikten ve sözü dolaştırdıktan

---

¹¹⁸ Sir George Hamilton Seymour Lord George Seymour'un (1763-1848) en büyük oğlu; Oxford Eton ve Merton Koleji'nde eğitim gördü ve Castlereagh yönetiminde bir diplomat olarak kariyerine başladı ve Kırım Savaşı'nda kısa bir süre önce emekliye ayrıldı.(<http://www.npg.org.uk/collections/search/help.php> Erişim Tarihi 16.07.2017)

¹¹⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, V. s. 221.

¹²⁰ Türk geldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, I. s. 7-8.

sonra “Bakınız! Biz hastanın temdîd-i hayatını arzu ediyoruz; fakat hasta ansızın ölebilir, biz öleni diriltmeğe kadir değiliz. Bundan tevellüd edecek hercümerce maruz kalmaktan ise her ihtimale karşı evvelden hazır bulunmak daha iyi olmaz mı? İşte hükümetinizin nazar-ı utlâna arz etmek istediğim mesele budur.”¹²¹

Seymour- “İngiltere de eski bir dost ve müttefikin taksim-i mirasını düşünmekten daima büyük bir münâferet hissedilmiştir.”

İmparator- “Ben size dostça ve centilmence söylüyorum; eğer uyuşmaya muvaffak olursak diğerlerinin yapacakları şey haiz-i ehemmiyet değildir. İstediğim şeyi işte size bildiriyorum: İngiltere'nin İstanbul'da yerleşmesine müsaade edemem bende temellük suretiyle yerleşmeyeceğim fakat emânet suretiyle olursa o başka!”

Seymour- “İngiltere kabinesi bu babda taahhiide girişmeğe mütemâyil değildir.”

İmparator- “Aramızda geçen şeyleri hükümetinize yazarsanız ve bana icrasını münasib göreceklere her türlü tebligatı telâkkiye âmade olduğumu da bildirirsiniz” diyerek sefire ruhsat vermiştir.¹²²

20 Şubat 1853 tarihinde Veliâhd'ın süvaresinde İmparator yine Seymour'un yanına gelerek ve kendisini bir köşeye çekerek “Ey cevab aldınız mı?” diye sormuş. Seymour cevap aldığını ve gelen cevabın evvelce kendisine ima ettiği şekilde olduğunu söyleyince “Bunu haber aldığıma müteessif oldum. Hükümetiniz maksadımı anlamadı. Benim maksadım hasta vefat edince yapılacak şeyden ziyade yapılmayacak şeyi İngiltere ile kararlaştırmaktır.”

Seymour- “Fakat hastanın ölüm halinde bulunduğunu farz etmek için hiçbir sebep yoktur.”

İmparator-“Hayır, hayır! Hasta ölüyor, uzlaşmamız lazımdır. Ah! Vükelanızla mesela Lord Aberdeen ile on dakika görüşmeme imkân olsaydı, nokta-i itilafa kolaylıkla vasıl olurduk. Ne protokola ne de muahedeye hacet var, yalnız Umûmi bir itilaf lazım.”¹²³

Seymour- Çarın bu düşüncelerini İngiltere Hükümetine bildirdi fakat bu teklifler reddedildi. Bunun üzerine Çar tek başına hasta adamın mirası için tedbirler almaya

¹²¹ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, I. s. 8.

¹²² Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, I. s. 9.

¹²³ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, I. s.9-10.

başladı. Kutsal Yerler Sorunu ise bu tedbir için bir dayanak noktası oldu. Bunun için Rusya Prens Mençikof¹²⁴ başkanlığında özel bir elçilik heyetini İstanbul'a yolladı. Mençikof, Prens, Amiral, Deniz İşleri Bakanı ve Finlandiya Genel Valisi rütbe ve sıfatlarını şahsında topluyordu. Kendisine refakat edenlerin ise ya Prens yahut büyük rütbeli askerlerdi. Ayrıca; Mençikof'un İstanbul'a büyük şaşaa ile çıktığı ve binlerce Ortodoksun kendisini törenlerle, gösterilerle karşılandığı eserde dikkat çekilen bir diğer noktadır.¹²⁵

Bâb âli'yi ziyareti sırasında üniforma yerine sivil elbise giymesi Mençikof'un bu tavrının eserde ne kadar yanlış bir davranış olduğu ifade edilmiştir. Sadrazamdan sonra Hariciye Nâzırı Fuat Efendi¹²⁶ ile görüşmesi gerekirken onunla münasebet ve müzakerâtda bulunmayacağını ve yerine memur tayinini talep eylemiştir. Ali Fuat Bey bu durumu aynen şu şekilde beyan etmiştir: *“Fuat Efendi Nezaret Odasında elbise-i resmîyesiyle muntazır olduğu halde sefiri mumaileyh Daire-i Nezarete uğramaksızın çıkıp gitti.”* Fuat Efendi de Nezaret'den istifa ederek Meclis-i Vala Reisi Sabık Rıfat Paşa¹²⁷ hariciye nezaretine tayin kılındı.¹²⁸

Mençikof'un bu tavrının sebebi Kutsal Yerler Sorununda Fuat Efendi'nin Fransa'yı tutmuş olmasına bağlayabiliriz. Mençikof'un hem İstanbul'u hem de Bâb âli'yi tesir altında bırakacak hareketlerde bulunması gerek Ali Fuat Bey gerekse Enver Ziya Karal ve Fahir Armaoğlu gibi tarihçilerin dikkati nazarlarını çekmiş, eserlerinde de bu konuya dair fikirlerini beyanda bulunmuşlardır;

“Eski devirlerde olsa, Rus olağanüstü elçisi derhal Yedikule'ye hapsedilir ve Osmanlı Hükümeti Rus hareketlerini harp ilanı ile temizlerdi. Fakat o günler artık

---

¹²⁴ Mençikof, I. Çar Nikola'nın ultimatoları ile gelen Rus Elçisi Prens Mençikof, kısa zamanda sergilediği küstah tavırlarla İstanbul'a sorunun çözümü için değil aslında olası bir savaşın fitilini ateşlemeye geldiğini açıkça gösterdi. Bkz. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV. İstanbul 2011.

¹²⁵ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, I. s.12-13.

¹²⁶ Fuat Efendi, Ulemadan İzzet Molla'nın oğlu idi. Mençikof'un İstanbul'a geldiği sıralarda kırk iki yaşındaydı. Uzunca boylu, zeki ve zarifti. Umumi bilgisi kuvvetli, İmparatorluk hakkındaki düşünceleri realistti. 1845'te Bâb Ali'nin baş tercümanıydı. 1846-1847'de vazife ile İspanya'ya gönderildi. Tanzimat'ın Mısırda da yürütülmesi işini de Mısır Valisi Abbas Paşa ile o çözdü. İngilizce ve Fransızca'yı iyi biliyordu. Eflak ve Boğdan meselesinde Türk görüşünü anlatmak için Rusya'ya gönderilmişti. (1849) Kutsal Yerler probleminin müzakerelerinde de kendisinden geniş ölçüde istifade edilmişti. Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, V. s. 228.

¹²⁷ Rıfat Paşa, 19 Ağustos 1845'te meclis başkanlığına getirildi. Bu görevi esnasında Maliye Nâzırı Nâfiz Paşa ile birlikte ülkenin imar işlerine harcanmak üzere Meclis-i Vâlâ'ya bağlı Nafia Hazinesi adıyla bir fon oluşturdu. Meclis-i Vâlâ ile Hariciye Nezâreti'nin ortak sorumluluğuna verildi. Bkz. Yaşar, S. Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri, Selçuk Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 1994, s. 135-144.

¹²⁸ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, I. s.13.

geçmişti. Hükümet zayıflığını bildiği için, hakaretlere tahammül etmeyi de öğreniyordu.”¹²⁹ diyen Karal Osmanlı'nın ne kadar zor bir durumda olduğunu bu sözleriyle ifade etmiştir.

Mençikof'un olağanüstü Elçiliği sonunda bazı isteklerde bulunması ise diğer önemli bir husustu. Bu istekler şunlardı;

- 1- Rum Ortodoks Kilisesinin Kutsal Yerler Meselesindeki isteklerinin kabulü.
- 2- Ortodoks tebaanın himayesiydi.¹³⁰

Bu istekler iki devlet arasında çatışmalara sebep vermiş ve bu olaya İngiltere ve Fransa'da dâhil olmuştu. Kutsal Yerler Meselesi Osmanlı, Fransa ve Rusya arasında çözüldü. Ortodoks tebaasının himayesi ise Osmanlı Devleti tarafında kabul görmedi ve bu olay savaş hazırlıklarına neden oldu.

Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı istila etmesi, Osmanlı İmparatorluğu kadar Avusturya ve Rusya'yı da ilgilendiriyordu. Çünkü bu iki devlet, Doğu Avrupa'nın ve Balkanların dengesi oluyordu. Avusturya bu sebeple Rus hareketini protesto etti ve sınırlarına kuvvet yığmaya başladı. Rusya ile dost olan Prusya'da protesto da bulundu. Çünkü Rusların bu durumu Avrupa savaşı doğurmasından korkuluyordu. Bu sebeple Avusturya'nın, anlaşmazlığı Viyana'da toplanacak bir konferansta çözülmesi yolundaki teklifini kabul ettiler.¹³¹

Konferansa Avusturya, Prusya, Fransa ve İngiltere iştirak ettiler. Türkiye ile Rusya'nın arasını bulmak için dört devlet temsilcileri arasında bir nota hazırlandı. Notada Bâb âli'nin değişmesinde ısrar ettiği bölümler vardı. Çar, önceden bildirmiş olduğu gibi, Bâb âli tarafından, notada yapılması istenen değişimleri kabul etmedi. Avusturya, Prusya'nın bu hususta yapmış olduğu çabalarda boşa gitmiş oldu. Tüm bunlara rağmen Kırım Savaşı, Sinop Felaketi gibi olayların yaşanması da gecikmedi. Çar Nikola'nın vefatı barış ümitlerine kuvvet vermiş ve sonunda da Viyana'da bir konferans akdi resmen gerçekleşti.¹³²

Viyana Sefaret-i Seniyyesinde bulunan memurun layıkıyla Fransızca bilmemesi Ali Fuat Bey'i oldukça rahatsız etmiş benziyor. Eserinde verdiği dipnotta bu durumu aynen şu şekilde dile getirmiştir; “*Ne garip karar! Rusya Devleti ile büyük bir*

¹²⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, V. s.228.

¹³⁰ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, I. s. 18.

¹³¹ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, I. s. 34,37.

¹³² Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, I. s. 38,43.

muharebe açılıp Viyana merkez-i müzakerât şeklini almış olduğu bir sırada Viyana'da o vakte kadar muamelât-ı siyasiyyede istihdam olunmamış, lisan bilmez bir sefirimiz bulunduruluyor; bilahare mukaddemât-ı müzakere için küşâd edilen konferansda da Devlet-i Aliyye'yi temsile Arif Efendi memur ediliyor ve güya konferansa cereyan edecek müzakerât bize aid olmayup Çin devletine mütâallik imiş gibi, müzakereye karışmayarak sâmi sıfatıyla bulunması emr olunuyor; sonra da söze karışması faineden hali almayacağından bahisle müzakereyi kendisine anlatmak üzere peşine bir de tercüman takılıyor; Viyana Konferansı devletin emniyet-i haliyye ve istikbaliyyesini ve tebaasıyla olan münasebatını tayin edecek bir mühim meclis olduğu halde hukuk-i devleti hafaza vazifesi lisan bilmeyen ve ceryan edecek müzakeratı anlamayan bir adama nasıl tevdi olunuyor? Mademki Hariciyye Nâzırı Ali Paşa bir ay sonra gönderilecekmiş, niçin evvelden memur edilmiyor? Yahut Fuad Paşa gibi Hariciye Nâzırlığı etmiş ve lisan-i ecnebiye umur-i siyasiyyeye kesb-i vukuf eylemiş bir zad mevcut iken o sırada sefir sıfatıyla olsun, neden Viyana'ya gönderilmek istenilmiyor? Bir kerre, düvel-i sairenin gerek sefir ve gerek murahhas olarak bulundurdıkları adamların derece-i iktidarı düşünülün, Prens Gorçakof'un¹³³ dört devlete karşı devletinin hukukunu müdafaada nasıl ispat-i iktidar ettiği göz önüne getirilsin de ibret alınsın!¹³⁴

Maksadımız Arif Efendiyi tezyif olmayub menfaat-i devlet nokta-i nazarından hakikatı beyandır. O adam kendisi de insaf etmiş de atide tafsil eylediğimiz vecihle, bu hakikatı yana yakıla Bâb âli'ye anlatmak istemiştir. Eğer o zaman resikârda, iktidar ve kifayetlerine en ziyade ve itikad ve itimad ettiğimiz zevat bulunmamış olsaydı, tenkidatımızı daha ileri götürürdük” demiş.¹³⁵

Ali Fuad Bey fikirlerini bu şekilde beyanda bulunması gerçekten de o dönem için oldukça etkileyici tespitler olma mahiyetindedir. Yapılan politikaların ve atılımların devleti, yanlış sonuçlara götürdüğünün farkındaydı. Gerçekleri tüm çıplaklığıyla anlatması ise onun şahitliğinin ne kadar değerli olduğunu gösterir.

Paris Barış Konferansı 25 Şubat 1856' da toplandı ve görüşmeler mart sonuna kadar sürdü. 34 maddelik barış antlaşması 30 Mart 1856'da imzalandı. İmzalayan

---

¹³³ Prens Gorçakof, Rusya Hariciye Nazırı. Ekim 1870'de Paris Antlaşması'nı imzalamış olan devletlere meşhur notasını göndermiştir. (<http://www.bosnahersek.ba/tarihten-kareler-1878-berlin-antlasmasi/> Erişim Tarihi 15.07.2017)

¹³⁴ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, I. s.45-46.

¹³⁵ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, I. s. 46.

devletler, Fransa, İngiltere, Prusya, Avusturya, Osmanlı Devleti, Piyemonte yahut Sardunya ve Rusya. Osmanlı Devleti ilk defa Avrupa devletleriyle eşit haklara sahip olarak kongreye iştirak ediyordu. Daha önce büyük devletler arasında yapılan herhangi bir toplantıya çağırılmamıştı.¹³⁶

Kongreye Fransa Devleti tarafından Hariciye Nâzırı Kont Walewisky ile Viyana Sefiri Baron Bourgueney, Avusturya Devleti tarafından Hariciye Nâzırı Kont Boul ile Paris Sefiri Baron Hübner, İngiltere Devleti tarafından Hariciye Nâzırı Kont Clarendon ile Paris Sefiri Lord Cowley, Rusya Devleti tarafından imparatorluk meclisi ve Meclis-i Vükela azasından yaveri Ekrem Kont Orlof ile Londra Sefiri sabıkı Baron Burunof, Sardunya Devleti tarafından dahi başvekil Kont Cavour ile Paris Sefiri ile Marguis de Villamarina ve taraf-ı devleti aliyye'den Sadrazam Ali Paşa Paris Sefiri Mehmed Cemil Bey¹³⁷ murahhas tayin kılınmışlardır.¹³⁸ Antlaşma hükümleri konferans sonucunda belirlenmiş oldu. Kırım Savaşı'nın devletlere etkileri oldukça fazlaydı. Her bir devlet kendi payına düşeni savaş sonucunda almıştı. Osmanlı Devleti ise güçsüz bir durumda kalmıştı. O döneme kadar yabancılara borçlu olmayan devlet savaş esnasında, 28 Haziran 1855'de İngiltere ve Fransa ile yaptığı bir anlaşma ile bu iki devletten %4 faizle beş milyon sterlin borç aldı. Giderek artan bu borçlar Osmanlı Devletini, "mali" açıdan da Avrupa devletlerin kontrolü altına alacaktır. Artan bu borçların ödenmesinde sıkıntı çekilince, 20 Aralık 1881 tarihi "*Muharrem Kararnamesi*" ile Düyun-u Umûmiye (Kamu Borçları) idaresinin kurulması ile Osmanlı Devleti'nin gelirlerine el konduğunda, borçlarının toplamı 106 milyon sterlindi. Bu borçlar artacak devletin başına dert olacaktır.¹³⁹ Bu durumu Ali Fuat Bey'de eserinde konu etmiştir ve şöyle demiştir;

"Şurası da nazar-ı ehemmiyetten uzak tutulmayacak mazarrat cümlesindedir ki Kırım Muharebesinin ilanına kadar devlet, haricden istikraz yoluna gitmemiş olduğu halde harbin icab ettiği masarif-i fevkalâde için Fransa ve İngiltere devletlerinin kefaletiyle on milyon liralık istikrazı harici akdine mecburiyyet görülmüş ve badel muharebe düyûnâti dahiliyyenin tezayüd ve itibarı mali devletin sukut etmesinden dolayı mütedavil olan kavaimi nakdiye de itibardan sakıt olmasıyla kaimeyi kaldırmak

¹³⁶ Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.372.

¹³⁷ **Cemil Bey**, 1856'da Osmanlı devleti'nin Paris Sefiri olarak görevlendirilmiştir. Bkz. Mehtap Ay, **Paris Mekteb-i Osmanisi'nin Kuruluş Amacı ve İşlevi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (YLT), Ankara 2007, s. 70.

¹³⁸ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, I. s.93.

¹³⁹ Osmanlı borçlarının tarihi ve teknik bir incelemesi için bak. İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İktisat Fakültesi Yayını, no.150, İstanbul, 1964.

için faizli konsilide çıkarılarak ve faizlerin tediyesi için yeniden istikraz aktine ihtiyaç hâsıl olarak, borcun ile yeni borç ile ödenmesi yolu tutulmuştur. Diğer taraftan kolay kolay istikraz imkânı hâsıl olunca idareyi dahileyede israfat kapıları açılarak külliyetli borç altına girilmiştir. Nihayet ne faizlerin tediyesine ve nede istikraz akdine imkân kalmayarak konsoli de faizlerinin katına mecburiyet hâsıl ve Avrupa da itibarı malimiz zail olmuştur."¹⁴⁰ diyen Ali Fuad Bey'in bu sözleri gerçekten de yaşananları özetler durumdadır.

Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti bir takım sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu sorunlar Eflak ve Boğdan olayları Romanya'nın kuruluşu ve Sırbistan vs. gibi olaylar zuhura gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin düştüğü bu sıkıntılı durumu ve batılı devletlere karşı yaşam mücadelesi vermesine tanıklık eden Ali Fuat Bey, o dönemi en ince ayrıntısına kadar eserinde anlatmaya çalışmıştır. Gözlemlerine yer verdiği kadar olayları yaşayanların ruh haleti hakkında da iyi bir tahlil yaptığını söyleyebiliriz. Çünkü yer aldığı görevlerden dolayı pek çok siyasi gelişmeler içinde bulunmuş ve bu yaşanan gelişmelerin bizzat oyuncularını yakından tanıma fırsatı elde etmiştir. Bu fırsat hem onun için hem de bu dönemde araştırma yapmayı düşünenler için büyük bir şanstı diyebiliriz. Eserin son kısmında bulunan her konuya ait vesikalar ise anlatılanlara ayrı bir nesnellik katmıştır.

b) İkinci Cilt

Üç ciltlik bu eserin ikinci cildi ise, Osmanlı-Rus savaşı'nın(1877-1878) ortaya çıkmasının sebeplerini izahı ile başlar ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılmasıyla (1885) biter. Bu dönemde ortaya çıkan olaylarla ilgili Sadrazam ve Hariciye Nâzırlarının kendi yazmış oldukları belgelerde cildin sonuna zeyl edilmiştir. Eser 451 sayfadır. İçindekiler kısmı, takdim, giriş ve beş fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl, "*Muharabenin Sureti Zuhuru ve Netâyici*", ikinci fasıl, "*Ayastafonos Mukaddimatı Sulhiyyesi*", üçüncü fasıl, "*Berlin Kongresi*", dördüncü fasıl, "*Berlin Muahedesi'nden Mütevellit Mesâil*", beşinci fasıl, "*Rumeli Şarki Meselesi*" gibi konuları ihtiva etmektedir. Ayrıca her fasıla ait vesikalar ve indeks bulunmaktadır.

İlk olarak eserde Rusya ile muharebenin seyri hakkında bilgi verilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı padişahı II. Abdülhamit ve Rus Çarı Alexander

---

¹⁴⁰ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, I. s.142.

döneminde yapılmış olan bir savaştır. Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiğinden Osmanlı tarihinde 93 Harbi olarak bilinir.

Ali Fuat Bey'e göre bu savaşın nedenlerinden birisi Rusya'nın Panislavizm politikasıydı. İddialarını ise şu şekilde ifade etmiştir; Doğu Avrupa'da (1876) panislavizm fikrinin yayılması üzerine Hersek sancağında çıkan isyanın devlet tarafından zamanında önlenmemesi sonucunda Hersek ve Boşnak dağlarının her tarafına yayılmış oradan da Bulgaristan'a sirayet eylemiş. Sırbistan ve Karadağ da buna resmen iştirak etmiştir. Panislavizmin en ateşli taraftarlarından olan İstanbul Rusya Sefiri General İgnatıyef de¹⁴¹ bir taraftan ateşi körüklemekteydi.¹⁴² İçte yaşanan bu durumlardan sonra İngiltere Devleti Dersaadet'te bir konferansın toplanılmasını teklif eyledi. Konferansta devletleri temsil eden murahhas ve sefirler şunlardı: Devlet-i Âliyye tarafından Hariciye Nâzırı Saffet Paşa¹⁴³ ile Berlin Sefiri Ethem Paşa,¹⁴⁴ Almanya Devleti tarafından Dersadet Büyükelçisi Baron de Verther, Avusturya ve Macaristan Devleti tarafından Dersaadet Büyükelçisi Kont Zichi ile Fevkalade Murahhas Baron de Calice, Fransa Cumhuriyeti tarafından Dersaadet Büyükelçisi Kont de Bourgoın ile Fevkalade Büyükelçi Kont de Chaudrodi İngiltere Devleti tarafından Hindistan Umuru Nâzırı Sefiri Mahsus Marguis de Salisbury ile Dersadet büyükelçisi Sireliot, İtalya Devleti tarafından Dersaadet Ortaelçisi Kont Corti, Rusya Devleti tarafından Dersaadet Büyükelçisi General İgnatıyef.

Mithat Paşanın Meclisi-Umûmi'de kıraat ettirdiği beyanname suretinde şunlar yer almaktaydı; “Rusya devleti gibi bir düşmanla harp etmek diğer taraftan eşkiya ile uğraşmak oldukça zordu. Ayrıca askerin ve teşebbüs olacak harbi masraflarını karşılamak ise maliyenin müşkülâtını gösterir nitelikteydi. Ecnebi memurlarından oluşan komisyonun teşkiliyle vilayetin idaresini küçük bir müddet bile olsa onların yönetimine bırakmak hükümet ve Devlet-i Aliyye'yi bitirmek demektir. Bu yüzden

---

¹⁴¹ **İgnatıyef**, Rusya'nın siyasetindeki en önemli isim kuşkusuz Panislavist İgnatıyef'tir. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi ve Balkanlardaki Panislavist isyanların planlayıcısı olan İgnatıyef, Osmanlı Sarayında ve Batılı devletlerin İstanbul elçileri arasında etkili bir isimdir. Bkz. Gülnar Kara, Serap Toprak, “19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 5/4, 2016, s. 677-689.

¹⁴² Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, II. s.3.

¹⁴³ **Saffet Paşa**, Söz söyleyen nüktedan bir insandı. Uzun siyasi hayatı boyunca emsalleri gibi zenginleşmeyen namuslu bir devlet adamı olan Saffet Paşa, azle uğradığı zamanlarda maassız kalmaması için devamlı surette vazifelere tayin edilmiş ve gözetilmiştir. Cenaze masrafları da II. Abdülhamid tarafından karşılanmıştır. Bkz. **İslam Ansiklopedisi**, 35, s.469.

¹⁴⁴ **Ethem paşa**, Sultan II. Abdülhamid Han devri sadrazamlarından. Devlet ve ilim adamı. 1818 yılında Sakız da doğdu. Koca Hüseyin Paşa tarafından yetiştirildi. Öğrenim için Fransa'ya giden ilk öğrenci grubu içerisinde bulundu. 1870 Adliye Nazırlığı 1876 Berlin Elçiliği görevlerinde bulundu. Bkz. Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı**, İstanbul, I, 171,190.

Mithat Paşa mecliste konuşulan karşılıklı düşüncelerin reddedilmesini buyurmuştur.” Sadrı Esbak Mütercim Rüştü Paşa dahi “Hayat ruh ile kaimdir. Devletin ruhu istiklaldir. Tekâlifi Vakıa devletimizin ruhunu izale ederek bizi bir kalıb-ı bîruha döndürür. İstiklâli kalmayan bir devlet için beka farz olursa bile namussuz yaşamak caiz değildir. Bunun reddi ile hıfz-ı ile hukuk yolunda her fedakârlığı göze aldırma vazâif-i hamîyyet ve namusdarîden olacağından reyimiz katiyyen reddi tarafındadır” diye mukabele etti. Mecliste hazır bulunan bazı başkanların şiddetli nutuklarından sonra alınan kararların reddine ve konferansa ara ile karar verilmiştir.¹⁴⁵

Sultan Abdülhamit, gerek Mithat Paşa'nın Meclisi-Umûmi'de söylediği layiha ve gerek Rüştü Paşanın bu sözlerini tenkit etmiş harbin sebebiyetini Mithat Paşaya atfetmiştir. Rüştü Paşa'yı Harem-i-Hümayuna kadar getirterek “Paşa Hazretleri! Sizi buraya celbimin sebebi konferansın kararı Bâb âli de Meclis-i Umûmiye konulup müzakere olunacaktır. Bunun üzerine yapılan layihanın birkaç cihetinin tadilini Mithat Paşa'ya söyledimse de kabul etmedi. Layiha münderecatı serapa devleti muharebeye sevk için meydan okuyor. Devletlerden müttelikimiz yoktur. O ise vardır diye ısrar ediyor. Saffet Paşa da iki cami arasında kalmış adam gibi ne yapacağını bilemeyip ağlıyor. Bana gelince ağlayıp, Mithat Paşa'ya gidince ne diyeceğini bilmiyor benim efkârımda Saffet Paşa'dan başka kimse görmüyorum. Siz ise Anadolu bir Türk ve pederim zamanından beri devletin nânu nimetiyle perverde olmuş tecrübeli bir zat olduğunuzu biliyorum. Sizi makama getireyim. Meclisi Umûmide devlet için istikbalde zuhura gelecek vehameti bildirin. Benim arzumun da bu olduğunu beyan edin” deyip Rüştü Paşa dahi birçok dua ederek emr-i hümayuna muntazır olacağını gözlerinden yaşlar akarak söylediği halde mecliste adeta Mithat Paşa'nın fikrine itaat eylediğini bildirmektedir.¹⁴⁶

Muharebenin gerçekleşmesiyle birlikte Ruslar'ın Balkan geçitlerini Anadolu cihetinde de Ardahan ve Bayezidi ellerine geçirmeleri devletçe telaş ve endişeye sebep olmuş fakat askeriyece gösterilen başarı işin rengini değiştirmiştir. Plevne başarısı Avrupa'da lehimize cereyanlar husule getirmiş, Plevne Ordusu Kumandanı Osman Paşa'ya her taraftan tebrik telgrafları gönderilmiştir. İstanbul Konferansı esnasında İngiltere Murahhası Lord Salisbury “*Rusya sizi börek gibi yutar*” demiş iken bu defa

¹⁴⁵ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, II. s. 15-16.

¹⁴⁶ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, II. s. 17-18.

İngiltere Hariciye Nâzırı Lord Derby Londra'daki sefirimize “ Osmanlı askeri dünyanın birinci askeri olduğunu ispat etti” diyerek askerimizi tebrikte bulunmuştur.¹⁴⁷

Eserin ikinci faslı olan Ayastafanos Mukaddimatı kısmında ise; Barışla ilgili konuşmalar iki kısım olup birinci kısım Edirne'de, ikinci kısmı Ayastafanos'ta icra ve “*Ayastafanos Mukaddimat-ı Sulhiyyesi*” diye meşhur olan sözleşme de orada imza edilmiştir. 3 Mart 1878 tarihinde Ayastafanos kariyesinde tarafeyn murahhasları arasında imza olunmuştur. Karşılıklı konuşmalar sırasında savaş masrafları ticaret, sanata zarar ve ziyan, Kafkasya'nın hane tahribatı, Rusya tebaasının zayıfatı olmak üzere bir milyar dört yüz on milyon Ruble talep edilmiştir. Safvet Paşa Devlet-i Aliyye'nin maliye durumunun buna müsait olmadığını beyan etmesi üzerine İgnatiyef işi arazi vermeye dökmek için “ *Rusya'ya satacak bir şeyleriniz yok mudur; İngiltere'ye Girid'i ve hatta donanmayı satmağa meyyal olduğunuzu işittik*” demiştir. Safvet Paşa bunu red ve inkâr eylediğinden “*o halde Kars'ın ve Batum'un terkiyle hududumuzun tashihi lazım gelir*” diye mukabele eylemiştir.¹⁴⁸

Hatt-i Hümayûn sureti olan kısmında ise Padişah'ın şu sözleri dikkat çeker niteliktedir. “ *Başvekil Paşa'ya, Safvet Paşa'ya vesair vükelâya kasekle beyan ederim ki donanmay-i hümayunumun elden çıkarılmasına katiyyen rey ve rızam yoktur. Her türlü fedakârlığı eder fakat bu donanma maddesini esasen reddeylerim. Ve esbâb mucibesini dahi beyana muktedirim. İcâbı halinde donanmayı kaybetmemek için canımı fedaya hazırım*”¹⁴⁹ demiştir. Ahmet Vefik Paşa¹⁵⁰ bizzat Nikola ile saatlerce konuşmuş donanma hususunda Padişah'ın ne kadar hassas olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

Plevne'nin sessizliği, Rumeli ve Anadolu ordularının mağlubiyeti üzerine Devlet-i Âliyye barış talebine mecbur olmuştu. Ayastafanos Mukaddemesinin imza edilmesi Rumeli'de Osmanlı hâkimiyetine âdete son verecek olan böyle insafsızca bir muahedenin akdi Avrupa devletlerini telaş ve heyecana düşürdü.¹⁵¹

¹⁴⁷ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, II. s.30-31.

¹⁴⁸ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, II. s.38.

¹⁴⁹ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, II. s. 47.

¹⁵⁰ Ahmet Vefik Paşa, II. Mahmut döneminde İstanbul'da doğan Ahmet Vefik Paşa'nın doğum tarihi hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. İlk tahsilini aile çevresinden edindikten sonra 1831 yılında dedesinin de eskiden hocalık yaptığı Mühendishane-i Berri-i Hümayun'un ilk kısmını okuduktan sonra buradaki eğitimini tamamlayamadan 1834 yılında Paris Elçiliğine tayin olunan Mustafa Reşid Paşa'nın maiyetinde tercüman olarak Paris'e giden babasıyla birlikte İstanbul'dan ayrıldı. 1847'de yayınlanması kararlaştırılan ilk Salname'nin hazırlanması işi kendisine verildi. Bkz. Hanifi Vural, Tuncay Böler, Ahmet Vefik Paşa ve Türk Diline Katkıları, A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 46 Erzurum 2011, s. 1,24.

¹⁵¹ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, II. s. 57-58.

Kongrenin Berlin’de toplanması hususunda, Almanya İmparatorluk Şansölyesi Prens Bismarck’ın¹⁵² teklifi kongreye katılan devletlerce kabul edildi. Türkiye ve Rusya’dan başka İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalya’nın katıldığı Berlin Konferansı, Almanya İmparatorluk Şansölyesi Prens Bismarck’ın başkanlığında 13 Haziran 1878’de açıldı. Alexander Paşa ile Mehmed Ali Paşa birinci içtimaa yetişemediklerinden bu ictimaa’da Devlet-i Aliyye’yi yalnız Sadullah Bey¹⁵³ temsil etmiştir. Murahhaslarımıza Bâb-ı Âli ’den verilmiş olan talimata göre;

- 1) Balkan hatt-ı müdafasının Devlet-i Âliyye yedinde kalması
- 2) Varna’nın Devlet-i Aliyye’de bırakılması
- 3) Karadağ ve Sırp hudutlarının Arnavutluk cihetinde genişlemesinin yasaklanması
- 4) Eleşkirt vadisiyle Bayezid’in geri alınması ve Batum’un muhafazası
- 5) Devlet’i Aliye’nin Rusya’ya tazminatı nakdiyye itasından kurtarılması.¹⁵⁴

İkinci içtima 22 Haziran da akd olunmuştur. Müzakerâta Bulgaristan meselesiyle başlanmıştır.

- 1) Bulgaristan hakkındaki ahkâm
- 2) Rumeli-i Şarki hakkındaki ahkâm
- 3) Girit ceziyesiyle Rumeli vilayati hakkındaki ahkâm
- 4) Yunanistan tashih-i hududu hakkındaki ahkâm
- 5) Bosna-Hersek ve Yenipazar hakkındaki ahkâm
- 6) Karadağ tashih-i hududu hakkındaki ahkâm
- 7) Sırbistan tashih-i hududu hakkındaki ahkâm
- 8) Romanya hakkındaki ahkâm
- 9) Anadolu hududu ile Batum ve Kotur hakkındaki ahkâm
- 10) Ermeni sakin olan vilayat hakkındaki ahkâm
- 11) Müteferrik mesâil.¹⁵⁵

¹⁵² Bismarck, 1862 yılında Prusya Kralı I. Wilhelm tarafından başbakan olarak atanıp sol liberal ağırlıklı meclisin karşısına çıkan Bismarck (1815-1898)yaptığı konuşma doğrultusundaki icraatıyla tarihe geçmiştir. Ayastefanos Antlaşması’nın ağır hükümlerini yumuşatarak Osmanlı’ya hayat öpücüğü veren 1878 Berlin Kongresi’nde kendini bir kez daha hissettirmiştir. Bkz. Jonathan Steinberg, **Bismarck**, çev. Hakan Abacı, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 656.

¹⁵³ Sadullah Bey, Berlin’de toplanan uluslararası kongrede delegeolarak bulundu. Beş yıl süren Berlin Sefirliği esnasında Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda önemli hizmetleri oldu. II. Abdülhamid, yaptığı hizmetlerin karşılığında 7 Aralık 1881’de kendisine vezirlik rütbesi ve paşalık unvanı verdi. Bkz. TDV **İslam Ansiklopedisi**, 35, s. 433.

¹⁵⁴ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, II. s.63-64.

Kongre başlamadan evvel Avrupalı devletlerin hakkımızdaki düşüncelerini ve Devlet-i Aliyye'nin kongredeki mevkisini bilmek gerekirse Alexander Karatodori Paşa'nın¹⁵⁶ bu olayla ilgili layihası bunun en bariz kanıtıdır. Eserde şöyle bahsedecektir: Prens Bismarck Alexander Paşa ile ilk defa meydana gelen konuşmasında “ *Tarafımdan göreceğiniz sıdku hulûsu başkalarında bulamayacaksınız. Hal-i hâzırı sizden ketm etmek istemem; Kongre Devlet-i Âliyye için içtima ettiği zannında bulunarak kendinizi aldatmayınız. Eğer Ayastafonos Muahedesi Avrupa devletlerinin menâfîine dokunur bazı mevaddı havi olmasaydı haliyle bırakılırdı, lakin daha ileri gitmek isterseniz hiçbir şeye muvaffak olamazsınız.*¹⁵⁷ Müzakere esnasında Devlet-i Âliyye murahhasları ne zaman mühim meseleler hakkında düşüncelerini söyledikleri vakit direk sözlerini kesip bir şeyler söylemelerine engel olmuşlardır. Hatta Alexander Paşa Kongreye konulan Rumel-i Şarki Meselesinde sözlerini beyan etmek hakkını muhafaza eylediğini bildirmesi üzerine Bismarck haşın bir suretle “*Eğer söylenecek sözü var ise izâa-i vakt eylemeksizin derhal söylenmesi lazım gelir. Bununla beraber Devlet-i Âliyye murahhası söz söylemek istese bile sözlerini birtakım itirazata alet eylemesine müsaade edemem. Bu babda ısrar edecek olurlarsa efkârımı fiile çıkarmaya mecbur olacağımı ifade ederim*” demiştir.¹⁵⁸

Alexander Paşa'nın İrvanya'yı Sırbistan'a ilhak hususunda Bismarck'ın teklifine karşı red cevabı vermesi üzerine yanına gelerek ve arkasından dürterek Alexander Paşa'ya şunları demiştir; “*Sen demincek İrvanya maddesinde muhalefet gösterip itay-ı reyden istinkâf ettin. Kongreyi Bâb âlideki Meclis-i Vükela mı zannediyorsun. Devletlerce müttefikan verilen karara ika-i müşkilat edemezsin. Bunu kabul ve tasdika mecbursun*” diye hakaret edercesine bir muamelede bulunmuştur.¹⁵⁹

Murahhaslarımız bir gün kendi aralarında konuşurlarken Fransa birinci murahhası M. Waddington yanlarına takarrüble, “*Pek mükedder görünüyorsunuz, hakkınız var size acırım, fakat ne çare ki birsey yapmak elimden gelmez. Şu yanımda oturan zat (Bismarck) vaktiyle bizim murahhaslarımıza ettiği muameleyi şimdi de size*

---

¹⁵⁵ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, II. s. 64.

¹⁵⁶ **Aleksandros Karatheodoris**, 1833'te İstanbul'da dünyaya geldi. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra 1852 yılında Tercüme Odası'na girmiştir. İki yıl sonra Paris'e giderek kendinden önceki nesilden farklı olarak edebiyat, matematik ve hukuk eğitimi almıştır. “Girit nizamnamesi”ni hazırlayan komisyonda yer alır. Bkz. Peri Efe, “*Millet-i Rum'dan bir münevver: Aleksandros Karatheodoris*”, **Toplumsal Tarih**, 193 Ocak 2010, s. 84-85.

¹⁵⁷ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, II. s. 65.

¹⁵⁸ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, II. s. 65-66.

¹⁵⁹ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, II. s.66.

ediyor. *El-hükmü limen galebe kanununa mutavaata mecbursunuz; tahammül ediniz. Çünkü ihtiyâr olunacak tarik-i âhar yoktur. Bosna ve Hersek elinizden gitti men' edemedik. Avusturya'lılardan nasıl olursa olsun bir menfaat istihsaline gayret ediniz. Mümkün olur ise para alınız, devletiniz için bazı hukuk muhafaza ediniz. Fakat daha ileriye giderseniz beyhude zahmet etmiş olursunuz*"¹⁶⁰ diyerek hiç olmazsa bu sözleriyle iyi davranmaya çalışmıştır.

Ali Fuad Bey'e göre, Berlin Kongresi'ne, Devlet-i Âliyye büyük ümitlerle katılmış, dostdan düşmandan bir hayır ve menfaat görmemiş, üstüne üstlük birtakım zayıata uğramıştır. Bu kadar acı yaşaması yetmiyormuş gibi vücudundan her parça koparılır iken hakkında böyle iğneleyici ve tehditkâr bir tavırda gösterildiğinden yakınmaktadır.¹⁶¹

Eserin beşinci faslı, Rumeli-i Şarkî Meselesi olan kısmında ise General Obroçef'in Doğu Rumeli ahalisine İmparator tarafından buyurduğu beyannâme dikkat çeken bir diğer husustur. "*İçinizde birçoklarının muahedename ile ihdas edilen vaziyetden gayr-i memnun buldukları ve bir tebeddül-i nâgihâni ile karar-i düveliye muhalif bir maksada vasil olmak istedikleri malumumdur. Fakat devletlerin arzu ve muvafakatlari olmadıkça husulü gayr-i mümkün bulunan ve memleketiniz hakkında birtakım yeni mesâibi davet edecek olan bu fikri tasvib edemem. Binaenaleyh henüz vücuda gelmeğe başlayan milletinizi kökünden mahvedebilecek böyle a'mâl-i gayr-i meşrûanın önüne geçmeğe çalışmanızı tavsiye ederim*" zemininde icray-i vesâyâ edilmiş olduğu gibi general-i mumaileyh kendi namına olarak da "*Zat-i Şahâne ahal-i mahalliyyece her türlü adem-i emniyyet fikrini zail olması için asâkir-i Osmaniyye'nin şimdilik Şarkî Rumeli'ye idhalinden sarf-i nazar eylemiştir. Avrupa devletleri dahi şimdiki halde bir maksad-i askeri ile Balkanlar'ın işgali faydasız olacağını anlamışlardır. Şu halde bunun bir maksad-i siyasi ile icrasının faydasızlığını isbat etmek de size terettüb eder. Layıklı bir hareketle eyaletin te' sisi idaresine çalışınız ve Berlin Muahedesi mukarrerâtı hilafına olarak zihninizden her türlü ihtilal fikrini çıkarınız; size açık olarak söylerim ki ne Rusya ve ne de Avrupa artık sizin için bir damla kan dökmek istemez*" sözlerini ilave etmiştir.¹⁶²

¹⁶⁰ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, II. s. 67.

¹⁶¹ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, II. s. 67.

¹⁶² Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, II. s. 199.

Kitabın iki yüz kırk dokuzuncu sayfasından sonraki bölümde ise vesikalar bulunmaktadır. Bu vesikalar; Bahriye Konferansı Mukarrerâtının reddi hakkında Meclis-i Umûmi Mazbatası Sureti, Rusya'nın ilân-i harb etmesi üzerine taraf-i Şahanedan Kumandanlıklara yazılan telgrafname-i Hümayûn sureti, Kıbrıs Meselesine dair vesikalar, Karadağ hududu meselesine dair vesikalar, Sultan Abdülhamid tarafından Sadarete tebliğ olunan irade-i hususiyye, Kamil Paşa tarafından takdim olunan muhtıra, Padişah'ın iradesi, konferanslarda tebliğler gibi çok önemli vesikalar bulunmaktadır. Bu vesikaların ayrı ayrı her biri, tarihi araştırmalar için çok önemli belgeler olma mahiyetindedir.

c) Üçüncü Cilt

Bu eserin üçüncü cildi ise Girit Meselesi ve Osmanlı Yunanistan Siyasi ilişkilerini konu edinmiştir. Bu cildin orijinal müsveddeleri Türk Tarih Kurumu'nda saklı bulunmaktadır. Eser 235 sayfadır. İçindekiler, önsöz, ekler ve beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Kırım Muharebesi esnasında yaşanan bir hâdise olan “Yunan Meselesi”, İkinci Bölüm, “Girit Meselesi”, Üçüncü Bölüm, “Girit Meselesi'nin Safahât-i Ahiresi”, Dördüncü Bölüm, “Yunan Muharebesi”, beşinci bölüm, “Bir Mesele-i Hafiyeye-i Siyâsiyye yahut Balkan İttihadı Teşebbüsü” ve her bölüme ait vesikalar ve indeks bulunmaktadır.

İlk olarak eserde Yunan Meselesi'ne değinilmektedir. Türk-Yunan ilişkileri, farklı değerlendirmelerle farklı zamanlara inildiği görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş coğrafyaya yayılması ve farklı yerleri kapsayan hudutları içinde değişik din, ırk ve dillere sahip topluluklara hükmettiği bilinmektedir. Rumlarla olan ilişkilerde bu çerçevede ele alınmaktadır. Rumlar Osmanlı vatandaşı olarak hiçbir baskı görmeden huzur ve güven içinde yaşıyorlardı. Devletin hukuk sistemi, bu değişik etnik ve dini yapıyı güçlü bir ideal ve müşterek bir şuur etrafında toplanmaya göre tanzim edilmesi gerektiği dile getirilmektedir.¹⁶³

Kırım Muharebesi'nin ilan ve Rusya Devletiyle harbin alevlenmesi üzerine, Yunanlılar her fırsatı değerlendirmekten geri durmamışlardır. Narda ve Ağrafa taraflarında kıyâma başlanmış ve Yunanistan'da eşkıya çeteleri tertib edilmişti. İş o raddede dahi kalmayıp Atina'da bulunan Devlet-i Âliyye Sefaretini de alenen tahkire

¹⁶³ Oğuz Kalelioğlu, “Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, 41. (Mayıs 2008), s. 107.

kıyam etmişlerdi. Devlet-i Âliyye ve Rusya arasında olan muharebe bir din kavgası idi. Rusya İmparatoru kendisini Rum milletinin hâmisî olarak görüyordu. Eli silah tutanlar İslam'a direnişe ve kudreti olmayanlar da Osmanlı hizmetinden firar ile kendilerini müşkilâta düşürmek üzere aşılarmaya maruz kaldıklarına dair gelişmeler eserde vurgulanmaktadır.¹⁶⁴

Ali Fuat Bey, Batının bu tutumunu eserinde geçen şu olayla örneklemiştir; Fransa ve İngiltere devletleri dahi koruyucu sıfatıyla işe müdahale ederek Atina'da bulunan sefirleri Yunan hükümetine yapılması gerekli olan şeyleri hatırlatma da bulunmuş ve III. Napoleon tarafından doğrudan doğruya Kral Oton'a bir mektup yazmışsa da verimli sonuç alamamıştır. Buna binaen Kraliçe Amelie d'Oldenbourg İstanbul'da bir Bizans İmparatorluğu tesisi emeliyle "*Megalo İdea*" taraftarlarının başına geçmiştir. Hatta Fransa Sefirine "*Bizi pek sıkıştırırsanız ben de Atina'yı terk ile dağa çıkararak harb ederim, her türlü mehâlik ve metâibi göze aldırırım, ecdadımın eserine iktifâen Ehl-i Salib ilan ederim*" diyecek kadar ileri gitmiştir.¹⁶⁵

Tüm yaşanan bu gelişmelerden sonra eşkıya tarafından ahaliye ait eşya ve hayvanat Yunanistan'a aşırılmıştı. Bu vakâ üzerine İngiliz, Fransız komiserlerinden ve Yunan memurlarından oluşan hududa bir komisyon teşkili ile alınan eşyaların iadesine teşebbüs edildi. Diğer taraftan da Fuat Efendi komisyonlar teşkil ederek ahalice vukua gelen zayıât ve hasarın miktarı hakkında tahkikat icrasına ve memleketin asayışı için tedbiri elden bırakmadığından eserde söz edilmektedir.¹⁶⁶

Ayrıca Ali Fuat Bey; İngiltere, Rusya'nın Girit üzerinde insiyatif almasını önlemek için Girit Sorunu'nu Berlin Konferansı'na taşıdığını ifade etmiştir.¹⁶⁷ Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesine Osmanlı Devleti'nin 1868 Nizamnâmesi ile getirilen düzenlemeleri geliştirmesi hükmü konulmuştur. Bu doğrultuda, Giritli Rumlar ile Osmanlı Hükümeti'ni temsilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa¹⁶⁸ arasında ve Avrupalı

¹⁶⁴ Ayşe Nühket Adıyeke-Nuri Adıyeke, "*Girit'te Aşar Vergisinin Toplanmasına İlişkin Bir Yöntem "Teslis Sistemi"*", Fethinden Kaybına Girit, İstanbul 2006, s. 126. Karal, **Osmanlı tarihi**, VII, Ankara 1988. s.17.

¹⁶⁵ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 3-4.

¹⁶⁶ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 6.

¹⁶⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, (1789-1994), İstanbul 1995, s. 363. Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III.

¹⁶⁸ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, (1839-1919) yakın tarihimizde yaptığı görevler ve düşünceleriyle dönemine damgasını vuran değerli ve önemli kişilerden biridir. Yemen'den Balkanlar'a, Balkanlar'dan Kafkasya'ya kadar geniş bir alanda kırktan fazla muharebeye giren genç yaşında mareşalliğe kadar yükselen, Gazi unvanı verilen, "*Askerlik benim sanatumdur*" diyecek kadar mesleğini benimseyen büyük asker, diplomat, ayan meclisi başkanı, sadrazam, başta astronomi ile matematik olmak üzere, çeşitli alanlarda eserler veren

devletlerin konsoloslarının gözetiminde Ekim 1878'de "*Halepa Sözleşmesi*"¹⁶⁹ yapıldı.¹⁷⁰ Halepa Sözleşmesi 1868 tarihli Nizamnâme'nin bir derece daha genişletilmiş şekli idi.¹⁷¹ Böylece adanın özerk statüsü daha da güçlendirilmiş oldu.¹⁷² Her açıdan bu mevzu eserde, en ince ayrıntısına kadar Ali Fuat Bey tarafından anlatılmaktadır.

Hariciye Nâzırı Ali Paşa, İngiltere Sefiri ve Fransa maslâhatgüzarı arasında müzakerat neticesinde Devlet-i Aliyye'ye özür dilemek üzere Yunan Devleti tarafından resmi bir memur gönderilmiştir. Yaşanan olaydan dolayı devletin emniyeti için barış talebinde bulunmuş ve Yunanistan'ın fakirlik ve çaresizliğine merhamet edilmesini, tazminât hususunda ferâgat kılınması taht-ı karara alınmıştır. Tesbit edilen esâsât dairesinde Yunan ve İngiltere Devleti tarafından tanzim ve ita olunan muahede meclisi vükelaca araştırılmış bazı maddeleri gözden geçirildikten sonra Hariciye Nezâretiyle Yunan Sefâret-iarasında resmi imzanın icrası kararlaştırılmıştır. Eserde Ali Paşa'nın Sadarete, Fuat Efendi'nin Hariciye Nezaretine tayin kılınması üzerine, muahede müşârünileyhin Kanlıca'da kâin sahilhanesinde taraflar arasında imza edildiği ifade edilmiştir. Müzakerât esnasında, müttefikimiz olan İngiltere ve Fransa devletleri meselenin biran evvel düzeltilmesi taraftarıymış gibi kendilerini göstermeleri dikkat çeken bir diğer husustur. Aslında Yunanistan'ı açıktan açığa müdafa ve adeta Yunanlılara vekâlet etmiş olduklarını bariz bir şekilde ortaya koymaktan çekinmediklerinden söz edilmektedir.¹⁷³

Rusya Devleti, II. Katerina zamanından beri Devlet-i Aliyye'nin tebaasında bulunan Hristiyanları koruma perdesi altında memalik-i Osmaniyye'ye karşı kışkırtmak emelinden hiç vazgeçemediklerinden bahsedilmektedir. Bu emeli içinde Hristiyanları Hükümet-i Seniyye idaresinden parça parça ayırarak kendi himayesi altına almak için bazı çirkin siyasete başvurdukları ifade edilmiştir. Avrupa devletleri ise bir dereceye

---

devlet ve bilim adamıdır. Bkz. Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa**, Derin Yayınları, üçüncü baskı, 2015, s. 468.

¹⁶⁹ Halepa Sözleşmesi, Osmanlı, 25 Ekim 1878'de imzaladığı Halepa Sözleşmesi'yle Giritli Rumlara çok geniş haklar tanıdı. Sözleşmenin uygulanmasında Avrupa devletlerinin konsolosları da söz sahibi olacaktı. Buna göre Girit Meclisi 49 Hristiyan, 31 Türk'ten oluşacaktı. Adada dönüşümlü olarak Türk ve Rum valiler görev yapacaktı. Hristiyan kaymakamlar, Müslüman kaymakamlardan fazla olucaktı. Türkçe ve Rumca resmi dil olacak, ancak Meclis'teki ve mahkemelerdeki görüşmeler Rumca yapılacaktı. Adanın vergi gelirlerinin yarısı Osmanlı'ya bırakılırken, yarısı adada kalacaktı. Halepa Sözleşmesi'yle Girit "*tam özerk*" hale geldi. Bkz. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1995, s. 363-364.

¹⁷⁰ Melek Öksüz, "*Girit Meselesi'nin Belirsizlik yılları (1908-1913)*", Karadeniz Araştırmaları, Bahar 2010, 25, s. 96. Karal, **Osmanlı Tarihi**, VIII, Ankara 1983, s.119. Halepa Sözleşmesi metni için Bkz. Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. Ekler, s. 176-178.

¹⁷¹ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 29. İki nizamname arasındaki fark için bkz. Aynı eser, s. 37-38.

¹⁷² İlber Ortaylı, *Tanzimat Devri'nde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s. 67.

¹⁷³ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 7-8.

kadar Hristiyanlar konusunda, Devlet-i Aliyye'nin muhafazası arzusunda bulunmuşlar ve devletlerin Şark siyasetinde bu iki nokta üzerinde durmuşlardır. Hatta eserde memuriyeti Girit'e azîmet eden Sadrazam Ali Paşa, Sultan Abdülaziz'e takdim etmiş olduğu layihâda “*Girit İhtilâli Avrupa’da muhafaza-i intizam ve âsâyiş-i umumî tarafdârı olanlar ile imhây-i hukuk ve galebe-i şûriş ihtilal tarafdârı bulunanların ittifakı âsârını göstermek suretiyle cem’-i ızdâd usulünü meydana getirmiştir*” tabiriyle maddeyi tasvir eylemektedir.¹⁷⁴

Ayrıca eserde Rusya Başvekil ve Hariciye Nâzırı Prens Gorçakof Fransa Devleti'nin notasına vermiş olduğu cevapta İhtilâlin teskini ancak Girit'in Yunanistan'a ilhakı ile Hristiyanların refah ve saadet içinde olmaları ise; kendilerine yeterli miktarda imtiyaz verilmesiyle mümkün olabileceğini bildirmiştir. General İgnatıyef memleketine dönmek için huzura çıktığı vakit, Yunanlılara, Girit'in terki yolundaki düşüncelerini söylemesi üzerine Abdülaziz; “*Devletlerin birbirlerine karşı olan mecburiyetleri kendilerinin bileceği şey olup bizim Girit'i terk etmemiz icab etmez ve hakikaten elimizden gelmez. Amma devletler bu adayı cebren ve î'mâl-î kuvvet ile nez'ederiz derler ise biz de bunun karşısında hüküm Allahındır deyip dururuz*” yolunda etkili sözlerde bulunmuştur.¹⁷⁵

Ayrıca eserde Osmanlı idaresindeki Girit'in haşin ve hırçın ahalsinin gerek adada yaşayan Müslümanlara karşı olumsuz tavırları ve gerekse adanın asayişini ihlal eden ve kargaşaya sebebiyet veren hareketleri hiçbir zaman eksik olmamasına dikkat çekilmektedir.¹⁷⁶

Ali Paşa'nın lâyihasında isyanın asıl sebebi üç kısım olup, birincisi; ahaliye isnâd olunan ve hakikatte bir bahaneden ibaret olan âdem-i hoşnudî maddesi, ikincisi; Yunan hayali, üçüncüsü de gazeteler vasıtasıyla haber yapıлып duyurulmasıdır. Yalnız Yunanistan'da intişar eden 117 gazete bu ihtilal lehinde propagandacılık vazifesini yerine getirdikleri ifade edilen bir diğer husustur.¹⁷⁷

Eserde, Hariciye Nezâretin'de bulunan müşârünileyh Ali Paşa tarafından sefaret-i mezkureye yazılan tahriratta “*Yunan Devleti, Devlet-i Âliyye ile harb etmek efkârında ise meramını doğrudan doğruya beyan etsin. Devlet her ne kadar musâfâl üzere bulunmak arzusunda ise de harbden de ibâ etmez. Eğer niyyât-i muslihânedede bulunuyor*

¹⁷⁴ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 10.

¹⁷⁵ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 12.

¹⁷⁶ M. Metin Hülâgü, “1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit”, s. 3.

¹⁷⁷ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 16.

ise hem hudud olan eyaletlerde ika'i ihtilal için icra olunan tahrikât ve ifsâdâtı büsbütün men'e kadir olmadığı farz edilse bile hiç olmazsa kendi memurlarını bu ifsâdâta alet olmaktan men eylesin” demiştir.¹⁷⁸

Eserde, Ali Fuat Bey için bu dereceyle kalmadığını ve devletlerin teftiş talebini tekrar ettiklerini vurgulamıştır. Fransa maslahatgüzarı M. Outre tarafından Bâb-ı Âli 'ye verilen 29 Ağustos 1876 tarihli takirde “Girit bulunan asâkir-i şahane tarafından yeniden harekât-i hasmâneye mübaşeret olunmuş olduğundan bahisle her türlü sefk-i dima aleyhinde protesto edilmekle beraber Girit ceziresinde hükümet-i Osmaniye'yi hiçbir teftiş komisyonunun götüremeyeceği mevki-i müşkile düşüren bir askerin (Ömer Paşa) hemen celbiyle sabr u tahammülleri nihayet dereceye gelmiş olan düvel-i muazzamaya tarziye verilmesi Hariciye Nâzırı M. Moutier tarafından talep edildiği ifhâm ve Allah için Bâb âli bütün Avrupa'nın kendisinden talep eylediği teftiş-i müştereki kabul ederek gerek şimdiki sıkıntılara ve gerek his ve teferrüs etmekte olduğu diğer güne müşkilat-i vahimeye bir nihayet versin” sözlerini ifade etmiştir. Buna cevaben Fuat Paşa tarafından maslahatgüzara verilen takirde ise beyan-i esef ve istiğrâb ile beraber “Biz müdafaa-i meşrûa halinde bulunuyoruz. Bu mevki'de bulunan bir devlete ceza hükm eder hiçbir kanun bilemem. Dökülen kanların mesuliyetini pâki-i vicdan ile reddederim. Biz için o perseye gelmemesi için yapılabileni yaptık ve bu arzumuzu za'fa mahmul olacak derecelere kadar götürdük. Şu teennimiz düşmanlarımızın izdiyâd-i cesaretlerinden başka neyi müntec oldu? Siz de ikrâr edersiniz ki bu hareket Fransa'nın meczûmumuz olan efkâr-i hayrhahânesine asla muvafık değildir. Bu kerre de M. Moutier'den rica ederiz ki kabul edemeyeceğimiz şeyleri bizden talep etmesin”¹⁷⁹ diye mukabele ettiği ifade edilmiştir.

Eserde, Prusya Devleti, Devlet-i Âliyye ile Yunan Hükümeti arasında devam eden bu ihtilâfâtın bir konferans marifetiyle hallini teklif ettiği, bunun üzerine Paris'te bir konferans akdine karar verildiği ifade edilmiştir. Hariciye Nâzırı Fuat Paşa'nın hastalığından dolayı, Nezaret vekâletinde bulunan Safvet Paşa tarafından yazılan tahrirâtta; Gerek Girit ceziresi hakkında ve gerek Devlet-i Aliyye'ye aid mülkî ve idarî her hangi bir meseleye dair müzakereye girililmek istenildiği halde Osmanlı murahasının buna iştirak etmeyeceğini beyanda bulunması gerçekten de Devlet-i

¹⁷⁸ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, III. s. 17.

¹⁷⁹ Fuad Paşa'nın coşkulu bir lisan ile yazılmış ve o zaman Bâb âli tarafından neşr edilen Mecmua-i Muharrerâtda mevcut olmayan bu mühim takririnin suret-i de, Ekler kısmında bulunmaktadır. Bkz. Vesika IV. VII. s. 139.

Aliyye'nin tavrını ve tarzını ortaya koyacak ileri bir atılım olduğu ifade edilmiştir. Konferans, bu beyanname şartı ile toplanılmasına karar verilmiş ve Fransa Hariciye Nâzırı M. de La Valette'in gözetiminde husule gelmiştir. Ali Fuat Bey hem Devlet-i Aliyye'yi hem de Avrupa'yı bizar eden Girit Meselesi'nin birinci safhasının bu suretle nihayet bulduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁰

Eserin, “*Girit Meselesi'nin Safahât-i Ahîresi*” olan Üçüncü Bölümde ise; Halepa Mukavelenâmesi'nin içeriğinden bahsedilmektedir. Ali Fuat Bey Halepa Mukavelesini muhtariyyet-i idareye doğru atılmış mühim bir mesafe olarak görmüştür. Ayrıca Girit Nizamnâme-i Esasisi ile Halepa Mukavelenâmesi arasındaki farkları da açık bir şekilde ifade etmiştir.

Halepa Mukavelenâmesi gerek siyasi açıdan gerekse toplumsal ve ekonomik açıdan ada yönetimine geniş ayRicâlıklar tanıyan bir uluslararası protokol niteliğini taşıyordu. Bu düzenleme ile adada yerel yönetim güçlü hale getirilirken, öte yandan politik mücadelelerin de önü açılmış oldu.¹⁸¹ 1878 sonrasında adada iki topluluk arasında ilişkiler daha da karmaşık bir hal aldı. Bunun üzerine Devlet-i Âliyye olaya müdahale etti ve 26 Ekim 1889'da yayınladığı bir fermanla Halepa Mukavelenâmesi ile sağlanan ayRicâlıkları kısıtlama yoluna gitti.¹⁸²

Nizamnâme-i Esâsi'de Meclis-i Umûmî'nin Müslim ve gayr-i Müslim tebaanın birleşme koşulu olduğu halde bundan böyle İslam ve Hristiyan tebaanın sayısı üçte biri ve üçte iki oranında olması, bölgede Hristiyan kaymakamların Müslüman kaymakamlardan fazla bulunması esasları kabul edilerek bu oran dengelenmeye çalışılmıştır. Bölgede iki lisan (Türkçe ve Rumca) resmen kabul olunup fakat Meclis-i Umûmî'de müzakeratın Rumcaya mahsus kılınması devletin hâkimiyetine büyük bir

¹⁸⁰ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 31-32.

¹⁸¹ Melek Öksüz, Girit Meselesi'nin Belirsizlik Yılları (1908-1913), **Karadeniz Araştırmaları**, Bahar 2010, 25, s. 96. Girit'teki Rum milliyetçi eylemlerin oluşturucusu Partiler (Liberal Parti, Muhafazakârlar) 1878 Halepa Sözleşmesi ile kurulmuşlardır. Dolayısıyla bu siyasal gruplaşma 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı öncesinde Rum milliyetçileri için birleşme adına bir devrim hareketine dönüşmüştü. Yine Rum milliyetçilerinin Yunanistan ile birleşme mücadelelerinde 1894'te kurulan “*Epitrapî (ihtilâl) Cemiyeti*” önemli bir rol oynamıştır. Manusos Kunduros liderliğinde kurulmuş olan bu cemiyet Elefteros Venizelos'un içinde yer aldığı bir oluşumdur. Bu örgüt aynı zamanda Etniki Eterya ile de ilişki kurarak adeta onun bir alt birimi gibi çalışmıştır. Bkz. Adıyeke, “*Rum milliyetçiliğinin Gelişme Döneminde Girit'te Oluşan Türk Milliyetçiliği*”, s. 178,180. Adıyeke, “*Turhan Paşa'nın Girit Valiliği ve Girit Hakkında Raporları*”, s. 191.

¹⁸² Bu ferman hükümleri için bkz. Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III, s. 208,213.

darbe vurulduğunu ifade eden Ali Fuat Bey bu konudaki fikirlerini söylemekten de çekinmemiştir.¹⁸³

Şark-î Rumeli Hadisesi üzerine patlak veren Yunan tecavüzü her ne kadar Avrupa devletlerinin yardımı ile bertaraf edilmişse de bu dönemde çıkan Girit İsyanı, Girit Rumlarına 24 Temmuz 1887 tarihli bir fermanla daha geniş hakların verilmesi ile ancak izale edilebilmiştir.¹⁸⁴ Ancak öteden beri Yunanistan'la işbirliği içerisinde olan ve adanın Yunanistan'a ilhakını Yunanlılarla ortak hedef haline gelmiş bulunan Girit Rumları Vali Nikolaki Sartanski Paşa'nın idaredeki hatalarından ve vazifesini suiistimalde bulunmasından¹⁸⁵, Yunanistan'ın Osmanlı topraklarına tecavüze kalkışmasından ve Fransa'nın Yunanistan'ı destekler bir politika takip etmesinden cesaret alarak Halepa Fermanı'nın tatbikinden şikâyetle 1888'de yeniden ayaklanmışlardır. 24 Temmuz 1887 tarihli fermanla yeni ve daha geniş hakların verilmesi ile izale edilmiş olan isyanın tekrar zuhuru Girit Meselesi'nin ikinci safhasını oluşturmuştur.¹⁸⁶ Adanın Yunanistan'a ilhakını ilan eden Rumlar dağlara çekilerek bir isyan cemiyeti oluşturmuşlar, Müslüman ahali ile Hristiyanlar arasında şiddetli ve kanlı hadiselerin yaşanmasına yol açmışlardır.¹⁸⁷

İsyan üzerine Müşir Şakir Paşa'yı¹⁸⁸ Vali Vekili ve Girit Fevkalâde Kumandanı sıfatıyla adaya gönderen Osmanlı Devleti baş gösteren isyanı bastırdıktan sonra Girit Valisi'nin hak ve yetkilerini arttırmış ve aynı zamanda daha önce Halepa Fermanı ile ilan ve ihsan ettiği hakları da ilga eden yeni bir fermanı icraya koymuştur.¹⁸⁹

Mezkûr cemiyetinde faaliyetleri neticesinde adada Müslüman-Hristiyan çatışmasının artması üzerine Vali Karateodori Paşa görevden alınarak 8 Mart 1896'da yerine, askeri kuvvetlerin kifayetsizliğinden dolayı adada sulh ve sükûnu tam manasıyla sağlayamayacak olan Turhan Paşa vazifelendirilmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti Girit'e her ne kadar daha fazla askeri kuvvet takviyesinde bulunmaya ve

¹⁸³ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 37.

¹⁸⁴ M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit", s. 13.

¹⁸⁵ Süleyman Tevfik-Abdullah Zühdü, **Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ve Yunan Muharebesi**, İstanbul, s. 80.

¹⁸⁶ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 48.

¹⁸⁷ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 48.

¹⁸⁸ Müşir Şakir Paşa, 30 Mayıs 1838'de İstanbul'da doğdu. Asıl adı Ahmet Şakir olup Bozulus aşiretinden Bozok ayanı Çapanoğlu ailesine mensuptur. Başarılı bir diplomatik memuriyetin ardından o sırada ortaya çıkan Girit adası krizinin çözümü amacıyla, Halepa Nizamnamesini değiştiren yeni bir ferman verilerek Girit Vali Vekilliğine ve Fırka-i Askeriyye Fevkalade Kumandanlığına tayin edildi. Bkz. Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa: 1838-1899**, İstanbul 1993.

¹⁸⁹ M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit", s. 13.

meseleyi diplomatik açıdan halletmek için çalışmaya başlamışsa da artık bunun önemi kalmamıştır.¹⁹⁰

“Yunan Muharebesi”nin anlatıldığı Dördüncü Bölümde ise; muharebenin iki devlet arasında yaşanan karşılıklı gelişmeleri ve savaşın seyri boyunca meydana gelen olayların tümünü en ince ayrıntısına kadar anlatmaya çalışan Ali Fuat Bey bu mevzuda da nazar-ı dikkat celb edecek ifadelerde bulunmuştur.

Eserde, Girit’te kolayca emellerine nail olamayacaklarını anlayan Yunanlıların hududa askerlerini yığmaya başladıkları ifade edilmiştir. Yunanlılar bir taraftan Makedonya Hristiyanlarını ayaklandırmak diğer taraftan Balkan hükümetlerinin yardımına erişmek ümidinde olduklarını, hatta Kral Yorgi’nin dahi bu duruma tabi olduğu dikkat çekilen bir diğer husustur.¹⁹¹

Eserde devletler, 4 Nisan 1897 tarihinde Devlet-i Âliyye ve Yunan hükümetine birer nota tebliğ ettiği “*ilân-i muhâsama halinde sulh-î umûmînin ihlalden dolayı saldırıda bulunan tarafı mesul tutacaklarını ve harbin neticesi her ne olursa olsun bundan hiçbir suretle istifade eylemesine müsaade eylemeyeceklerini*” beyan ettiler. Bunun üzerine Yunanistan taarrûza karar verip Yunan zâbitlerinin kumandasında iki bini saldırgan gönüllü asker Karanya cihetinden hududu aştılar. Devlet-i Âliyye ise karşılık vererek geri püskürttü.¹⁹² Yaşanan bu olaylardan sonra Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa, harbin ne getireceği bilinmediği için muharebe edilmemesi taraftarı olduğunu söylemiştir. Avusturya Sefiri Baron Calice, “*Eğer Yunanistan ile şimdi muharebe etmeyecek olursanız âtiyen harb etmek ihtimali yoktur. Çünkü bir müddetten beri Sırbistan ve Karadağ ile arasında ittifak akdi söyleniyor. Bu ittifak vukua gelir ise Yunanistan’ın kuvveti tezâuf eder. Durmayın, hemen hareket edin*” demiştir. Tevfik Paşa, Saraya gelerek Yunanlıların yeniden hududu aştıklarına dair Alasonya Kumandanı, Edhem Paşa’nın telğrafnâmesini beyan ettiği sırada Heyet-i Vükelâyı müzakere ile meşgul bulmuştur. Sultan Abdülhamid, “*bu iş de Yunaniler bir alettir. Arkasından Rusya’nın çıkacağı muhakkaktır. Harbin açılmasını isteyen Avusturyalılardır. Maksatları Balkanları karıştırarak neticeden kendileri istifade etmektedir. Vükelâ işi iyi teemmül etsinler de ana göre karar versinler*” diye harbden çekinmiş ise de Serasker Paşa’nın ısrarı ve Heyet-i Vükelânın kararı üzerine ilan-ı harbe

¹⁹⁰ M. Metin Hülagü, “1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit”, s. 14.

¹⁹¹ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 73-74.

¹⁹² Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 74.

çok az da olsa sıcak bakmış ve “*mademki Heyet-i Vükelâ, harbi kabul hususunda müttefiktirler, selâmet-i devleti o noktada görüyorlar ben de kendileriyle beraberim, Allah muvaffak etsin*” diyerek iradesini ihsan ettiği anlatılmaktadır.¹⁹³

Eserde bahsedilen bu durum aslında Garblıların hala Devlet-i Âliyye işlerinde tesirli olabileceklerini gösterir. Özellikle Avusturya Sefiri Baron Calice'nin düşüncelerini sıkılmadan, özgürce ifade etmesi dikkat çeken bir husustur. Önemli olan bir diğer husus ise; Sultan Abdülhamid'in yaşanan tüm bu gelişmelerin, özellikle yabancı devletlerin, Devlet-i Âliyye üzerindeki oyunlarının farkında olmasıdır. Yunanlıları kendi menfaatleri uğruna nasıl bir maşa gibi kullandıklarını görmüştür. Nitekim bu mevzudaki düşüncelerini de yukarıda bahsettiğimiz alıntıyla gözler önüne sermektedir.

Eserde, muharebenin sonucunda, Devlet-i Âliyye ve Yunan hükümetinin sulh için diplomasiye başladıklarını ve Yunanlıların kendi durumunun muhafazasını büyük devletlere bıraktığı anlatılmaktadır. Tophane Kasrında akd olunacak konferansa taraf-ı Devlet-i Âliyye'den Hariciye Nâzırı Tevfik Paşa ile “*Tophane Müşiri Zeki Paşa murahhas tayin kılınmış ise de yabancı devlet sefirleri, her devlet tarafından bir murahhas bulunması evvelce takarrür etmiş olduğundan bahisle*”, Zeki Paşa'nın memuriyetini kabul etmemişlerdir.¹⁹⁴ Yabancı devletlerin Zeki Paşa'yı konferansa kabul etmemelerinin sebebi gerçekten de akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Daha önceki konferansta kişi sayısına binaen bunu gerekçe olarak öne sürmeleri pek de inandırıcı gelmemektedir. Bir murahhasın, onların tabiriyle fazladan gitmesi işleri ne kadar değiştirebilirdi ki? Bu kadar çok mu tedirgindiler Zeki Paşa'dan? Ayrıca bu gibi sorular da akıllarda yer etmektedir.

Yapılan konferans neticesinde, tazminat hususunda Devlet-i Âliyye tarafından on milyon lira talep edilmesi düşünülmüş ve çok görüldüğü için altı milyona indirildiği halde İngiltere Sefiri “*bu parayı Yunan Hükümetinin verebilme ihtimali yoktur, eğer dört milyona razı olursanız tesviyesini biz deruhde ederiz*” demesi üzerine Sultan Abdülhamid de “*Yunanlılar bu parayı nereden verecek? Mademki İngilizler dört milyon liranın tesviyesini deruhde ediyorlar derhal kabul edip işi bitirin, rüfekanızla*

¹⁹³ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 76.

¹⁹⁴ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye**, III. s. 80.

müzakereye hacet yok”¹⁹⁵ demiştir. Bu suretle dört milyon Devlet-i Âliyye tarafından kabul edildiği eserde ifade edilmiştir.

Eserin, “*Balkan ittihâdi*” başlıklı bölümünde ise; Devlet-i Âliyye ile Yunanistan arasında meydana gelen muharebe sonucunda elde edilen üstünlük üzerine Bulgaristan, Romanya, Sırbistan devletleri, Hükümet-i Seniye’ye karşı birlikte hareket etmeye başlamaları ve bazı menfaatler elde etme emeline düşmelerinden söz edilmektedir. Bu gelişmeler seyrinde Sultan Abdülhamid’in işi üç Balkan hükümetiyle müzakere sonucunda tatlıya bağlama niyetinde olduğu da dikkat çeken bir husustur.¹⁹⁶ Müzakere yapılması için oldukça çaba sarf edildiği gözükmemektedir. Nitekim Avusturya ve Bulgaristan’a karşı Sırbistan, Romanya ve Yunan devletlerine ittifak teklifinde bulunmuştur. Sırbistan teklif olayına can atmış ve birlikte hoş geçinmeye taraftar olduklarını, Romanyalıların o esnada böyle bir ittifaka yanaşmadıkları, Yunanlılar da kesin ve net cevaplar vermemesi işi geciktirmek istediklerini ortaya koyuyordu. Bunun üzerine devletin askeri vaziyeti, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa’dan sorulmuştu. Nâzır Paşa “*askerimizin ayağına giydirecek çarığımız bile yok*” demesiyle, Sadrazam “*ne yapalım? Seraskerimiz kendi binay-i servetini yapmaktan başka bir şey düşünmemiş*” sözü ile mukabele eyledi.¹⁹⁷

Meselenin ikinci safhası olan kısımda; Hükümet-i Seniye ile Sırbistan arasında akd düşünüldüğü, Sırbistan Başvekili ve Hariciye Nâzırı tarafından ita kılınmış olan ittifak layihasında maddeler ayrıca tek tek anlatılmıştır.¹⁹⁸ Kitabın son bölümünde ise; I. ve II. ciltte olduğu gibi III. ciltte de ekler kısmı bulunmaktadır. Her bölüme ait vesikalar eserde anlatılan konular için çok önemli deliller olma özelliğindedir. Metinde atıflar yapılan vesikalara sıra numarası konarak suretleri kitabın sonuna eklenmiştir. Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye, sadece yazarının memuriyeti icabı şahsen içinde bulunmuş olduğu meseleleri bütün ayrıntılarına kadar bilen bir insan olması bakımından değil, aynı zamanda en can alıcı resmî vesikaları birlikte vermesi bakımından da son yüzyıl tarihimize ait yayınlar arasında müstesna bir yer tutacağı düşünülmektedir.

¹⁹⁵ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, III. s. 82-83.

¹⁹⁶ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, III. s. 86.

¹⁹⁷ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, III. s. 104.

¹⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, III. s. 104,10

2- Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye

Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye (Siyasetin Önemli Seçkinleri), yazarın bu eseri matbu olduğundan dolayı en tanınmış olan kitabıdır. Eser, Tanzimat Fermanı'yla başlar ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen yetmiş senelik dönemi kapsamaktadır. Bâb-ı Âli'ye ve Osmanlı Devleti'ne hükmeden üç büyük ismin hayat hikâyesini oldukça dikkat çekici örnekler ve önemli tanıklarla tartışmaya açmaktadır. Reşid Paşa'dan¹⁹⁹ başlayarak II. Abdülhamit döneminin Son Sadrazamı Avlonyalı Ferit Paşa'ya²⁰⁰ kadar gelen devlet adamlarının görevleri esnasında cereyan eden iç, dış mühim meselelerden bahseden siyasî, tarihî, tenkidî bir eserdir.

Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye 4 Haziran 1925/1341(numero 29)'dan 4 Ağustos 1927(numero 142)'ye kadar Servet-i Fünûn'da tefrika edildikten sonra Reşid, Ali²⁰¹ ve Fuad²⁰² paşalara ait kısmı ayrıca kitap şeklinde yayımlanırken gözden geçirilmiş yer yer tashihler yapılmıştır.²⁰³ Kitabevi yayınları arasında çıkan Hayrettin Pınar ve Fatih Yeşil'in hazırlamış olduğu 146 sayfalık bu eser, önsöz, dizinden oluşmaktadır.

Bu dönemde olup bitenleri yakından takip eden ve mensub olduğu ailenin bu olay ve gelişmelerde rol oynayan kişilerin çoğuyla ilişki içinde olması pek çok belgeleri ve kişileri yakından görme ve gözleme imkânı elde eden Türkgeldi, bu dönemi “*en mühim bir devre-i tarihiyye*” olarak niteler.²⁰⁴

Tarihi şahsiyetlerden bahsederken “*izhâr-ı hakikatten*” başka bir hedefinin olmadığını ifade eden Ali Fuat Türkgeldi, zaman zaman getirdiği eleştirilerin husûmet veya muhabbet sâikasından daha ziyade tarihe hizmet amacına yönelik olduğunu, bu

¹⁹⁹ Koca Mustafa Reşid Paşa (d.13 Mart 1800-ö.7 Ocak 1858), Osmanlı sadrazamı, devlet adamı ve diplomat. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın mimarı ve devrin en önemli devlet adamlarından biridir. Bkz. **Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, II, s.318,322.

²⁰⁰ Mehmed Ferit Paşa, Avlonya vücuhundan ve mutasarrıflardan Mustafa Nuri Paşa'nın oğludur. 1851'de Yanya'da doğdu. 1879 da Bulgaristan komiserliği muavinliğine memur edilerek yedi ay muavinlikte ve üç ay komiser vekâletinde bulundu. Sadrazamlığa geldiği mevkide 9 Temmuz 1908 de azl edildi. Bkz. İnal, **Son Sadrazamlar**, III, s. 1587,1588,1617.

²⁰¹ Mehmed Emin Ali Paşa (d.5 Mart 1815- ö.7 Eylül 1871), Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminin Mustafa Reşid Paşa ve Keçecizade Fuad Paşa ile birlikte en önemli üç devlet adamından biridir. Abdülmecid ve Abdülaziz saltanatlarında beş kez olmak üzere toplam sekiz yıl üç ay sadrazamlık yapmıştır. Bkz. Mehmed Süreyya(Haz. Nuri Akbayar), **Sicill-i Osmani**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, III, İstanbul 1996, s.290-291.

²⁰² Keçecizade Mehmet Fuat Paşa (1815-1869) Tanzimat devrinin ünlü devlet adamı. İstanbul'da doğmuştur. Babası ünlü şair Keçecizade İzzet Molla'dır. Önce ilmiye mesleğine girmiş, daha sonra Tıbbiyeye devam etmiş, Fransızca öğrenmiş, okulu operatör yüzbaşı olarak bitirdikten sonra meslek değiştirerek Babîali Tercüme kalemine geçmiştir. Hariciye nezaretinde görev alıp Paris Kongresine katılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, 5, Akın Kitabevi, İstanbul, s.1456.

²⁰³ Seyfi Kenan, *Oğlu Ali Türkgeldi'nin Kalemile...*, s.150.

²⁰⁴ Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, s. 1.

eleştirel tavra çevrenin ve ülke insanlarının pek alışık olmaması nedeniyle de bunda ölçülü davranmaya çalıştığını vurgulamaktadır.²⁰⁵

Eserde Reşid, Ali, Fuad paşalarla Mahmud Nedim Paşa²⁰⁶ ve rakipleri Said²⁰⁷ ve Kamil²⁰⁸ paşalar arasında karşılaştırmalı bölümler olduğu gibi ayrıca Serasker Rıza Paşa hakkında da bir makale vardır.²⁰⁹

XIX. yüzyıl Osmanlı yenileşme macerasının hiç şüphesiz en önemli isimlerinden Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat'ın ilk yıllarında neredeyse bütün siyasi alanı kontrolü altına alır. Dolayısıyla Osmanlı islahat çağında önemli bir kavşak olarak göze çarpan Tanzimat Dönemi'nin, daha başladığı andan itibaren Bâb-ı Âli'nin gözetiminde ilerleyeceği berraklaşmıştır. Mustafa Reşid Paşa'nın, Tanzimat'ın hamiliğini üstlenmesi, Bâb-ı Âli'nin yeni dönemde yükleneceği role işaret ederken aynı zamanda XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinde yerleşik hale gelecek bir olguyu da göz önüne serer.²¹⁰

Gülhane Parkı'nda, Tanzimat Fermanı'nı okuyarak kamuoyuna duyuran Mustafa Reşid Paşa, bir süreden beri Osmanlı Devleti'nin, Londra'daki temsilcisidir. Bir başka ifade ile fermanı halka duyuracak isim, XIX. yüzyıl dünya siyasetinin merkezi konumundaki İngiltere'nin başkentinde Devlet-i Aliyye'yi temsil edecek kadar engin bir diplomasi ve yabancı dil bilgisine sahiptir. Böylece ferman okunduğu andan itibaren yeni dönemin kodları da nazikçe fısıldanır. Yeni dönem, Bâb-ı Âli bürolarında yetişecek ve siyasette olduğu kadar diplomaside de ustalaşmak zorunda kalacak çehrelerin geçit resmine dönüşecektir. Böyle olmasından başka çare de yoktur aslında.²¹¹

Tanzimat Fermanı ile birlikte aktif bir hareket alanı elde eden Bâb-ı Âli bürokrasisi, kısa süre içinde hem iç siyaseti hem de diplomasiyi ciddi bir kabiliyet ile bir arada icra edebilen yeni bir neslin doğumuna tanıklık edecektir. Yetişmesini Mustafa

²⁰⁵ Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, s. 3.

²⁰⁶ Mahmud Nedim Paşa (d. 1818-ö. 14 Mayıs 1883) Şam ve Bağdat valilikleri yapmış olan vezir rütbeli Gürcü Mehmet Necip Paşa'nın küçük oğludur. Abdülaziz saltanatında sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır. Bkz. Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmani**, IV, s.336-337.

²⁰⁷ Mehmet Said Paşa (1838, Erzurum-1 Mart 1914, İstanbul) Osmanlı devlet ve siyaset adamı. II. Abdülhamit saltanatında yedi kez ve ikinci meşrutiyet döneminde iki kez olmak üzere, toplam dokuz dönemde dokuz yıla yakın sadrazamlık yapmıştır. Vefatına kadar çeşitli valiliklerde bulunmuştur. 1712'de nişancılığa tayin edilmiştir. Bkz. Ahmet Refik Altınay, **Tarihi Simalar**, İstanbul, 1931, s. 40,60.

²⁰⁸ Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa (1833, Lefkoşa 1913, Lefkoşa) Ailesi Anamur'dan göç etmiş olup babası topçu yüzbaşı Salih Ağa'dır. İyi eğitim görmüş, zeki, ileri görüşlü haysiyet sahibi dürüst bir insan olarak tanınır. Kamil Paşa (25 Eylül 1885) tarihli bir hattı Hümayunla sadarete tayin edildi. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde dört kez sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır. Bkz. Türkiye Diyanet Vakfı **İslam Ansiklopedisi**, 25, Ankara, 2002, s.392-393.

²⁰⁹ Seyfi Kenan, "*Oğlu Ali Türkgeldi'nin Kalemıyla...*", s.154.

²¹⁰ Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, s. 3.

²¹¹ Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, s.5.

Reşid Paşa'nın varlığına borçlu olan bu yeni kuşak içinde özellikle iki isim, diğer meslektaşları ile karşılaştırıldığında sahip oldukları yetenekleriyle çok uzun zaman geçmeden kendilerinden söz ettireceklerdir. Mustafa Reşid Paşa'nın hamiliğinde hızlı bir yükselme öyküsü sergileyecek olan bu iki isim, sırasıyla Mehmed Emin Ali ve Fuad Paşalar olarak XIX. yüzyıl Osmanlı tarihindeki yerlerini alacaklardır.²¹²

Siyasetin önemli seçkinlerinden olan Reşid Paşa Tanzimat'ın ilanı, devlet için hayati mesele olan Mısır Meselesi'nin halli ve Kırım Muhârebisi'nde lehimize ittifak yolundaki çabaları her biri ayrı ayrı medâr-i iftihar ve şeref olacak muvaffakiyâttadır. Reşid Paşa zâtı ve icrâatı hakkında karşılaştığı bir takım sorunlarla başa çıkmaya çalışmıştır. Reşid Paşa bu dönemde diğer Ricâl tarafından dinsizlik yolunda suçlanmaya maruz kalmıştır. Hatta

*“Zamânenin şu tabîb-i Reşi dini gör kim
Revâc vermek için kendi kâr u san'atına
Vücûd-ı nâzik-i devlet rehin-i sıhhat iken
Düşürdü re'y-i sakimi frengi illetine.”*

gibi hicviyelerle Frenk meşrebliğini halka ilan eyliyorlar idi.²¹³

Bir gün Damat Serasker Said Paşa, Padişahın huzuruna çıkarak öfkeli bir dil ile *“ bu adam ilân-ı cumhûriyyet edecek, saltanat elden gidiyor daha ne duruyorsun ?”* diye Sultan Abdülmecid'i Reşid Paşa aleyhinde kışkırttı. Reşid Paşa'dan mühr-î hümâyûnu almaya memur edilen Başkâtib Şefik Bey(Paşa)²¹⁴ *“ Reşid Paşa kulunuzdan böyle bir hareket gayr-ı me'mûldür”* diye kelam edince Said Paşa *“Sen sus, böyle şeye karışmak senin haddin değildir”* diyerek onu şiddetle azarladı. Bu olay üzerine Reşid Paşa görevi ile meşgul iken ansızın mühr-î hümâyûn aldırılmış ve Şefik Bey de derhal kitabetten ihrâc edilmiştir.²¹⁵

Son zamanlarda Reşid Paşa nüfuzunu ve eski mevkinin muhafaza edememiş idi. Ali Fuad Bey fikrince bunun sebebini dört şeyde aramaktadır:

1. “Sultan Abdülmecid'in ahlak ve mişvârı
2. İstanbul'da İngiliz ve Fransız nüfuzunun tesâdümü

²¹² Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, s.4.

²¹³ Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, s.9.

²¹⁴ Şefik paşa İstanbul'da doğdu. Adı Mehmed olup “Şefik” mahlasını bürokraside görevi sırasında aldı. Hayatının ilk dönemleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Muhtemelen babasının nüfuzuyla girdiği Divanı hümâyunda kitabet ve hesap ilmini öğrendikten sonra divan kâtipliğine yükseldi. Ardından vezirlerin yanında divan kâtipliğinde bulundu. **İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, 38, İstanbul, 2010, s. 415-416.

²¹⁵ Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, s.9.

3. Erkan-ı devletın rekâbeti

4. Kendisinin mizacı.”²¹⁶

Eserin diğeri önemli şahıslarından biri olan Ali Paşa, Reşid Paşa mektebinde yetişenlerin en meşhurdur. İsmi Mehmed Emin olup Divan Kalemünde Ali mahlasını almıştır. Ali Paşa fitraten zeki, ârif ve zarif idi. Makam-ı saltanata karşıda hürmetkâr idi. Paris Kongresi’ne murahhas sıfatıyla iştirak etmesi III. Napolyon’un teveccühüne mazhariyeti sebebiyle Avrupa da dahi şöret kazanmıştır. Hatta Napolyon “*Ali Paşa gibi bir Hariciye Nâzırı bulabilsem!*” diye hakkında düşüncelerini beyan eylemiştir.²¹⁷

Ali Paşa, 7 Ağustos 1852 tarihinde ilk defa olarak Reşid Paşa’dan sonra makâm-ı Sadarete tayin kılınmıştır. Kendisine Sultan Abdülmecid sadaret teklif edince Reşid Paşa’ya olan hürmetinden ona halef olmak istemediğini, “*sinn-i çâkerânem henüz kırka vâsıl olmamıştır*” diye özür dilemiş ise de Padişah’ın “*inşallah bu makâmda sakal ağartırsınız*” diyerek ısrar etmesi üzerine kabul etmek zorunda kalmıştır.²¹⁸

Eserde isminden söz edilen bir diğeri önemli kişilik ise Mehmed Fuad Paşa’dır. Reşid Paşa mektebinin güzide talebelerinden birisidir. Lisanı kadar kalemi, üslûb-ı kitabeti acık ve serbest idi.²¹⁹ Fuad Paşa’nın devlete birçok konuda faydası dokunmuştur. Bilhassa maliyeye mesai sarf etmiştir. Osmanlı Devleti o sıralarda dehşetli bir buhran geçirmiş, para kıymetten düşmüş, esnaf dükkânlarını kapamaya mecbur olmuştu. Hariçten borç alma imkânı bulunamamış olduğundan, devlet müşkil bir duruma düştüğü için Saray’da vesair yerlerde bulunan altın ve gümüş kapkacaklar toplanarak sikke darbına mecbur olunmuştur. Fakat bu hususta padişahı ikna etmek için Fuad Paşa diller dökerek durumu arz edince, Sultan Abdülaziz, “*Sultanların seyr yerlerinde su içtikleri gümüş tasları da mı ellerinden alacağız?*” demesiyle, Fuad Paşa “*Hay hay efendim! Anları da alırız; Allah göstermesin Devlet-i Aliyyenize bir fenalık gelip de efendimiz başımızda olarak kullarınız da rikab-ı hümâyûnunuza sarılarak Konya ovasına doğru giderken Sultan Efendiler bu taslarla ayrılık çeşmesinde mi su içecekler?*” diye mukâbelede bulunmuştur.²²⁰

Akif Paşa, Ali ve Fuad Paşalar hakkında; “*O adamlar büyük adamlardı; vaktiyle kadirlerini bilemedik. En büyük meziyetleri yukardaki delileri zapt etmekte*”

²¹⁶ Türkgeldi, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.35.

²¹⁷ Türkgeldi, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.44.

²¹⁸ Türkgeldi, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.49.

²¹⁹ Türkgeldi, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.112-113.

²²⁰ Türkgeldi, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.129.

demmiştir. Üç gün evvel Harem-i Hümayun Masarifât Nâzırı ve Zekiye Sultan Kethudası olan bir zatın ağzından duyduğu bu sözler Ali Fuat Bey'e biraz garip geldiğini ifade etmiştir.²²¹

Fuad Paşa'nın vefatından sonra Abdurrahman Sami Paşa tarafından söylenen ve beyitleriyle meşhur mersiyesini yazmıştır:

*“Ey zâ'ir-i sâhib nefes
Hubb-i sivâdan meyli kes
Dünyâda kalmaz hiç kes
Allah bes bâkî heves”*²²²

Yusuf Kamil Paşa da üzüntüsünü şu mersiye ile dile getirmiştir:

*“Kırk yıl oldu cennete gideli İzzet Molla
Yâdigârı idi mahdum-ı ma'ârif-vaye
Kâr-bend-i nasafet ya'nî Fûad Paşa'nın
Ah çok gördü felek rağbetini dünyaya
Devlet ve millete hizmetde himem-kâr idi ol
Vükelâ meclisine re'yi olub sermâye
Söylemiş sanki kehânetle mukaddem pederi
Nîce kıydın â felek acımadan paşaya
Yaşı elli beşe ermişti henüz etti vefât
İttisâl eyledi ruhu babası mollaya
Oldu zâhir burada mât şehîden seri
Dâr-ı gurbetde revân oldu reh-i me'vâya
Lezzet-i sohbeti hayrânı idi ahbâbı
Darb-ı nutukla alur dâr-ı bekâda pâye
Emr-i dünyâ ile meşgul iken Allah deyüb
İttisâb etmişdi Hazreti Mevlana'ya
Yüz bin âdem var idi pîş ü na'aşında
Açdılar dest-i du'â mağfîret-i mevlaya
Bâğ-ı cennetde içüb dest-i aliyyeden Kevser
Nahl-i tûbâ kad-ı bâlâsına salsun sâye
Müfred hey'et idi gitdi denildi târîh*

²²¹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 5.

²²² Şiirin tamamı için bkz. İnal, **Son Sadrazamlar**, II, s.179-180.

Bu iki ismin otobiyografisinde önemli bir faktör olarak göze çarpan Mustafa Reşid Paşa'nın koruyuculuğu, Tanzimat Dönemi'nde de intisab ağalarının hala geçerli olduğunu göstermektedir. Ali ve Fuad Paşalar, Osmanlı ıslahatının ihtiyaç duyduğu devlet adamı tipine karşılık gelir ve bu iki simanın şahsında Tanzimat Dönemi'nin kısa özeti de açığa çıkar. Her iki isim de Mustafa Reşid Paşa'nın katkıları ile Bâb-ı âli'nin, kısmen özerk atmosferi içinde şekillenmişler ve aynı zamanda ustalarının izlediği yoldan giderek XIX. yüzyıl Osmanlı siyasetinin dinamiklerini kısa sürede keşfetmişlerdir. Nitekim XIX. yüzyıl boyunca, Avrupa'nın hemen her alanda bütün dünyaya yayıldığı ve yerel siyasetleri etkilediği bir sürece şahitlik edilmiştir. Avrupa'nın merkez ülkelerinin hemen yanı başında duran Osmanlı devleti de bu yeni siyasi yapılanmadan payına düşeni almıştır. Bir başka ifade ile XIX. yüzyıl Osmanlı siyaseti Avrupalı büyük güçlerin ilgisine maruz kalmış ve bu politik şablonun doğal sonucu olarak Osmanlı iç siyaseti de kısa sürede Avrupa'daki siyaset etme biçimine uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Böylece XIX. yüzyıl boyunca Avrupa devletlerinin Osmanlı ülkesinde uygulamaya çalıştıkları projeler, Osmanlı devlet adamını politika üretirken dikkate almak zorunda kaldığı ilave bir unsur haline gelmiştir.²²⁵

Tanzimat'ın sahibi olan Mustafa Reşid Paşa, bu yeni mücadeleye dâhil olan yabancı aktörlerden İngiltere lehine tercih kullanırken talabeleri Ali ve Fuad Paşalar, en azından ustaları hayatta iken itirazlarına Fransa'yı ortak etmeye çalışırlar. Bürokrasinin mensuplarını kendi arasında icra ettikleri bu renkli mücadelede, tamamen sahne dışına itilmek istemeyen Saray'da Bâb-ı Âli içindeki ayrışmaları kullanarak siyaseti lehine çevirmenin yollarını araştırır. Oldukça cazip imkânlar sunan bu yeni politik manzaranın, Bâb-ı âli'nin en iddialı üç ismi arasında kırınglıklara yol açması doğaldır ve genç kuşağın temsilcileri Ali ile Fuad, çok fazla zaman geçmeden velinimetleri ile yollarını ayırırlar.²²⁶

²²³ Türkgeldi, **Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye**, s. 138-139.

²²⁴ 1869.

²²⁵ Yaşar Yücel, "Açılış konuşması", Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Seminerleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 13-14 Mart 1985. Enver Ziya Karal "Gülhane Hattı Hümayunu'nda Batının Etkisi", **Bellefen**, XXVIII/112, Ekim 1964, s.581.

²²⁶ Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu", **Bellefen**, XXVIII/112, 1962, s.603,622. Bayram Kodaman, "Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası; **Mustafa Reşid Paşa Dönemi Seminerleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 13-14 Mart 1985. İlber Ortaylı, **Batılılaşma yolunda "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu"** İstanbul 2009,

Ali Fuad (Türkgeldi) Bey, “*Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*” adlı kitabını Fransızcaya tercüme etmesi için Viyana’da görevli olan Mehmet Ali Bey’e göndermiştir. Fakat zamanının olmadığını belirten Mehmet Ali Bey mektubuna, “*Pek Muhterem Bey Efendi Hazretleri*” diye başlayarak şükranlarını sunmuştur. Daha sonra bulunduğu mevki sınımlanacak yer gibi görünüyorsa da meşguliyet ve mesuliyeti ağır bir memuriyet olduğunu söyleyerek, sabah erkenden akşamın altısına kadar vazife başında bulunmak mecburi, altıdan sonra geceleri geç vakte kadar uğraştığını ifade etmiştir. Eserin yakında kitap şeklinde intişar edeceği haberini aldığını, yabancı dile tercümesini lüzumlu ve faydalı olacağını “*Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*”nin müstesna bir mevki teşkil edeceğini söylemiştir. Fransızcaya tercümesini deruhde etmek istediğini fakat resmi işlerinin meşguliyetinden buna imkânının olmadığını, tercüme hususunda kimlere müracat edebileceği hakkında tanıdığı zevat arasında tercümeyi mükemmel bir tarzda vücuda getirebilecek olanları saymıştır. Bunlar; Tahrirat-ı Hariciye Kâtib-i esbaki Nuri Bey, “*Milliyet*” gazetesinde Fransızca nüshasının Başmuharriri Reşad Nuri Beyefendi, Şura-yı Devlet azası sabıkasının ve Mühendis Mekteb-i Müderrislerinden Yusuf Razi Beyefendi, şura-yı sabıkadan ve Hukuk Fakültesi Müderrislerinden Reşid Bey Efendi, sabık Sefaret Müsteşarı Mentşelizade Ethem Bey Efendi, Matbuat Müdür Umûmisi Ercüment Ekrem Bey gibi önemli kişilerin isimlerini saymıştır. Eserin Fransızcaya tercüme edilmesi gerektiği gibi İngilizceye de tercümesinin hayırlı olacağını, İngiltere’nin Şark siyasetine ve bazı İngiliz diplomatlarımıza dairde birçok ehemmiyet arz edeceğini söyleyerek İngilizceye tercüme edilecek önemli kişilerin isimlerini de saymıştır. Arşiv araştırmaları sonucunda elde edilen 11 Temmuz 1928’de yazılan bu mektup, oldukça önem arz etmektedir.²²⁷

Yukarıdaki ifadelerden ve örneklemlerden de anlaşılacağı üzere, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*, kuru biyografik ayrıntıların ötesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun söz konusu devirde izlediği dış ve iç politikayı, Tanzimatın üç büyük sadrazamı çerçevesinde ve daha da önemlisi Avrupa’daki siyasi konjonktür bağlamında ele almaktadır ve bu yönüyle Tanzimat bürokratlarının hayat hikayelerini, devrin görgü tanıklarının anekdotlarıyla süsleyerek anlatan kitaplardan ayrılmaktadır.

---

²²⁷ BOA HSD. AFT, 16/36, vr.1-2.

3- Mâruf Sîmâlar

Mâruf Sîmâlar (Tanınmış Yüzler), Osmanlı siyasi ve idari modernleşme evresinin büyük bir kısmını kapsayan 1826-1908 yıllarında İstanbul siyasetinde etkin roller üstlenmiş ve yaşadıkları yıllarda bile çağdaşları arasında tartışmalara konu olmuş kişilerin biyografilerini ve dikkate değer kişisel özelliklerini irdeleyen bir eserdir. Ali Fuat Bey (Türkgeldi) bu çalışmasında, *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiye*'de biyografilerine yer verdiklerinin dışında kalan diğer önemli kimselerin biyografileriyle bazı hikâyelerini ele alır. Türk Tarih Kurumu Yayınlar arasında çıkan Selçuk Akşin Somel ve Mehmet Kalpaklı'nın hazırlamış olduğu 421 sayfalık bu eser, önsöz, nüsha tablosu, dizin ve yirmi iki bölümden oluşur: *Şeyhül-Vüzerâ, Hüsrev Paşa, Şeyhü'l-Vüzerâ Rauf Paşa Yahut Bir Şahsiyet İki Mahiyet, İzzet Mehmed Paşa, Pertev ve Akif Paşalar, ilk Maliye Nâzırı Abdurrahman Nafiz Paşa ve Teşkilat-ı Maliye, Damatlar(Halil, Sait, Fethi, Mehmet Ali Paşalar), İbrahim Sarim Paşa, Ricâl-i Tanzimat'tan Rıfat Paşa, Şekib Paşa, Kapudân-ı Deryâ Mahmud ve Sinop Vaka-ı Fecî'ası, Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa, Şeyhü-l Vüzerâ Nâmik Paşa, Esad Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Mümtaz Efendi, Mansurîzade Mustafa Paşa ve Netâyicü'l -Vukuât, Münif Paşa, Nâzırlar ve Müsteşarlar, Dahiliye Nâzırı Mehmed Memduh Paşa, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa*. Ayrıca bu eserin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya ait olan kısmı Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın 1 Haziran 1927 tarihli nüshasında; Şekib, Rıfat, Münif ve Mansûrîzade Mustafa Paşalara ait bulunan kısımları da yine aynı mecmuada neşredilmiştir.²²⁸ Diğer bölümleri yazma halinde olup Türk Tarih Kurumu'nda bulunmaktadır.²²⁹

Osmanlı Devleti'nin 1826-1908 dönemi siyasetinde etkin roller üstlenmiş kişilerin biyografilerini ve kişisel özelliklerini irdeleyen bir eserdir. Söz konusu kişilerin incelenmesi Osmanlı Devleti'nin o dönem geçirdiği sıkıntıların ve sorunları anlaşılması bakımından oldukça önemlidir. 1826'dan 1908'e değin II. Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamit gibi beş padişahın saltanat sürdüğü bir devredir. Dışsal veya dolaylı engellerden başlıcaları olarak imparatorluğun baş etmek zorunda kaldığı (1928-1929) *Osmanlı-Rus Savaşı*, (1831-1840) *Mısır Bunalımları*, (1853-1856) *Kırım Savaşı*, (1877-1878) *Osmanlı-Rus Savaşı* ve bunlara ek olarak Eflak ve Boğdan,

²²⁸ (Bkz.sy.2 Eylül 1929,/1(1929),s.40-48; 1/3,Şubat 1930,s.42-66;1/4,Mart-Mayıs 1930,s.1-16;1/2 Eylül 1930,s.1-11).

²²⁹ Seyfi Kenan, "Oğlu Ali Türkgeldi'nin Kalemiyle...", s.150.

Karadağ, Sırbistan, Girit, Bulgaristan, Makedonya, Doğu Anadolu ve Cebel-i Lübnan'da çeşitli zamanlarda yaşanan isyanlar ve bu bağlamda maruz kalınan çeşitli yabancı diplomatik ve siyasi müdahaleler gösterilebilir.²³⁰

Kırım Savaşı sürecinde başlayan Osmanlı dış borçlanması her ne kadar genelde Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerindeki Saray masraflarına bağlanmaktaysa da aynı zamanda yeni bir devlet aygıtının hem merkezde, hem de taşrada tesis edilmesi ve buna ek olarak savaş masraflarının ve nakit ihtiyacın da söz konusu borçlanmaya katkıda bulunduğu takdir edilmelidir. Osmanlı Devleti'nin belini büken bu dış borçlanma Mâruf Sîmâlar'ın bazı yerlerinde söz konusu edilecektir. Devlet adamları arasındaki siyasi rekabetin şiddete yol açtığı ve padişahın bu rekabete alet durumuna düştüğü hadiseler yaşandığı görülmüştür. *Mâruf Sîmâlar*'da başlı başına bir bölüm olan "*Pertev ve Akif Paşalar*" faslı bize, bireylere can, mal ve ırz emniyeti ve hukuksal güvence sağlamaksızın bürokrasinin modernleşmesinin eksikliğini açık bir biçimde göstermektedir. Bu ve diğer bazı bölümler ayrıca Mısır bunalımları ve 1830'larda Rusya'nın artan siyasi nüfuzunun Osmanlı yönetici eliti dâhilinde doğurduğu kamplaşmalara ve yol açtığı siyasi rekabetlere de ışık tutar niteliktedir.²³¹

II. Mahmud devrinin Ricâl-i meşhuresinden olan Pertev ve Akif Paşalar yekdiğerine karşı husumetiyle iştihar etmişlerdir. Bu husumetin menşei hakkında erbâb vukuftan mesmu olduğuna göre, Pertev Efendi vaktiyle Âmedî Odası hulefâsından bulunduğu sırada Akif Efendi de amcası Reisülküttap Yozgatlı Mazhar Efendi'nin²³² delaletiyle mezkûr odaya memur edilir. Pertev Efendi mumaileyhin memuriyetini haber aldıkta: "*Acayip! Yozgat'tan deveci çıktığını bilirdik ama kâtip çıktığını bilemezdik*" demiş olduğuna Akif Efendi muttali olunca pek ziyade müteessir ve münfail olur. Ve o günden itibaren Pertev Efendi hakkında ızmâr-ı kin eder.²³³ Pertev ve Akif Paşaların makamları yükseldikçe aralarındaki husumette arttığı gözlenir. Bu iki zat her hususta birbirine zıt ve muhalif oldukları gibi muhalefetlerini tarz-ı imla ve inşada da

²³⁰ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1972, s.113-115,117-120; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.210-213.

²³¹ Ali Fuat Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, Haz. Selçuk Akşin Somel, Mehmet Kalpaklı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.6.

²³² Yozgatlı Mazhar Mustafâ Efendi (ö.1818) İstanbul'a gelmeden önce Bozok'ta Cebbarzade Süleyman Bey, sonra Salbaş Ahmet Paşa ve İsmail' de Hacı Numan Bey'e kâtiplik yaptı. İstanbul'da Bâb-ı Âli'ye girdikten sonra 1807'de Âmedî ve 1809-1814 devresinde Reisülküttap Vekilliği görevinde bulundu. 1815-1816'da Sadaret Kethüdası oldu. Ölümünden önce Şikk-ı Evvel Defterdarlığı yaptı. Bkz. Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.42.

²³³ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.42-45.

göstermişlerdir. Hatta “*hûlya*” kelimesini Akif Paşa vâv ile “*hûlya*” suretinde, Pertev Paşa ise vâvsız olarak “*hulya*” şeklinde yazarmış. Bazı zevat bunun sebebini Akif Paşa’dan sorduklarında müşarünileyh: “*Onun hûlyası başka, bizim hûlyamız başka*” cevabıyla mukabele etmiştir. Ebüzziya Tefk Bey’in²³⁴ Numune-i Edebiyat’ında muharrer olduğu üzere Akif Paşa bu mazmunu mahall-ı ahirde de sarf ederek ehîbbâsından birine yazmış olduğu bir pusulada “*hûlyâ*” lafzının vâvsız olarak yazılması galat-ı sarîh olduğunu irat ve bu bapta Feyz-î Hindî’nin bir mısraını işhâd eylemiş ve:

“Hâsılı ben kapıda oldukça vâvsız olarak yazmak hiç hûlyâma girmediyse de efendilere vâvı yazdıramadığımdan onların hulyâsı başka benim hûlyâm başka olarak böylece gelip gittik azizim” demiştir.²³⁵

İlk Maliye Nâzırı Abdurrahman Nafiz Paşa²³⁶ ve Osmanlı’da Teşkilat-ı Maliye bölümünde ise; Devlet-i Aliyye’de Mîrî Hazine ve İç Hazine namıyla iki hazine olduğunu, Mirî Hazinesi’nin idaresi, Defterdar’da olup Defterdarlar bilfiil Maliye Nâzırı makamında bulunmuşlardır. Muahharen Şikk-ı Sâni ve Sâlîs unvanıyla iki defterdarlık daha ihdas olunduğu ve Baş Defterdar’a Defterdar-ı Şikk-ı Evel unvanının verildiğini, Şikk-ı Sâni ve Sâlîs Defterdarları ise onun muavini hükmünde oldukları eserde ifade edilmiştir.²³⁷

Mâruf Sîmâlar’da fasıl konusu olan bir diğer kişilik Osmanlı mali modernleşmesinde önemli rol oynayan ve keyfi harcamaları engellemeye çalışan Abdurrahman Nafiz Paşa’dır. Paşa’nın bu konuyla ilgili fikrini nakledeyim: Sultan Abdülmecid, eniştesi Fethi Paşa’ya²³⁸ hazineden beş bin kese (yirmi beş bin lira) verilmesini irade etmiştir. Nafiz Paşa bu iradeye karşı durmaya cesaret edemeyerek bir tedbir düşünür. Derhal beş bin keselik rayiç akçe tedarik edip ve yirmi beş adet de

²³⁴ Ebuziyya Tefk Bey, (d. 17 Şubat 1849, İstanbul ö. 27 Ocak 1913) Tanzimat İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerini yaşamış, değerli bir edebiyatçı, gazeteci, yayıncı ve basımcıdır. Gerek muhteva gerekse baskı tekniği bakımından türünün önde gelen örneği durumundaki takvimli, Batı’da “*almanak*” adı verilen ansiklopedik yıllıkları ilk defa Ebüzziya yayımlamış ve bu türün ülkede tanınmasında öncülük etmiştir. Bkz. Şahap Nazmi Coşkunlar, “*Ebüzziya Tefk, hayatı, Eserleri*”, **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, VI/4, 1957.

²³⁵ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.55.

²³⁶ Abdurrahman nafiz paşa, Umur-ı Maliye Nazırı unvanıyla ilk Maliye Nazırıdır. (Mart 1838- Eylül 1839)(Eylül 1845-Şubat 1847) arasında görev yapmıştır. Bkz. Abdülhamit Kırmızı, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Maliye Nazırları (1838-1922)*” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, I/1, 2003, s. 97,114.

²³⁷ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.73.

²³⁸ El sine-i nâsda Fethi Ahmed Paşa demekle şöret bulan Fethi Paşa Sultan Mahmud’un üçümcü damadıdır. Rodos eşrafından Rikâb-dâr Hafız Ahmed Ağa’nın oğlu olup zaman-ı sabâvetinde Enderun’a intisap ve oradan da silk-i askeriye intikal etmiştir.

çamaşır sepeti ısmarlayıp her birine yüzer bin kuruş doldurur. Ve bunları sahângura²³⁹ bağladıktan sonra taraf-ı Şâhâne'den bizzat verilmek üzere Saray'a gönderir. Sepetler Mabeyin'de Padişah'ın geçeceği yollara dizilir. Sultan Mecid geçerken görerek “*Bunlar ne?*” diye sual edince “*Fethi Paşa kulunuza ihsan olunan atiyye-i seniyye'dir, taraf-ı şahanelerinden bizzat tevdi buyrulmak üzere Maliye Nâzırı kulunuz tarafından takdim olunmuştur*” derler. Gerçi ağızdan “*beş bin kese verilsin*” demek kolay gelirse de yirmi beş sepet dolusu parayı birden vermek gözüne o kadar kolay görünmediğinden: “*Bunları yine Maliye Nâzırı'na iade ediniz de Hazine'ye koysun*” der.²⁴⁰ Yukarda geçen olaydan da anlaşıldığı üzere; Nafız Paşa bulunduğu konum itibariyle devletin bekasını düşünmüştür ve ona göre vazifesini yerine getirerek bulduğu tedbirle maksadına nail olmuştur diyebiliriz. Nafız Paşa gibi devletin hukukî konumunun güvenceye alınmasında katkısı olan Sadık Rıfat Paşa,²⁴¹ Bâb-ı âli'nin siyasi nüfuzunu göstermeye çalışan Şekib Paşa,²⁴² Orduda kalıcı katkıları bulunan Abdülkerim Nadir Paşa,²⁴³ Tanzimat düzenini yerleştirmek için uğraşan Nâmık Paşa'yı²⁴⁴ bu anlamada “*yapıcı*” karakterler olarak düşünebiliriz.

Eserde birer bölüm başlığı teşkil eden Halil Rıfat Paşa, Said Paşa, Fethi Paşa, Mehmed Ali Paşa ve Kapudân-ı Derya Mahmud Paşa fasılları bize damatların sahip oldukları siyasi gücü gözler önüne sermektedir. Sadrazamlar Kubbe ve Taşra Vüzerası içinde, genç olsun, ihtiyar olsun damatlığa intihab edilirdi. Süleyman-ı Kanunî zamanında Veziriazam olan meşhur Rüstem Paşa'dan²⁴⁵ alda, Nevşehirli İbrahim²⁴⁶,

²³⁹ Metinde geçen bu kelime F. Develioğlu ve Sir J.W. Redhouse sözlüklerinde “*sakankur*” kum kertenkelesi veya bir cins deriden yapılmış tülbent ya da sargı anlamlarına gelmektedir.

²⁴⁰ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s. 84-85.

²⁴¹ Sadık Rıfat paşa (25 Ekim 1807-11 Şubat 1857) İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Ricâlden Masarıfat Nazırı Hacı Ali Beydir. Osmanlı Hariciye Nazırı, diplomat ve devlet adamı. Bkz. Yaşar Semiz, “*Sadık Rıfat Paşa Hayatı ve Görüşleri*”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Türkiyat Araştırma Dergisi**, 1/1, (Kasım 1994), s.135-144.

²⁴² Şekib paşa Tanzimat döneminin Hariciye Nazırlığına kadar yükselmiş bir Osmanlı diplomatıdır. Divan-ı Hümayun kalemünde yetişmiştir. Osmanlı Devleti Petersburg Elçiliği başkâtibi olarak ilk diplomatik göreve atanmıştır. 25 Aralık 1854 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Mezarı Eyüp'te Bostan İskelesi'ndedir. Bkz. **İslam Ansiklopedisi**, TDV, 37, İstanbul, 2010.

²⁴³ Abdülkerim Nadir Paşa 1807 yılında kale yamağı Ahmed Ağa'nın oğlu olarak Eski Zağra'da doğdu. Sultan Abdülaziz döneminde çeşitli yerlerde Ordu Komutanlığı, Valilik, Seraskerlik, Bahriye Nazırlığı ve Serdar-ı Ekremlik görevlerinde bulundu. 1883'te Rodos'da öldü. Bkz. Abdülkadir Özcan, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, I. Ankara 1988, s. 254

²⁴⁴ Namık paşa (İstanbul 1804-İstanbul 1892) 19. Yüzyılda yaşamış devlet adamıdır. Mekteb-i Harbiye'yi kurmuş, iki defa Bağdat Valisi olarak görev almış, Osmanlı Devleti'nin ilk Londra Büyük Elçisi olmuş, Serasker ve Şeyh-ül Vüzera unvanlarını elde etmiştir. Bkz. Şehabeddin, “*Mehmed Namık Paşa*”, İstanbul Üniversitesi **Tarih Dergisi**, IV/ 7, İstanbul 1953, s.127,145.

²⁴⁵ Rüstem Paşa (ö.1561) Arnavut veya Hırvat asıllı olup Enderun'da eğitim görmüş, Kanuni Sultan Süleyman'ın Silahtarlığı'nı yaptıktan sonra Diyarbakır Valiliği'ne atanmıştır. Hürrem Sultan'ın güçlü desteğiyle 1543'te Mihrimâh Sultan ile evlenmiş, 1544'te Sadaret'e getirilmiştir. Bkz. Tayyib Gökbilgin,

Koca Ragıp Paşa²⁴⁷ ve Kapudân-ı Derya Küçük Hüseyin Paşalara²⁴⁸ kadar pek çok Damat intihap edilmiştir.²⁴⁹ Eserde Fethi Paşa Sultan Mecid nezdinde diğer damatlardan ziyade makbul ve bir şeye teşebbüs etmediğini, Damat Said ve Mehmed Ali Paşalar gibi nüfuz ve mevkinin suiistimal etmediğini ifade etmiştir. Fethi Paşa devletin durumunu düşünmüş ve bu uğurda elinden geleni yapmayı ihmal etmemiştir. Eserde Fransa'dan icra olunacak istikrazının şeraiti bi'l müzakere takarrür ederek mukavelenâmesi imza kılınmış iken Fethi Paşa Sultan Abdülmecid'e: "*Pederiniz iki defa Rusya ile muharebe etti, bu kadar seferler aşırıydı, bunca gâileler geçirdi, hariçten bir para istikraz akd etmedi. Zaman-ı Hümayûnunuz asayiş üzere geçmekte olduğu halde istikraza âlem ne söyler?*" diyerek fikrini çelmesine mebni istikraz muamelesinin feshi irade edilmiş, Reşid Paşa imza olunan mukavelenin feshine muvafakat göstermemiş olduğundan Sadaret'ten infisâli vuku bulmuştur.²⁵⁰ Fethi Paşa devlet'in borç etmesi doğrultusunda önünün alınmayacağından korkmuştur. Nitekim zaman Fethi Paşa'yı haklı çıkarmıştır diyebiliriz.

Damatlardan Fethi Paşa'dan gayrısının eski nüfuzları kalmamışsa da Mehmet Ali Paşa'nın zevcesi Adile Sultan²⁵¹ zevcesine pek meclup olduğundan Paşa her ne zaman mevkiden düşerse sultan, biraderi üzerine rica ederek görevini tekrardan temin eylediği eserde dile getirilen bir diğer konudur. O hulul eden Mevlit Alayı günü sultanlar, kadın efendiler arabalarla alay seyrine çıkmışlar iken Adile Sultan'ın tek atlı bir hizmet arabasına ve köhne bir feraceyi labis olduğu halde gelerek ve diğer sultanlar

---

"XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", **IV. Türk Tarih Kongresi Zabıtları**, Ankara 1952, s. 433,444.

²⁴⁶ Damat İbrahim Paşa (Nevşehirli, ö. 1730) Ürgüp'te Muşkara'da doğmuş, eski Saray'a intisap ederek Baltacı olmuş, yazma yeteneği dolayısıyla Saray'da Evkaf Kâtipliği, sonra Darüssaade Yazıcılığı'na getirilmiştir. 1717'de Silahdar Ali Paşa'dan dul kalan Fatma Sultan ile evlenerek Saray'a Damat olmuş, 1718'de Sadaret'e getirilmiştir. Lale Devri olarak bilinen dönemin gelişmesinde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın önemli rolü olduğu bilinmektedir. Patrona Halil İsyanı sırasında öldürülmüştür. Bkz. İlknur Aktuğ, **Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi**, Ankara 1993, s. 1,18.

²⁴⁷ Mehmed Ragıp Paşa (1698/99-1763). Sadrazam diplomat, sair ve tarihçi olup Osmanlı-İran Savaşları sırasında orduda kâtiplik ve muhasebecilik görevlerinde bulunmuştur. Diplomatik müzakerelerdeki başarısı dolayısıyla 1741'de Reisülküttap oldu. 1757'de Sadrazam olduktan sonra kapsamlı mali ve askeri reformlar gerçekleştirdi. Bkz. **İslam Ansiklopedisi**, TDV, 34, İstanbul, 2007, s. 403,406.

²⁴⁸ Hüseyin Paşa (Küçük, ö. 1803), Çerkes kölesi olup 1767'de III. Mustafa'ya takdim edilmiş, Saray hizmetinde yükselmiştir. Nizam-ı Cedid reformlarının baş destekçilerinden biriydi. Esmâ Sultan ile evlenerek Saray'a Damat olmuştu. Bkz. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî Osmanlı ünlüleri**, Haz. Nuri Akbayar, III, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İst. 1996. s.724.

²⁴⁹ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s. 89.

²⁵⁰ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s. 125.

²⁵¹ Adile Sultan(1826-1899). II. Mahmut'un kızlarından birisidir. Sarayın Harem Dairesinde Arapça, Farsça ve edebiyat öğrenerek kuvvetli bir klasik Osmanlı kültürü edindi. Osmanlı hanedanı dâhilinde Padişah kızı olarak divan yazmış yegâne kadın şairdir. Mehmet Ali Paşa ile evlidir. Bkz. Hikmet Özdemir, **Adile Sultan Divânı** T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996,141.

arasına karışmayarak, bir köşede mahzunâne durmakta olduğu Sultan Mecid'in nazar-ı dikkatine çarpmasıyla: “*Hemşire niçin böyle yapıyor, beni tahkir için mi yapıyor?*” diye Musahip ağalardan biri vasıtasıyla haber gönderir. O da: “*Paşam böyle gazapta iken ben hangi günüme ihtişam göstereyim, bu bana çok bile*” cevabıyla mukabelede bulunur. Abdülmecid, Sultan'ın bu sözünden müteessir olarak ertesi gün Mehmed Ali Paşa'yı Kapudânlık hizmetine iade eder.²⁵² Adile Sultan'ın bu tavrı karşısında Sultan Abdülmecid'in böyle bir jest yapması ikili arasında özel yakınlığı gösterdiğini söyleyebiliriz.

Ricâl-ı Tanzimat faslında ise yazar; Her nevi mahsulâtın bazı seneler iyi bazı seneler ise kötü olduğunu, aynı şekilde devletin her kademesinde adam yetiştirmeklede bağlantı kurmaya çalışmıştır. Meydan-ı Tanzimat'ta ilk adımı Reşid Paşa tarafından atıldığı ve tanzimatın kurucularından olduğu kabul edilmektedir. Eserde uzun zaman derin bir yokluk içerisinde yetişmiş devlet adamının az olmasından sonra Rıfat, Mütercim Rüşdü,²⁵³ Şekib ve Savfet²⁵⁴ Paşalar gibi diğer kıymetli Ricâl de meydana geldiğini ve arkalarından yetişen Mithat Paşa²⁵⁵ dahi bu Ricâle eklendiğini söylemiştir.

Bâb âli'nin yetiştirdiği kıymetli Ricâlden Şekib Paşa'nın idareli bir zat olduğunu ve yeteneklerini Londra Konferansı'nda gösterdiğini, eğer lisan-ı ecnebiye vakıf ve ömrü müsait olsa ve Cebel-i Lübnan Meselesi gibi önemli meselelerde iştihar edeceği eserde söylenmiştir.²⁵⁶

Sinop Vaka-i Fecî'ası Bölümü'nde Rusların saldırısı karşısında, Hüseyin Paşa'nın²⁵⁷ ibraz etmiş olduğu hizmet ve fedakârlığın büyük olduğunu, fedakârlık

---

²⁵² Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.138.

²⁵³ Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa(1811-1882). Asâkir-i Mansûre'den yetişme Osmanlı devlet adamıdır. 1851'de Serasker ve 1859,1866,1872,1876 ve 1878'de Sadrazamlığa atanmıştır. Bkz. Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1945.

²⁵⁴ Safvet Esad Mehmed Paşa(1815-1883). Diplomat,Vezir ve Sadrazam. Voyvoda Mehmed Hulusi Ağa'nın oğludur. 1845'te Mabeyin Kâtipliği, 1856'da Sadaret Müsteşarı, aynı zamanda Ticaret Nezareti (1861-63;1864-65;1867-68), Hariciye Nezareti(1873-1880), Maarif Nezareti(1868-76), Adliye Nezareti(1872-78), Sadrazamlık(1878), Paris Büyükelçiliği(1865-79), yaptı. Bkz. Sinan Kunalp, **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricâlî**, İstanbul, 1999,s.20.

²⁵⁵ Ahmed şefik Midhat Paşa(1822-1884). Vali, Sadrazam. Rusçuk kökenli olup 1861'de Niş Valiliği'ne atanmış, 1864-68 arasında Tuna Vilayeti Valiliği sırasında reformlarıyla tanınmıştır. 1876'da Abdülaziz'i tahttan indiren darbeye rol oynamış, 1876-77'de ikinci defa Sadrazam olmuştur. Bkz. Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.140. Nilgün Uysal, **Zaman Kaybolmaz, İlber Ortaylı Kitabı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Nehir Söyleşi 19, 2006, s.220-221.

²⁵⁶ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s. 208.

²⁵⁷ Sinop Şehidi Hüseyin Paşa(ö.1853) hakkında bilgi pek azdır. Bozcaadalı olup Bahriye'de yetişerek Riyale ve sonra Patrona olduğu belirtilmektedir. Sinop Faciası esnasında filonun kumandanıydı. Oğlu Hasan Hüsnü Paşa II. Abdülhamid döneminde uzun yıllar Bahriye Nezareti yapmıştır. Bkz. Besim Özcan, **Sinop Deniz Felaketi, (30 Kasım 1853)**, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2008, 119,125.

itibarıyla, İngilizler için Amiral Nelson²⁵⁸ ne ise bizim içinde Hüseyin Paşa odur, diye eserde yâd edilmiştir.²⁵⁹ Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa bölümünde ise “Çırpanlı Abdi Paşa”nın²⁶⁰ hayatını ve bulunduğu konumu yapmış olduğu görevleri anlatmaktadır. Abdi Paşa’nın mütefennin bir asker ve özü sözü sade, kalbi temiz bir adam olduğunu, bulunduğu durumda sükûtu ihtiyar edip ağzından söz çıkmaz ve ismi gibi nadir olarak söz söylemeye mecbur olursa meramını birkaç kelime ile pek kısa olarak ifade ettiğini söylemiştir. Eserde Tanzimat’tan sonra devletçe Serdar-ı Ekrem ünvanı verilen iki kişi olduğunu bunlardan birincisi Ömer Paşa,²⁶¹ ikincisi Abdi Paşa olduğu yazar tarafından ifade edilmiştir.

Şeyhü’l- Vüzerâ Nâmık Paşa, Sultan Mahmud, Mecid, Aziz, Murad ve Hamid devirlerinde devlete hizmet etmiş ve bir diğer önemli Mâruf Sîmâlardandır. Nâmık Paşa’nın kendisine has bir şahsiyet olduğu, toksözlü, doğru özlü, katı yürekli olup kimseye hatta Padişahlara karşı sözünü esirgemeyen ve verdiği karardan dönmeyen bir şahsiyet olduğu ifade edilmiştir. Abdülmecid döneminde Tophâne Müşiriyeti’nde bulunduğu sırada Yıldız vesair kasırlarda hufredilen kuyular için Tophane ambarından verilen barutun miktarca hayli fazlalığı nazar-ı dikkatini celp etmiş olduğu halde bir gün yine on varil daha barut talebiyle Saray’dan memur gelmesi üzerine Nâmık Paşa: “Şimdiye kadar birçok barut verildi, bunlar nerelede kullanılmıştır? Hesabı görülmelidir, yoksa on varil değil, on dirhem bile vermem, git seni gönderene böyle söyle” der. Memur durumu Saray’a nakil eder, onlarda Sultan Mecid’e arz edince, müşarünileyh hiddet ederek: “Nâmık Paşa’ya söz anlatılmaz, muannit bir adamdır, başka çaresine bakınız” der, sonrada kendisini azleder.²⁶² Nâmık Paşa’nın güzel bir sözünü de bu mahalde beyan edelim: Meclisinde iyi memur yetiştirmekte olduğundan bahsedilmesi üzerine: “Devlet memurları pazar yerlerine getirilen metaya benzer. Ne

²⁵⁸ Horatio Nelson (I. Vikont Nelson, 1758-1805). Britanya donanmasının amirallerinden olup Napolyon Savaşları esnasında kendini göstermiştir. Napolyon Ordusu 1798’de Mısır’a saldırdığında Nelson komutasındaki İngiliz donanması Fransız filosunu Ağustos 1798’de Abukır Körfezi Deniz Savaşı’nda imha etmişti. Bu zaferinden ötürü III. Selim tarafından nişanla onurlandırılmıştır. Bkz. Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.231.

²⁵⁹ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.231.

²⁶⁰ Çırpan, günümüz Bulgaristan’ında Eski Zağra(Stara Zagora) ile Hasköy (Khaskova)arsında bulunan, Osmanlı döneminde kaza merkezliği yapmış bir kasabadır. Abdülkerim Nadir Paşa burada 1807’de doğmuştur. Bkz. Gövsa: **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1945, s.12.

²⁶¹ Ömer Lütfi Paşa(Mihayla Latoş 1806-1871) Macar kökenli komutandır. Avusturya Harp Okulunda eğitim görürken Osmanlı topraklarına sığınıp Müslüman olmuş (1828) ve Osmanlı Ordusu’nda hızla ordu komutanlıklarına yükselmiştir. Kırım Savaşı’nda Osmanlı Orduları Başkomutanlığı yapmış ve Rus kuvvetlerini gerek Roma’ya gerekse Kırım’da mağlup etmiştir. Bkz. Süreyya, **Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri**, IV, 1322-1323.

²⁶² Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s. 275.

nevi metaya rağbet olunursa pazara onu getirirler” demiş.²⁶³ Bu durumdan da anlaşılacağı üzere Nâmık Paşa’nın sözünü sakınmadığı eserde de birkaç olayla dile getirilmiştir.

Eserde tanınmış yüzlerden bir diğeri ise Ahmet Cevdet Paşa’dır. Cevdet Paşa namı memlekette o kadar yayılmıştır ki onu bilmemek elde değildir. Kendisinin iktidar-i ilmi, iktidar-ı kalemi birer numune-i selaset olan Kıyas-ı Enbiyâ’sındaki²⁶⁴ üslub-ı ifadesinden, hayat-ı resmiyesi bizzat kaleme almış olduğu etraflı tercüme-i hal varakasından müstefâddır. Hayat-ı hususiyesi ise Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani²⁶⁵ unvanıyla kerimesi²⁶⁶ tarafından neşr edilen eserdir.²⁶⁷ Eserde Cevdet Paşa’nın irade-i seniyye’ye sunmuş olduğu bazı layihalar bulunmaktadır. Bunlardan biriside 1890’ların başında II. Abdülhamid’e sunulan Sünniler ve Şiiler arasındaki ihtilafla ilgili bir layihadır. Buna benzer önemli meseleler hakkında bazı layihaların içerikleri de bulunmaktadır.

Mansurîzade Mustafa Paşa ve Netâyicü’l Vukuat bölümünde Mustafa Paşa ve kendi yazmış olduğu eserinden bahsetmektedir. Mustafa Paşa’nın milliyetperver bir Türk, açık ve temiz kalpli bir insan, kıymetli bir memur olduğu arz edilmiştir. Türkgeldi, aileleri arasında kırk seneden fazla devam etmiş hukuk ve samimiyetin mevcut olduğunu ve hayat-ı hususiyesine yakından vakıf olduğunu eserinde ifade etmiştir. Mustafa Paşa’nın şen ve latif olup, güzel ve serbest söz söylediğini, açık ve sade yazdığını eseri olan Netâyicü’l Vukuat ise buna en güzel şahitlik yaptığını söylemiştir. Avrupa usul ve âdetine itibâ etmez alafrangayı sevmediği, Avrupa’nın ulum ve fûnun-ı cedidesinden istifade eylemesi taraftarıydı. Türkgeldi Mustafa Paşa’nın bir eksigi olursa oda ecnebi lisanının olmamasına bağlamaktadır. Türkgeldi son olarak Mustafa Paşa’nın değerli bir şahsiyet, Netâyicü’l Vukuat’ında kıymetli bir tarih olduğunu beyanda bulunmuştur.²⁶⁸

²⁶³ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s. 279.

²⁶⁴ Kısa-ı Enbiyâ ve Tevârih-i hulefâ (“*Peygamberlerin yaşam öyküleri ve Halifelerin Tarihi*”)’nin ilk baskısı Matbaa-i Amire’de 1291/1874 tarihinde yapılmıştır.

²⁶⁵ Fatma Âliye: **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani**(İstanbul: Kanaat Matbaası 1332/1914), s.123. Bu eser Latin harfleriyle 1995’te yeniden yayınlanmıştır (İstanbul: Bedir Yayınları, 1995)

²⁶⁶ İlk Türk kadın romancısı olarak da tanınan Fatma Aliye (1862-1936) bir yandan yazarlığıyla, öte yandan da kadınların toplumsal yaşama katılmalarını sağlayacak örgütlenmelere öncülük etmesiyle bilinir. Roman, inceleme ve gazete makalelerinde ağırlıklı olarak kadın meselesini ele almıştır. Bkz. Fatma Aliye, **Muhadarât**, İstanbul, 2005, s. 317.

²⁶⁷ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.306.

²⁶⁸ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.339-340.

Eserin Nâzırlar, müsteşarlar ile ilgili olan son bölümünde ise; devlet teşkilatını ve Mehmed Memduh Paşa'nın hayatını ele almıştır. Sultan Mahmud'un, saltanatında teşkilat-ı idareyi Avrupa devletlerinin teşkilatına temsil etmek istediğini Kethüdalık hizmetini Mülkiye bilahare Dâhiliye Nezareti'ne, Reisülküttaplık hizmetini de Hariciye Nezareti'ne tahvil ve bu nezaretlere mahsus olarak ayrı ayrı müsteşarlıklar tesis ettiği anlaşılmaktadır.²⁶⁹ Müsteşarlar memur oldukları Dâhiliyeye Nezaret ve Nâzırlara bağlı oldukları halde, sonra yavaş yavaş Nâzırlara has görevi doğrudan doğruya tebliğ eder oldular. Bu suretle Nâzırlarla müsteşarlar arasında daimi bir rekabet kapısı açılmıştır. Memduh Paşa yetiştiği zamanda şiir ve inşa ile şöhret bulduğu, uzun müddet devlete hizmette bulunmuş namını yâd ettirmiş olduğundan bahsedilmiştir. Kendisi fitraten zeki, hafızası kuvvetli, düzgün ve nükteli sözler söylediği, söylenen sözü ve okuduğu şeyi çabuk anladığı esrede ifade edilmiştir. Girit Meselesi'nin uzayıp gitmesinden endişeye düşüp bir ramazan günü Meclis-i Vükela'da, bu Girit Meselesi'ne devletçe bir an evvel bir hal bulunmazsa Girit'in büsbütün elden gideceğini hararetli bir lisan ile heyecanlı bir surette anlatması üzerine Serasker Paşa²⁷⁰: “*Bügün Nâzır Paşa oruç tutmuş*” deyip diğerleri de gülmüştür. Kendisi dahi: “*Bugün ben ağlıyorum siz gülüyorsunuz fakat yarın siz ağlayacaksınız ben size güleceğim*” diye mukabele etmiş. Ertesi sene devlet, Girit'in terk ve tahliyesi karşısında kalınca mecliste rüfekası ağlamaya başlamalarıyla: “*Geçen sene ben ağlıyordum siz gülüyordunuz, bugün siz ağlıyorsunuz, ben de sizin halinize gülerim*” demiş olduğunu Türkgeldi eserinde aynen nakil etmiştir.²⁷¹

Mâruf Sîmâlar'ın son sekizinci bölümündeki karakterler artık Tanzimat'ın geç dönemlerinde ve hatta mutlakiyet çağında etkin olmuş kişileri kapsıyor. Mâruf Sîmâlar'ın kaynak olarak dikkati çeken bir özelliği Akif Paşa, Damat Halil Rıfat Paşa, Şekib Paşa, Nâmık Paşa, Cevdet Paşa, Münif Paşa, Memduh Paşa bölümlerinde de görüleceği üzere kapsamlı zeyillerin yer almasıdır. Bu zeyiller bize Mısır Meselesi'nden başlayarak Bâb-ı Âli yolsuzluklarına değin XIX. yüzyıl Osmanlı iç ve dış siyasetinin çiplak gerçeklerini şaşırtıcı derecede açıklıkla ortaya koyan belgeleri içermektedir. Mâruf Sîmâlar, Tanzimat Devrinin siyasi, idari ve askeri şahsiyetleri arasında Mustafa Reşid Paşa, Ali Paşa, Fuad Paşa, Midhat Paşa, gibi en fazla tanınmış olanlarını değil,

²⁶⁹ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s.387.

²⁷⁰ Mehmed Rıza Paşa(1844-1920). Eylül 1891'de Seraskerlik'e atandı. Jön Türk devrimi sırasında görevden azledilmiştir. Bkz. Sinan Kunalı: **Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricâli** (1839-1922) İstanbul, 1999, s.10.

²⁷¹ Türkgeldi, **Mâruf Sîmâlar**, s. 402.

devrin siyasi, idari ve askeri gelişmelerinde kritik roller oynamakla birlikte isimleri kamoyunun bilgisine mâl olmamış diğer birçok devlet adamı, politikacı, bürokrat ve askerini ele almaktadır. Ricâl-ı Mühimme-i Siyasiye'den farklı olarak ağırlığı siyasi ve askeri gelişmelere değil, ele aldığı zevatın kişiliklerini ve ilginç bireysel özellikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

4- Edvâr-ı Islahât (Islahat Devirleri)

Bu eserde Kırım Harbinden II. Meşrutiyet'in ilanına kadar ıslâhat namı altında devletler tarafından vuku bulan tekliflerden bahseden bir tarih-i siyasidir. Altı devreye ayrılmıştır:

1. 1272 Islahat Fermanı
2. 1274'de Girit Vukuatı Esnasında Fransa Tarafından Teklif Edilen Program ve Netâyici
3. 1292 Bosna- Hersek İhtilâli Üzerine Açılan Devre, Fermân-ı Adalet, Andraşi (Andrassy) Notası, Berlin Memorandumu, Bahriye Konferansı
4. Berlin Muahedesinin Akdini Müteakip İngiltere Tarafından Anadolu'da Islahat İcrası Hakkında Vuku Bulan Teklifler
5. Ermeni Vukuatını Müteakip İngiltere, Fransa ve Rusya Tarafından Şarkî Anadolu Vilayetlerinde Tatbiki Teklif Olunan Islâhat Hakkında Devletçe İttihâz Edilen Kararlar
6. Makedonya Islâhatı²⁷²

Bu eserde Ali Fuad Türkgeldi, Ermeni olaylarıyla alakalı Bâb âli'de toplanan çeşitli komisyonlarda ve Makedonya olayları esnasında Dâhiliye Mektupçuluğu görevinde bulunması nedeniyle gelişmelerin önemli bir bölümüne de yakından tanıklık etmiştir.²⁷³

Bu eser yapılan arşiv araştırmaların sonucuna göre 16 Haziran 1926'da İstanbul Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi'ne önceden yayımlanması için gönderilmiştir. İstanbul Maarif Müdüriyeti vasıtasıyla “*Mülga Sadaret Müsteşarı Ali Fuad Bey Efendiye*” diye başlayan belgede; Edvar-ı Islahat eseri hakkındaki müderrislerin raporu sureti dikkat çekmektedir. Eser hakkında Darülfünun Edebiyat Fakültesi müderrislerinden Ahmet Hamid, Ahmet Refik, Ali Muzaffer ve Behçet Bey'den oluşan

²⁷² BOA HSD, AFT, 9/50, vr.5.

²⁷³ BOA HSD, AFT, 9/50, vr.5.

heyet bu eseri değerlendirmeye almıştır. Bu rapor değerlendirmesi sonucunda Türkgeldi'den bugünkü anlamıyla teknik düzeltme diyebileceğimiz üç noktada tashih istenmiştir. Bunlardan ilki; yazılan vakalara dair hangi muhtelif eserlerden tedarik edildiğinin gösterilmesi gerektiğini her ne kadar bazı vesikaların eserlerde veya düsturlarda bulunduğu işaret edilse de tamamı hakkında izahat-ı kâfi olmadığı yazılmıştır. İkincisinde; belgelerin Fransızca metinleri bulunur ise onlarında yazılmasının uygun olacağı üçüncüsünde ise; Hicri tarihlerle beraber Miladi tarihlerinde verilmesi gerektiği, bunların yapılması sonucunda eserin “*bir kat daha şâyân-ı istifâde olacağı*” ifade edilmiştir.²⁷⁴

5- Tarihî Fıkralar

Ali, Fuad, Reşid, Ahmet Vefik, Mütercim Rüşdi, Safvet Paşalarla Şeyhülislam Zeynî Efendi, Veli Efendizâde Emin Efendi, Keçecizâde İzzet Molla, meşhur Hâlet Efendi, Şair Nihad Bey, Kazım Paşa, Suhte Naili, Süleyman Faik Efendi, Eşref, Müverrih Âsım Efendi, Abdi Bey, Musahib Said Efendi gibi şahsiyetlere ait fıkralarla, zarif nüktelerden oluşan tarihi bir eserdir.²⁷⁵ Tarihi Fıkralar 18 Ağustos 1927 tarihinden 19 Nisan 1928 tarihine kadar *Servet-i Fünûn*'da yayımlanmıştır.²⁷⁶

6- Âfâkî Fıkralar

Halk arasında herkesle alakalı konular üzerine, fıkralardan ve eğlendirici hikâyelerden oluşan bir eserdir. Oğlu Ali Türkgeldi'nin belirttiğine göre, mahiyeti itibariyle tarihi olmaktan ziyade bir mecmua-i letâifdir. Gayr-ı matbudur.²⁷⁷

B- ESERLERİNİN TARİH AÇISINDAN KIYMETİ

Ali Fuad Bey, yazdığı eserlerinde, Tanzimat'ın başlangıcından Meşrutiyet'in ilanına kadar meydana gelen yetmiş senelik siyasi olayları ele almıştır. Bu döneme damgasını vurmuş olan kişilerin resmi ve hususi şahsiyetlerini tahlil ve tespit etmiş tarihi olayların akışına yön vererek yakın tarih için çok değerli eserler ve belgeler bırakmıştır. Bıraktığı bu nadide bilgiler araştırmacılar için büyük bir öneme sahiptir.

²⁷⁴ BOA HSD, AFT, 16/17, vr.1,2.

²⁷⁵ BOA HSD, AFT, 9/50, vr.5.

²⁷⁶ BOA HSD, AFT, 9/50, vr.5.

²⁷⁷ BOA HSD, AFT, 9/50, vr.5.

Doğu Meselesi'nin en önemli aşamalarını içine alan, bu devreye ait yazılan siyasi tarihlerde, mevzu Osmanlı Devleti olduğu halde yalnız Batılı devletlerin bakış açıları dikkate alınmış, Türk hükümetinin görüş ve düşünüş tarzı tamamıyla ihmal edilmiştir.²⁷⁸

Ali Fuad Bey'in yazılarında Osmanlı hükümetinin Doğu Meselesi'nin muhtelif safhalarındaki nokta-i nazarını tebârüz ettirdiğini ifade eden oğlu Ali Türkgeldi, babasının eserlerinin başlıca kıymetinin bundan ileri geldiğini söylemiştir.²⁷⁹

Bu eserlerin ikinci kıymeti ise; içerisinde bulundurmuş olduğu vesikalardır. Ali Fuad Bey Sadâret Müsteşarı iken, Tanzimat Ricâlinin çok önemli kişilerini görmüş ve Yıldız'dan Bâb-ı aliye devrolunan siyasi evrakları tetkik etmiş, tahlil ettiği şahsiyetlerin birçoklarının ailelerine mahsus bazı hususi kâğıtları da gözden geçirme fırsatına erişmiştir. Diğer taraftan İstanbul'da bulunan önemli şahısların yazdıkları kitapları ve tanınmış Batılı tarihçilerin kitaplarını okuyarak hem Osmanlı hem de Batılı tarihçilerin bakış açılarını mukayese etmiştir. Bu düşünceleri söyleyen oğlu Ali Türkgeldi; babasının kitaplarına basılmamış birçok vesikaların konulmuş olmasını ise eserlerinin kıymetini iki kat arttırdığını ifade etmiştir.²⁸⁰

Eserlerinin üçüncü bir ehemmiyeti de unutulmuş, gizli kalmış birçok tarihi olayları, dönemin önemli şahsiyetlerini aydınlatan birçok fıkraları ihtiva etmesidir. Ali Fuad Bey bunu mensup olduğu aileye ve bizzat bulunduğu vazifelere borçludur. Büyükpederi Celâl Bey, Ali ve Fuad Paşaların mahiyetlerinde bulunarak itimadlarını kazanmış, siyasi düşüncelerini öğrenmiştir. Bâb-ı ali'de mühim memuriyetlerde ve Serasker Müsteşarlığında bulunarak o zamanın mülki ve askeri diğer Ricâliyle de yakından temas etmiş olduğundan öğrenmiş olduğu bilgileri torunu Ali Fuad Bey'e anlatmıştır.²⁸¹

Bir de Celal Bey ile devrinin tanınmış yüzlerinden olan Ali Paşazade Ali Fuad Bey, Dâhiliye Nâzırı Said Efendi, Vüzeradan Şair İrfan Paşa, Netâyicü'l- Vukuât sahibi Mustafa Paşa, Tahran ve Viyana sefaretlerinde ve şehremânetinde bulunmuş olan Haydar Efendi, Şeyhülislam Sahib Molla, zamanın meşhur nedimlerinden Saib Bey, Sadrazam Hakkı Paşa'nın pederi Şehremâneti Muavini Remzi Efendi ve ricâlden diğer bazı zevât aralarında toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Toplantılara Ali Fuad Bey de

---

²⁷⁸ BOA HSD, AFT, 9/50, vr.6.

²⁷⁹ BOA HSD, AFT, 9/50, vr.6.

²⁸⁰ BOA HSD, AFT, 9/50, vr.6.

²⁸¹ BOA HSD, AFT, 9/50, vr.6.

küçük yaşından beri büyük pederiyle birlikte bu meclislere devam ederek birçok vakalara şahid olmuştur. Bunu ise (Mâruf Sîmâlar) adlı eserinde Mustafa Paşa'dan bahsederken: “*ricâl-i sâlifeye, vekayi-i sabıkaya dair mazbûtum olan birçok fikirât hep o meclisten iktirâf ettiğim semerâtır*” diye belirtmiştir.²⁸²

Dedesı Celal Bey Tanzimat ricâliyle çalışırken kendisi meşrutiyetten itibaren İmparatorluğun çöküşüne tanıklık etmiştir. Tanıklığını yaptığı bu dönemi ise; siyasi, sosyal, ekonomik boyutlarıyla her açıdan ele almıştır. Tanzimat Ricâlinin tanınmış yüzlerinden olan seçkin zümreyi eserlerinde konu edinmekten de geri durmamıştır. Ali Fuad Bey Dâhiliye Mektupçuluğu'nda bulunduğu esnada Sultan Abdülhamid devrinin son senelerine ait mühim vakaların gizli noktalarını da kayda almıştır.²⁸³

Bu uzun ve bunalımlı dönemin hemen hemen bir asır boyunca merkezden ve yakından tanıklığını yapan bir aileden gelen Ali Fuad Türkgeldi konuyu açık ve net bir şekilde ortaya koyan gözlem ve değerlendirmeler de bulunmaktan çekinmemiştir. Ali Fuad Bey'in eserlerinin tarih açısından bu kadar değerli olması; açık ve net bir şekilde olayları tanımlayan bir Başkâtip'in gözünden Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin ele alınmasından gelmektedir.

---

²⁸² BOA HSD, AFT, 9/50, vr.6.

²⁸³ BOA HSD, AFT, 9/50, vr.6.

III. BÖLÜM

GÖRÜŞLERİ

A-ALİ FUAT TÜRKGELDİ’NİN ESERLERİNDE BAZI MÜHİM KONULAR VE BUNLAR HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

1- Şârkî Rumeli-i Meselesi’nde Ali Fuad Türkgeldi’nin Düşünceleri

XVII. yüzyıldan sonra Rusya, devamlı Osmanlı Devleti ile mücadele içerisine girmiş ve Batılı devletlerle karşı karşıya gelmiştir. Milliyetçilik akımının etkisinde kalarak, Balkan milletleri üzerinde Panslavist politikalar izlemiş, Slav Devleti kurabilmek için bu alanda yapılan birçok projelerin destekçisi olmuştur. Bu süreçte Balkan siyasetinin oluşumunda en önemli ve etkili kişilerden biri ise İgnatiyef’dir.

Rusya’nın İstanbul Büyükelçisi ve Balkanlardaki Panslavist isyanların planlayıcısı olan İgnatiyef, Osmanlı sarayında ve Batılı devletlerin İstanbul elçileri arasında etkili bir isimdir. İgnatiyef’in şahsi hırsları, İstanbul’u ve Boğazları ele geçirme projeleri, dönemin Rusya Dışişleri Bakanı Gorçakof’la olan anlaşmazlıkları Rusya’yı Doğu siyasetinde yalnızlaşmaya kadar itmiştir.²⁸⁴

Bu durumu Ali Fuad Bey, “*Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*” adlı eserinde de aynen ifade etmiştir. İgnatiyef’in baskın karakteri Osmanlı devlet adamları üzerinde etkili olmuştur. Özellikle Mahmut Nedim Paşa, İgnatiyef’in etkisi altında olup, ne istemişse yerine getirmiştir. İgnatiyef sadece Osmanlı devlet adamları arasında değil, İstanbul’daki diğer devletlerin elçileri arasında da etkiliydi. İgnatiyef bulunduğu konum itibarıyla her türlü entrikayı çevirerek Osmanlı Devlet’ini dünya kamuoyunda yalnızlaştırmıştır.²⁸⁵

Bulgaristan, Osmanlı Devleti ile Avrupa arasında 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’yla sınır haline gelmişti. Böylece Bulgaristan, Rus ordularının geçiş noktası olmuştur.²⁸⁶ Aynı zamanda Ruslar, Osmanlı Devleti’ndeki Ortodoksları koruma imkânı elde etmiştir. Ruslar 1783 yılında Kırım’ı alarak Karadeniz’i bir Rus denizi yapmaya

²⁸⁴ Gülnar Kara, Serap Toprak, “19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya’nın Yalnızlaşması”, *İnsan ve Tolum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/4, 2016, s. 677-689.

²⁸⁵ Kara, Toprak, “19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya’nın Yalnızlaşması”, s. 677, 678.

²⁸⁶ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaleti’nden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yayını, İstanbul 1996, s. 16.

uğraştı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Dinyeper ve Dinyester arasındaki bölgeleri Ruslara vermek zorunda kaldı.²⁸⁷ Ruslar özellikle Bulgarlar üzerindeki faaliyetlerini arttırdı. Bu durumda Bulgaristan'ın İstanbul'a yakınlığından dolayı, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan kapısı ve her türlü etkiye uygun bir konumda daima merkezi otoritenin kontrolü altında olması etkili olmuştur.²⁸⁸

1876 Bulgaristan ve Selanik ayaklanmaları, 1875 Hersek, 1876 Karadağ-Sırbistan Savaşı Rusya'nın bu politikasının bir sonucudur. Bunu yaparken de sadece Panslavist ajanların kışkırtmalarından yararlanmamış, aynı zamanda neredeyse tüm yüzyıl boyunca onların her türlü düşünsel ve eğitim faaliyetlerine de parasal yardımda bulunmuştur. Rusya XIX. Yüzyılın başlarından itibaren İstanbul ve Boğazları ele geçirerek sıcak denizlere inmek, Büyük Slav Devleti kurmak, Balkanlarda kendisine bağlı küçük uydu devletler kurabilmek için uğraşmıştır. Fakat bu noktada çıkarları, Avrupalı diğer devletlerle, özellikle de İngiltere'yle çatışmıştır. Rusya İngiltere ve Fransa arasındaki Doğu siyaseti rekabeti 1856 Kırım Savaşı'na yol açmıştır ki bu savaş bir kırılma noktasıdır.²⁸⁹

Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu Batı İttifakı, Rusya'yı Balkanlardan bir miktar uzaklaştırırken, Paris Antlaşması'yla da Rusya dâhil Batılı devletler Osmanlı Devleti'ni kolektif olarak kontrol altına almışlardır.²⁹⁰

Berlin Antlaşması ile oluşturulan Şârkî Rumeli-i Vilayeti, 1878-1885 yılları arasında “özerk” bir vilayet olarak yaşamıştır. Ancak oluşturulmaya çalışılan Berlin Antlaşması'nın yeni düzeni Şârkî Rumeli-i Vilayetinde Türklerin durumu iyileşmemiş tam tersine gittikçe kötüleşmiştir. Bulgaristan Prenslığı ile Şârkî Rumeli-i Vilayetinin birleşmesini amaç edinen Bulgarlar, Türklere karşı bir çeşit savaş açmıştır. Yerinde bulunan Türkleri söküp atmaya ve mallarına el koymaya çalışmışlardır. Bu zulümlerin ortaya çıkması üzerine Şârkî Rumeli-i Türklerini korumak için sık sık diplomatik girişimler yapılmışsa da Bulgar zulümlerinin ardı arkası kesilmemiş ve nitekim Şârkî Rumeli-i Vilayeti, Bulgaristan Prenslığı tarafından ilhak edilmiştir.²⁹¹

---

²⁸⁷ Hans Kohn, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, İlgı Yayınları, İstanbul 1983, s. 66.

²⁸⁸ Hüdaî Şentürk, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 46.

²⁸⁹ Kara, Toprak, “19. Yüzyıl Sonunda Balkan Siyaseti Gölgesinde Rusya'nın Yalnızlaşması”, s. 678.

²⁹⁰ Suat Zeyrek, “Balkan Devletlerinin İttifak Arayışı ve Osmanlı Devleti”, **Tarih Dergisi**, 57, (2013/1), İstanbul 2013, s. 69.

²⁹¹ Ömer Kılıç, **Şârkî Rumeli Türklerinin Sesi: Hilâl Gazetesi (1883-1885)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Konya 2010, s. 1.

Ali Fuad Bey kendinden önceki bürokrat kuşaklarından güvenilir olarak kabul ettiği anlatılara ve erişebildiği yazılı vesikalara dayanarak eserlerini vücuda getirmiştir. Ali Fuad Bey, “*Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*” adlı eseri olan II. cilt beşinci bölüm olan Rumeli-i Şârkî Rumeli-i başlığı adı altında bu konuyla ilgili görüş ve düşüncelerini bildirmiştir. İlk olarak Şârkî Rumeli-i Meselesi’nin gelişim aşamalarını, ortaya çıkışını ve bu dönemde olaylara sebep olan kişi veya devletleri tek tek açıklayarak nesnel bir bakış açısıyla durumu izah etmiştir. Ali Fuad Bey’in bu konu hakkındaki görüş ve düşünceleri ise oldukça ilginçtir.

Rumeli-i Şârkî’nin Bulgaristan’la birleşmesinden sonra siyasi durumun aydınlanarak, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya’nın antlaşma hükmünün muhafazası taraftarı olduklarını söyleyen Ali Fuad Bey bu konuyla ilgili şunları söylemiştir; devletin etkinliğini kılabilmesi için boyun eğmeyenlere karşı müdahalede bulunması, Rusya’nın ise bunu yaparak Bulgar kanı akıtması İslâvlık ve belki Ortodokslukla alakasını keserek etkinliğini yitireceğini belirterek “*Rusya dururken bu meseleye diğer devletler teşebbüs edemezler ve şu halde hakkımızı geri almak bize düşer idi; fakat biz her halimiz ile harekete geçemeyeceğimizi gösterip dururken müzakerât-ı diplomatikiyyeden ne hayır beklenir. Bizde kalmasından ergeç hiçbir faide-i askeriyye ve mâliyye beklenmeyen bir sancak için neticesi meşkûk bir harbe girmek hata olur idi. Binâenaleyh ittihaz olunan hatt-i hareket-i müteenniyâne doğrudur diyenler bulunabilir; fakat kâfil-i bekamız olan bir muahedenin ihlal olunması, bir düşmanın kuvvetlendirilerek pay-i taht kapısına yaklaştırılması hatırı sayılır mahzurlardan olduğu bedîhî*”²⁹² diye görüşlerini ifade etmiştir. Ali Fuad Bey tarafların askeri kuvvetleri hakkında yaptığı mukayesede, o tarihlerde Osmanlı hükümeti için üstünlük kurma ihtimalinin pek güçlü olduğunu söylemiştir. Yapılan muahedenin muhafazası taraftarı olanlar kuvvetli ve sağlam olduğunu, bundan ötürü İngiltere’nin Şârkî Rumeli-i Valiliğinin Bulgaristan Prensine hızlı yapılan beyanatına rağmen Osmanlı hükümetine karşı silah ile mukabele edemeyeceği açık ve net olduğunu ifade etmiştir.²⁹³

“*Hükûmât-i Balkaniyye gelince Bulgaristan’ın tevessüünden endişenâk olduklarından bizim istirdad-i davamıza muarız değil müzahir olurlar idi. Şu halde biz pek baîd olan bir mağlubiyet ihtimaline mebni muhik ve pek azim olan mahzûrat ve*

²⁹² Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye II*, s. 244.

²⁹³ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye II*, s. 244.

muzırrâta tahammül etmiş olduk. Buna cebânet, hatta denâet denilir. Siyaset-i düvelde tecasür ve isti'cal nekadar muzır ise tereddüd ve cebânet ondan daha merdûddur. Bir harbi ihtiyar için nekadar teenni ve ihtiyaç edilse yeridir; fakat bu hal meskenet ve cebânete vardırılır ise artık bir devlet için hakk-ı hayat kalmaz. Sultan Hamid'in cülûsunu müteakib Rusya'ya ilanı harb emrinde gösterilen cüret-i mecnunanenin netice-i meşû'me-i tabiiyesinden yılarak sonraları gösterdiği tereddüd –i miskinane memlekete pek büyük bir mağlubiyet-i harbiyye kadar zarar ıka' eylemiştir. Yazık ki biz hiçbir vakit ifrat ve tefritten kurtulamadık ve kurtulamıyoruz.”²⁹⁴ diye sözlerini ifade etmiştir.

Bulgaristan'ın ilk teşebbüsünde başarılı olmasını bizim korkaklığımıza bağlayan Ali Fuad Bey, hem Balkanlara hem de Hristiyan tebaasına cesaret verdiğini söylemiştir. Bu uğurda Yunanlıların teşebbüslerini Makedonya komitelerinin teşekkülünü hatta Ermenilerin arzularını tetiklediğini, Berlin Kongresi ahkâmıyla da devletin ahidsiz peymansız ortada kaldığını söylemiştir. Bu meselede ise siyasi çökmenin mukaddimesi olduğunu ve bu duruma bir türlü inanmak istemediğini, aklından çıkaramadığını ifade etmiştir.

Ali Fuad Bey'in değindiği bir diğer mevzu ise şöyledir; Harbden çekinmekle can ve malca hiçbir şeyin tasarruf edilmediğini, tereddüt ile geçen iki üç sene zarfında Bulgar ve Yunan hududlarında yığılmalar dolayısıyla birkaç ay devam edecek harbin, düşünülen masrafa kat kat yakalanmış olduğunu açık ve net bir şekilde söylemekten çekinmemiştir.

“Makale-i aliyyelerindeki zuyûl pek ibret-âmizdir. Çünkü makbul-i ehl-i edeb olan “Uslûb ayn-i insandır” düsturunca bu muhtıra-i şâhâneler bizi otuz iki sene istediği yola sevkederek ve hariç ve dâhilde dehasına kanaat edilen münşi-i Hümayûnlarının kudret-i akliyyesi hakkında bir fikr-i sahîh verebilir. Ya, lâfzen, ma'nen ve fikren kahvehâne muhasebelerinden pek farklı olmayan bu muhtıraları eser-i vahy ve ilham şeklinde gösteren meclis-i has mazbatalarına ne demeli!”²⁹⁵

“Fesubhanallah biz kendimizi bildiğimizden beri bu zavallı vatan ve millet kimlerin elinde kalmış. Buna nekadar telehhüf ve tahayyür olunur ise bu ellerde yine yarım asırdan ziyade devam edebilmek için eslafın mebnay-i devleti ne kadar metin

²⁹⁴ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye II*, s. 245.

²⁹⁵ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye II*, s. 245.

*esaslar üzerine kurmuş olduğunu hayretle teemmül ve takdir etmek lazımgelir.”*²⁹⁶ diyen Ali Fuad Bey, bu konu hakkındaki düşünce ve izlenimlerini eserinde anlatırken nesnellikten ödün vermediğini söyleyebiliriz. Böylesine tarihe ve yaşananlara tanıklık eden bir başkâtibin kaleminden eserini okumak büyük bir şans olarak görülebilir.

2- Ali Fuad (Türkgeldi)'nin Sultan Reşad ile Sultan Vahideddin Arasında Yaptığı Mukayese

Ali Fuad Bey'in “*Görüp İştiklerim*” adlı eserinin son kısmında istitrad başlığı adı altında, Sultan Reşad²⁹⁷ ve Sultan Vahideddin²⁹⁸ zamanlarında sekiz sene Başkitabette bulunduğu esnada, şahit olduğu olaylar kadar o dönemde yaşayan önemli simaların kişilik tahlillerini yapmıştır. Bunlardan en önemlileri; Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin arasında yaptığı mukayese ise oldukça ilginçtir.

Sultan Reşad'ın fitraten zeki sayılmazsa da zan olunduğu kadar da idraksız olmadığını, şuuru yerinde ve hafızasının kuvvetli olduğunu söylemiştir. Sultan Vahideddin'in ise bilakis cin fikirli ve çabuk anlayan çok zeki olup yanına girince insanın ruhundaki kederi sıkıntıyı gözlerinde hissettiğini ve “*bugün sizin canınızın bir*

²⁹⁶ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye II**, s. 246.

²⁹⁷ Sultan Abdülmecid ile Gülcemal Kadınefendi'nin oğlu olan 35. Osmanlı padişahı Sultan 5. Mehmed Reşad (1844-1918), Fars edebiyatı ve Mevlevîlikle ilgilenmiştir. Saray geleneklerine göre yetiştirildi. Arapça Farsça ve bazı bilgiler öğrendi. Babasının ve amcası Abdülaziz'in padişahlıkları döneminde serbest ve rahat bir hayat yaşadı. Kardeşi Abdülhamid tahta çıkınca (18 7 6) velihaht durumuna geldi, sarayda gözetim altında yaşamak zorunda kaldı. Kendisinden önceki iki padişahın tahttan indirilmiş olmasından dolayı endişe içinde bulunan II. Abdülhamid kardeşinin sarayda kendi yakınlarından başkasıyla görüşmesini yasakladı. Bu kapalı ve korkulu hayat onu oldukça etkiledi. Abdülmecid'in daha önce tahta çıkan iki oğluna (V. Murad, II. Abdülhamid) benzer şekilde bir darbe sonucu tahta oturdu. Otuz bir Mart Vakasının ardından İttihat ve Terakki'nin çoğunlukta olduğu Meclis-i Umumi-i Milli, bir taraftan Abdülhamid'i tahttan indirirken diğer taraftan velihaht Reşad Efendi'nin tahta çıkarılmasına karar verdi (27 Nisan 1909). Ayrıca meclis, isyanı bastıran Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girişini şehrin ikinci fethi sayarak yeni padişaha Beşinci Mehmed unvanının verilmesini kararlaştırdı. Bkz. **İslam Ansiklopedisi**, TDV, 28, s. 418. Cemil Topuzlu, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul, 1994, s. 141-148. Ayrıca; Halit Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi**, İstanbul 1940.

²⁹⁸Sultan Vahideddin, 4 Ocak 1861'de Dolmabahçe Sarayı'nda doğdu. Babası Sultan Abdülmecid, annesi Gülistü Kadınefendi'dir. Altı aylıkken babası dört yaşında iken annesi öldüğünden üvey annesi Şayeste Hanım tarafından büyütüldü. Özel hocalardan ders alarak ve Fatih Medresesi'nde verilen bazı derslere devam ederek kendini yetiştirdi. Ağabeyi II. Abdülhamid'in hediye ettiği Çengelköy'deki köşke yerleşti ve padişah oluncaya kadar burada yaşadı. Velihaht Yusuf izzeddin Efendi'nin intiharı üzerine (1 Şubat 1916) resmen Osmanlı tahtının varisi ilan edildi. Avusturya Macaristan imparatorunun cenazesinde (1916) ve Alman imparatorunun davetinde (1917) padişahı temsil etti. Sultan Mehmed Reşad vefat edince (3 Temmuz 1918) VI. Mehmed adıyla tahta çıkarıldı. Ancak daha çok Sultan Vahideddin olarak anıldı. **İslam Ansiklopedisi**, TDV, 28, s. 422. Ayrıca; Murat Bardakçı, Şahbaba: **Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin 'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları**, İstanbul 1998. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1983.

sıkıntısı var” dediğini ve karşısındaki kişinin halini anlamaya çalıştığını ifade etmiştir.²⁹⁹

Sultan Reşad’ın kalbi daha temiz, kimseyi incitmediği, “*ben birine hiddet edersem kalbini kırmamak için derhal namaza dururum; o vakte kadar hiddetim geçer*” demiştir. İstemediği bir şeyi kolaylıkla kendisine yaptırmanın mümkün olmadığını, uzakça bir yere gittiği zaman sandala ve vapura binip inme gibi hususlarda da titiz olduğunu söylüyordu. Ali Fuad Bey bu gibi durumlarda hem kendisinin hem de Başmâbeynci Tefik Bey’in yanına sokulmayıp uzakta durduklarını söylemiştir. Merdivenden inip çıkarken arkasında kimsenin gelmesini istemediğini “*şayet arkadan birinin ayağı kayıp düşecek olursa beni de şaşırtıp muvazenemi kaybettirir*” dediğini ifade eden Ali Fuad Bey’e göre; Sultan Reşad’ın asıl maksadının merdivenlerden inip çıkmakta zahmet çektiğini başkalarına göstermek istemeyişindendi.³⁰⁰

Sultan Vahideddin ise; asabi ve sert mizaçlı olup ara sıra adamlarına bağırdığını ve hiddetinin çabuk geçtiğini buna binaen Ali Fuad Bey kendisine karşı hiçbir zaman öyle muamelede bulunmadığını da ayrıca ifade etmiştir. Sultan Reşad’ın uzun sözden sıkılıp dinlemek istemediğini Sultan Vahideddin ise kendisine söylenen bir sözü sonuna kadar dinlemekten bıkmadığını ifade etmiştir.³⁰¹

Sultan Reşad’ın selamlık resmine güler yüzle çıktığını, selamına duran erkân-ı askeriye ve mülkiyeden her birini basmakalıp birkaç sözle gönüllerini hoş ederdi. Selamlık esnasında hazır olan Evkaf Müsteşarı Münir Bey’e her defasında “*Hayri Efendiyi görüyor musunuz? (Sabık Şeyhülislam); İyidir inşallah?*” dediğini ve bundan maksadı Hayri Efendinin iyi olup olmadığını sormak değil iki sözle Münir Bey’in gönlünü almaktı.³⁰²

Sultan Vahideddin dairesinde ne kadar nazikse dışarıda da o kadar soğuk görüldüğünü, selamlığa girip çıkarken başını önüne eğip hiç kimseye iltifat etmeksizin çatık çehre ile geçtiğini söylemiştir. Vekilleri topluca kabul ettiği sırada gözlerini kapayıp her kelime ağzından birer ikişer dakikada çıkmak suretiyle ve hafif sesle birkaç söz söylerdi. Çoğunlukla vekiller kendisinin iyi söz söylediğine değil hatta lakırdı

²⁹⁹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 274.

³⁰⁰ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 274.

³⁰¹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 274.

³⁰² Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 274,275.

söyleyebildiğine bile inanmış değillerdi. Fakat bir adamı birkaç kere yanına kabul edip kendisine alıştıktan sonra gittikçe açılarak bazen bir saat bile konuştuğunu ifade etti.³⁰³

Sultan Reşad zamanına göre tahsil etmiş olduğundan Farisî ve bir dereceye kadar Arabî lisanlarına vakıf olduğunu, Mesnevî-i Şerîfini çok okuduğunu, meramını anlatacak derecede kitabetinin olduğunu söyledi. Fakat hanedan gibi onunda imlasının bozuk olduğunu, alışılmış olmayan cihetle yazı yazmakta zorluk çekerti. Sultan Vahideddin biraderi kadar Arabî ve Farsîye vakıf değilse de onun da fıkha ilgisinin olduğunu, okuduğunu iyi anladığı kadar kitabeti ve imlasının düzgün olduğu, fikirlerini kâğıt üzerine koymakta zahmet çekmediğini ve yazıyı kurşun kalemle yazdığını söylemiştir.³⁰⁴

Sultan Reşad'ın ömrünü yalnız halde geçirdiğini ne dünya halinden ne de memleketin halinde haberdar olmamıştır. Ömrü boyunca tahtı, saltanatı kendisine yabancı kalmış, kendisi de “*Herkes bana işlere karışmıyor diyorlar! Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam biraderin suçu ne idi?*” diye mukavelede bulunmuştur. Kendi menfaati olduğu durumlarda ise işin içinden sıyrılıp çıkmamanın yolunu bilirdi. Nitekim üçüncü Arnavutluk Vakası esnasında mahallinden gelen telgrafnamelerde Sultan Hamid'in ismi alenen mevzu bahis olduğu ve Bâb Âli Baskını ve Mahmud Şevket Paşa'nın katli gibi olaylarda biraz inat ve ısrar gösterse kendi aleyhine durumu çevirerek şahsını kurtarabiliyordu. Ali Fuad Bey'e göre; Sultan Reşad izzeti nefis sahibi bir zat olduğunu, Mütâreke'den sonra halefinin uğramış olduğu duruma maruz kalacak olursa ya yatağa düşer kalır yahut yüreğine inip ölebilirdi diye düşüncelerini beyanda bulunmuştur.³⁰⁵

Ali Fuad Bey, Sultan Vahideddin daha akli başında olduğu, inat ve ısrarın, kararsızlığının kurbanı olup, kendi nefisini bulunduğu durumda kurtarmak şöyle dursun her türlü tehlikeyi kendi üzerine davet ettiğini ifade etmiştir.³⁰⁶

Ali Fuad Bey, dönemin vakalarını anlatmanın yanı sıra, yaptığı kişi tahlil ve analizleri ise oldukça güçlüdür. Gerek eserleri gerek ise eserlerinde kullandığı üslubu her şeyi kanıtlar niteliktedir. Bu yönüyle kalem erbabı olduğunu da göstermektedir.

---

³⁰³ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 275.

³⁰⁴ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 275.

³⁰⁵ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 275,276.

³⁰⁶ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 276.

3- Ali Fuad Bey'in (Türkgeldi) Şehzadelik Kurumu ile İlgili Düşüncüleri

Hanedanın erkek üyelerine, Osmanlılarda şehzade denirdi. İlk dönemlerde ise paşa, emir, çelebi, sultan, beylerbeyi gibi unvanlarla anıldıkları görülür. Bunlardan paşa ve emir unvanlarını büyük şehzadelerin, çelebi unvanını küçük şehzadelerin kullandığı anlaşılmaktadır. Osmanlılarda şehzadelik kurumu iki devreye ayrılır. İlkinin şehzadelerin XVI. yüzyıl sonlarına kadar taşrada idarecilik yaptıkları devir, ikincisi, sancağa çıkma usulünün kaldırılmasıyla sarayda kapalı bir hayata mahkûm edildikleri dönem teşkil eder.³⁰⁷

Osmanlı padişahlarının babalarının sağlığında yüksek haslarla kendilerine gösterilen sancaklarda bulunup oraları idare ederler, bu suretle bütün askeri ve idari işlerde yetiştirilirdi. Bir şehzade on yaşla on beş yaş arasına geldikten sonra tayin olduğu sancağa gönderilir ve devlet işlerinde kendisini yetiştirmek üzere maiyetine lala denilen tecrübeli biri ve müteaddit hizmetler için kalabalıkça bir maiyyet verilirdi. Şehzadeler gidecekleri sancağa validelerini de birlikte götürürlerdi. XV. yüzyıl ortalarına kadar vaziyetin icabına göre İzmit, Bursa, Eskişehir, Kütahya, Aydın, Isparta, Balıkesir, Antalya, Amasya, Manisa, Sivas, gibi şehirler başlıca şehzade sancak merkezleri bulunmuşlardı.³⁰⁸

Şehzadeler için uygulanan bu ritüeller, yine Osmanlı Devleti'nin kendisinden önceki Türk-İslam devletleriyle benzerlikler gösterdiği gibi, bu süreç şehzadelerin doğumundan itibaren tahta çıkış sürecine kadar birtakım aşamaları kapsamaktadır. Tabii burada bilinmesi gereken önemli husus, Osmanlı Devleti'nin, 600 yılı aşkın bir zamana hükmeden bir medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ne ait tüm kurum ve kuruluşlarda olduğu gibi şehzadelik kurumundaki uygulamalarda devletin kuruluşundan yıkılışına kadar aynı kalmamış ve zaman içerisinde bir takım değişimlere maruz kalmıştır.³⁰⁹

Ali Fuad (Türkgeldi), oluşan bu değişimleri “*Görüp İştiklerim*” adlı eserinde, bu konuyla ilgili o dönem içerisinde yaşanan gelişmelere açıklık getirmiştir. Ali Fuad Bey; Sultan Abdülhamit zamanında şehzadelerin bir yere çıkmadığını dışarıdan kimse ile karşılaşp görüşmediğinden düşünceleri ve bakış açılarının hep gizli kaldığını ifade

³⁰⁷ **İslam Ansiklopedisi**, TDV, 38, s. 483. Ayrıca; Haldun Eroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehzadelik Kurumu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002.

³⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 435-438.

³⁰⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, Ankara 1988, s. 43.

etmiştir. Özellikle Meşrutiyet ilan olunup da bunlar meydana atılınca her halleri bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmış ve bazılarının büsbütün tahsilden mahrum kaldıkları görülmüştür. Meşrutiyet'ten önce kendilerine kâfi derecede maaşlar verildiği halde, borç düzenlemeleri sırasında, ödenekler azalmış ve daireleri tasviye edilerek geçim sıkıntısına neden olmuştur. Bu yüzden de kadir ve itibarları bozulmuş olarak halk nazarında gittikçe mevkileri düşmüştür. Bir milletin reisi idaresinde bulunan bir hanedan ferdinin muhafaza-i haysiyetleri vazgeçilmez olduğunu söyleyen Ali Fuad Bey; bu duruma bir çare bulunması gerektiğini söylemiş ve bu düşüncelerini bir gün ayrıntılı bir şekilde Sultan Reşad'a arz etmiştir.³¹⁰ Maruzatını özeti şu şekildedir;

“Şehzadelerin halk nazarında mevkilerini yükseltmek, tahsillerine bilhassa özen vermekle olacağından ihtiyacı asra göre kendilerine resmi mektepler nezaret-i mahsusa altında sıkı bir tahsil verdikten sonra Avrupa'ya gönderilip ikmal-i tahsil ettirilmeleri lazım geleceği. Gerek şehzade gerek sultanların dengi olmayan ailelerle izdivaçlarına meydan verilmemesi. Sultanlar Şehzadelerle evlendirilecek olursa iki tarafın muhassesatı birleşip daha müreffeh yaşayacakları. Bunlar şehzadeler üzerinde bir nevi gözcülük vazifesi ifa ederek dâhil ve hariç ile münasebatta bulunmalarına ve hanedanın gittikçe çoğalma ile gelecekte müşkilat sonradan peyda olmasına meydan verilmemiş olacağı merkezinde idi.”³¹¹

Sultan Reşad yanında bulunan Sabit Bey'e “Sabit, Başkâtip bunları niçin söylüyor biliyor musun? Biz mahdumları iyi okutamadık da onun için söylüyor” dedi. Ali Fuad Bey pek samimi olan bu ifadesine anlayış gösterdiğini ancak kabul edilmediğini ifade etmiştir.³¹²

Yaşanan bu gelişmelerden sonra Ali Fuad Bey, Said Halim Paşa'nın sonradan bir hanedan nizamnamesi yaptırıp hanedan fertlerinin tahsilleri, izdivaçları ve sair ahval-i şahsiyeleri hakkında bir takım yargılar vaz ettiğini söyledi. Ve bu yargıların tatbiki için “Hanedan Komisyonu” namıyla bir komisyon teşkil eyleyerek bu gibi suiistimallerin önü alınmak istendi. Fakat bununla da maksadın hâsıl olmadığını, Sultan Vahideddin zamanında daha kapsamlı bir hanedan kanunu yapıldı ise de onun dahi uygulamaya zamanın kalmadığını söyledi.³¹³

³¹⁰ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.124.

³¹¹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.124,125.

³¹² Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.125.

³¹³ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.125.

Ali Fuad Bey'in bu konuyla ilgili düşünceleri oldukça önemlidir. Onun böylesine bir düşüncede bulunup, fikirlerini beyanda bulunması ve sultana bildirmesi ise takdir edilecek kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Her ne kadar fikirleri icraya konulmasa da hanedan kanununun yapılmasına sebebiyet vermesi bile fikirlerinin etkili olduğunu göstermiştir.

4-Meclis-i Mebusan'ın Feshi Hakkında Ali Fuad Bey'in (Türkgeldi) Düşünceleri

Tanzimat reformlarıyla, geleneksel kurumları değişen Osmanlı Devleti, ülkelerindekine benzer bir merkezi yapılanma sürecine girdi. Merkezîyetin güçlenmesi, Batıda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de otoriterlik getirdi. Tanzimat döneminde yetişen Batıcı aydınlar, Batı uygarlığının üstünlüğünü, halkın sahip olduğu geniş hürriyetlere ve parlamentolu demokratik siyasi rejime bağlıyorlardı.³¹⁴

Sened-i İttifak ile başlayan padişahın yetkilerini kısıtlama Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam etmiştir.³¹⁵ 1876 Anayasasının hazırlanmasında, Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi, dış sebepler iç sebeplerden daha etkili olmuştur. Özellikle büyük Avrupa devletlerinin zayıf bir durumda olan Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeleri ve Türklerin bu müdahaleden sıyrılmaya psikolojisi mühim ölçüde rol oynamıştır.³¹⁶

23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin, meselelerini konuşmak için İstanbul'da toplanan uluslararası Tersane Konferansının açılışına denk getirilmiştir.³¹⁷

Osmanlı Devleti'nde 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin ilanı ile I. Meşrutiyet olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Yürürlüğe giren Kanun-ı Esasi'nin

---

³¹⁴ Şükrü Karatepe, **Meşrutiyet ve Anayasa**, Yeni Şafak Kitaplığı, İstanbul, 1995, s. 7,8. Ayrıca; Ahmet N. Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlatonun Evrimi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 32.

³¹⁵ Tanzimat Fermanını padişahın mutlak iktidarını sınırlayan bir "anayasa" olarak değerlendirenler vardır. Bu fermana anayasa değil "beyannâme" diyenlerde mevcuttur. Karşılaştırma için bkz. Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, YKY, İstanbul, 1999, s. 92,93. Hayati Hazır, "Tanzimat Fermanının Anayasa Hukuku Açısından Tahlihi", **Tanzimat'ın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu**, Bildiriler, Ankara, 1991, s. 217-232.

³¹⁶ Şükrü Karatepe, **Meşrutiyet ve Anayasa**, s. 33.

³¹⁷ Cezmi Eraslan ve K. Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 36.

sonucu olarak 19 Mart 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosu, iki devre olarak faaliyet göstermiştir.³¹⁸

Her konuda son sözü padişaha bırakan 1876 Anayasası ile meşruti bir yönetimin kurulması mümkün değildi. Fakat İttihatçılar meşruti bir yönetimin nasıl bir hukuksal altyapı gerektirdiği konusunda görüş sahibi olmadıklarından 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince yeni bir anayasa hazırlatmayıp mevcut anayasanın yeniden yürürlüğe konulması ile yetindiler. İktidara ortak olduktan ve siyasi tecrübelerini geliştirdikten sonra, mevcut anayasa ile özlemini çektikleri meşruti yönetimi kuramayacaklarını anladılar. Amaçlarını gerçekleştirmede en büyük engel olarak gördükleri Abdülhamid'in devrilmesinden sonra yeni bir anayasa hazırlama yoluna gittiler.³¹⁹

Yaşanan bu vakalardan sonra Sultan Vahideddin döneminde ise; kendi arzuları icabında mümkün kılınabilecek bir kabine teşkiline muvaffak olduktan sonra, Mebuslar Meclisi'ni de tehlikesiz bir hale sokmak istemiştir. Padişah bu arzusunu tahakkuk ettirebilmek için teşebbüslere girişerek 21 Aralık 1918 tarih ve 18 sayılı irade-i seniye ile de Mebuslar Meclisi feshedilmiştir.³²⁰

İçerde ve dışarda yaşanan tüm bu gelişmeler sırasında dönemin tanığı Ali Fuad Bey ise bu vaka karşısında izlenimlerini eserinde aynen şu şekilde dile getirdi;

Ertesi gün huzura kabulümde zat-ı şahane meclisin feshi hakkındaki icabat-ı tekrar ile *“Ecnebilerin zihniyeti bizimkine uymuyor, bir kere kafalarına koydukları şeyi bir daha çıkarmıyorlar ve o heyet-i katilenin müntehabı olan Meclisi-i Mebusanı nasıl tutuyorsunuz? Siz neye istinad ediyorsunuz? diyorlar”* diye sözlerini ifade etti.³²¹

Ali Fuad Bey, vilayetin bir kısmının işgal altında bulunması sebebiyle yürütmenin zorluklar içinde devam ettiğinin, Kanun-i Esasi ahkâmının dört ay zarfında icrası koşula bağlı olduğundan Meclis-i Mebusan'ın fesh edileli henüz bir hafta olup sulhun kurulması ihtimali uzak olmadığından seçimi ertelemek resmen kötü tesir ve anlayışa sebep olacağını ifade etmiştir.

---

³¹⁸ I. Meşrutiyet Dönemi için bkz. **Türk Parlamento Tarihi**, cilt 1, Ankara, s. 10,222. Ayrıca, I. Meşrutiyet Döneminin genel bir değerlendirmesi için bkz. Sina Akşin, “I. Meşrutiyet Üzerine Bazı Düşünceler” **Uluslararası Mithat Paşa Semineri**, 8-10 Mayıs 1984, Ankara 1986, s. 27-40.

³¹⁹ Şükrü Karatepe, **Meşrutiyet ve Anayasa**, s. 61.

³²⁰ Recai G. Okandan, **Umumi Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948, s. 396,397.

³²¹ Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, s. 169. Ayrıca Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, Milli Mücadeleye Gidiş, Sabah Yayınları, İstanbul 1997, s.11.

Ali Fuad Bey Meclisin feshini müteakip bir gün huzurda ahalinin ihtiyaç ve çaresizliği konuşulduğu esnada kendisi de şu sözleriyle fikirlerini beyanda bulunmuştur; “ekmek yok, kömür yok, gaz yok, vapur yok, şimendifer yok, tranvay yok, bu hal devam ettikçe halk çektiği meşakatin mesuliyetini yükleyecek yer arar, sebebiyet kimde olduğunu aramaz. Bugün ortada Meclis-i Mebusan da bulunmadığından mesuliyet hükümete atf edilir. Bu yüzden birtakım uygunsuzluklar zuhuruna meydan verilmemek için vükelanın faaliyete sevk ile ikaz edilmesi ve ne yapılmak lazım gelirse yapılıp ahalinin bir an evvel sıkıntılarının çaresine bakılması pek mühim olduğunu arz ettim.” demiştir.³²²

Ali Fuad Bey bir gün huzurda iken, Sultan Vahideddin’in, kendisine yaşanan bu gelişmelerden dolayı neler yapılması gerektiği konusunda fikrini sorması üzerine, Ali Fuad Bey’de aklına gelen şu beş nokta olduğunu söyleyerek düşüncelerini ifade etmeye başlamıştır;

- 1- *Kanun-i Esasi usulü dairesinde tadil olunmadıkça bir harfinin bile icradan sâkit olmasına müsaade buyrulmamak.*
- 2- *Siyasi suçlardan dolayı idam cezasının uygulamasına müsaade buyrulmamak.*
- 3- *Ahali arasında birlik ve birleşme temini ile nikak ve şikakın idamesine mahal bırakılmamak.*
- 4- *Her kabine değişiminde kendilerine mensub kişileri kayırmak maksadıyla devlet memurunu sebepsiz kanuni yerlerinden kaldırılmasına müsaade edilmemek.*
- 5- *Vurgunculuk ve fiyatların yüksekliğinin önü alınarak ahalinin ihtiyaçları için daima ikaz ve irşad etmektir.*³²³ diye sözlerini ifade eden Ali Fuad Bey; Hünkar’a bu maruzatını söylediye de hiç birinin mevki-i icraya konulmadığını da izah etmektedir.

---

³²² Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 170,171.

³²³ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 171.

5- Rusya Devleti'nin Uygulamış Olduğu Politikalarla İlgili Ali Fuad Bey'in (Türkgeldi) İzlenimleri

Ali Fuad Bey “*Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*” adlı eserinde Girit Meselesi'ne değinerek bu konudaki tüm bilgilerini aynen aktarırken, Rusya ile ilgili Ali Paşa'nın³²⁴ tahriratını da paylaşmayı ihmal etmemiştir. Bu konudaki düşüncelerini de Münir Paşa'nın “*Türkiye Tarihi Siyasisi*” namındaki eserine atıfta bulunarak ifade etmiştir.

“Rusya Devleti, Hristiyanların baskı altında tutulmuş olduklarını iddia ediyordu. Bu iddialara karşı Sefâret-iseniyye marifetiyle Petersburg kabinesine tebliğ olunmak üzere Ali Paşa tarafından gayet etkili bir lisanla kaleme alınan şu tahrirat dikkat çekmektedir. “*Rusya Devleti, Türk halkını hayır ve şerrini bilmeyen, terakki düşmanı, barbar ve Hristiyan milletini idareden aciz bir millet gibi tanıtmak istemesini bugünkü Rusya'nın politikasına bağlamaktadır. Her ne yapılırsa yapılsın bu konudaki yanlış inançlarının yerine doğrusunu koyamayacaklarını söylüyordu. Aleyhlerindeki suçlamaları ne türlü şahitler ve deliller sunsalar da sözlerini tesir ettiremediklerini ve Rusya diplomasisinin bakışını değiştiremediklerinden dert yakınmıştır*”.³²⁵

“Ali Paşa, Rusya Devleti'nin kendisine karşı isyana cüret eden tebaasına şiddetli tepki vermesi ile Girit asileri hakkında icra edilen hareketi, mukayese eyleyerek Prens Gorçakof'un, Osmanlı hükümetine reva gördüğü çirkin ayıplamaları değiştirme mecburiyetinde olduğunu söylemiştir. Rus memurlarının Girit olayında abartılı raporlarına itibar edilmeyecek olur ise şimdiye kadar hiçbir devletin memleketinde meydana gelen bir isyanı Osmanlı Devleti kadar ılımlı ve mülayimane bir şekilde yatıştırılmış olmadığını ifade eden Ali Paşa bu durumu ispat edebileceğini söylemiştir”.³²⁶

“Son Lehistan İhtilâlinde Rusya'nın ehl-i kıyam hakkında uygun bulduğu kahredici tedbirlerde bulunmasından dolayı düvel-i saireden bazılarının öğüt verici tebligat da bulunması gayet dostane ve mülayiane olduğu halde, Prens Gorçakof'un bu durumu şiddetle ve ağır ifadelerle reddettiğini söylemiştir. Ali Paşa; Osmanlı Devleti'ni Rusya gibi bir buçuk milyon askere malik ve Hristiyan bir devlete kıyas edebileceğini

³²⁴ Ali Paşa, Mehmed Emin Ali Paşa (d.5 Mart 1815- ö.7 Eylül 1871), Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminin Mustafa Reşid Paşa ve Keçecizade Fuad Paşa ile birlikte en önemli üç devlet adamından biridir. Abdülmecid ve Abdülaziz saltanatlarında beş kez olmak üzere toplam sekiz yıl üç ay sadrazamlık yapmıştır. Bkz. Mehmed Süreyya(Haz. Nuri Akbayar), **Sicill-i Osmani**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, III, İstanbul 1996, s.290-291.

³²⁵ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye III**, s.17.

³²⁶ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye III**, s.18.

ve bu konuda hata etmediğini ifade ifade ederek; Osmanlı Devleti'nin yalnızca hak ve adalet değil, kudret ve gücünde ayrı bir özelliğe sahip olduğunu gururla söyleyerek bu iddiadan da ancak devletin emniyet ve itimatı zail olunca vazgeçeceğini söylemiştir.³²⁷

“Petersburg’da Moskova’da tertip olunan balolar, müsamereler, toplanan parasal yardımlar, cezireye gönderilen bu nakiller asilere cesaret vermemiş midir? Ahiren mülakatlarınızdan birinde Prens Gorçakof’un “bil cümle akvam-i Hristiyanıyyeye tam bir otonomi vermeğe hazır olunuz” demiş olmasına mukabil bu dünyada hak ve adaletin bir hüküm ve kıymeti kalmış ise hiçbir şeyden korkumuz yoktur. Eğer bilakis hakkımızdan gelmek için kurbanlar edilecek olur ise son nefesimize kadar nefsimizi müdafaa ederiz. Takatımız kesilip zebun olmayınca zor ve zulme baş eğmeyeceğiz” cevabını vermiştir.³²⁸

Rusya'nın şarktaki mezhebdaşlarına karşı muhabbet ve sevgi duymasını pek doğal bulan Ali Paşa; kendilerinin de dünyanın her tarafındaki Müslümanlar hakkında aynı hissiyata sahip olduğunu söyleyerek *“eğer bizler Hristiyan tebaamıza kendi dindaşlarımız hakkında icra ettiğimiz muamelenin aynını icra etmiyor isek, onları kendimizden daha aşağı bir hal ve vaziyette bulunduruyor, maddi ve manevi, din konusunda mani oluyor isek, onları kardeş etmiyorsak o vakit Rusya devleti mezhebdaşlarını tabiyetimizden kurtarmak hakkına sahiptir”* diye düşüncelerini beyanda bulunmuştur.³²⁹

Ali Paşa, Rusya hükümeti'nin Hristiyanların, Türklerin zalimliği altında ezildiklerine hüküm etmiş olduğunu ve Prens Gorçakof'un hak şinas bir zaat olduğunu, kendi gözleriyle Türkiye'yi görüp, tanıdığını ve bu konu hakkındaki düşüncelerini de değiştireceğine emin olduğunu da ayrıca ifade etmiştir.³³⁰

Ali Paşa yazmış olduğu tahriratın son kısmında ise şunları ifade etmiştir; *“Islahat için şimdiye kadar olduğu gibi yine azimle çalışmaktan geri durmayacağız ve bu yolda ilerleyeceğiz. Fakat biraz müsamaha görmeliyiz”* diyerek tahriratın temize çekilmesiyle Ali Paşa makam-ı Sadarete tayin edilmiş, yerine geçen Fuad Paşa kemal-i takdir ile imzalayıp St. Petersburg'a göndermiştir. Ali Paşa'nın böylesine cesaretli ve cüretkâr tavrı gerçekten de takdire şayandır. Her ne kadar dışarıya ve içeriye karşı,

³²⁷ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s.18,19.

³²⁸ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 19.

³²⁹ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 19.

³³⁰ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 19.

Osmanlı Devletinin çöküş sinyalleri verilmiş olsa da, bu tahriratla hala ayakta sımsıkı durabildiğini göstermiştir. Ali Paşa'nın bu tahriratu oldukça etkili bir üslupla yazdığı açık ve aşikârdır.

6- Girit Meselesine Avrupalı Devletlerin Bakış Açıları

Ali Fuad Bey, Girit Meselesinin 1820'de zuhur edip 1830 senesinde Yunan Devleti'nin teşkiliyle isyanın başladığını, bu isyana, Girit ve Sisam adalarının da dâhil olduğunu söylemiştir. Bu isyanlar kısa bir süreliğine kontrol altına alınmış olsa da 1866'da Rusya'nın teşvikiyle bir ihtilal daha zuhur olarak, Kırım Muharebesi'nden beri kül altında gizli kalan Şark Meselesi'ni yeniden alevlendirdi. Üç sene boyunca Devlet-i Aliye'yi zor ve müşkül durumda bıraktı. Devletin bir taraftan meselenin izahı için Avrupa devletleriyle Rusya Devleti'nin Şark Meselesi hakkındaki efkâr ve neticesini diğer taraftan da meydana gelen olayın maddi ve manevî sebepleri açıklamaya gerek duymuştur.³³¹

Ali Fuad Bey Rusya Devleti'nin II. Katerina zamanından beri Devlet-i Aliye'nin tabiiyetinde bulunan Hristiyan milletini koruma perdesi altında bir politika güttüğünü söylemiştir. Bu tebaayı Osmanlı'dan parça parça ayırarak kendi himayesi altına almak istemiştir. Avrupa devletleri ise Hristiyanları himaye ile hukuk genişliğine çalışmaktan hali kalmamakla beraber bir dereceye kadar Devlet-i Aliye'nin muhafazası arzusunda bulunmakta ve Ali Fuad Bey devletlerin Şark siyasetinde bu iki nokta üzerinde durduklarını ifade etmiştir.³³²

Bu suretle devletlerin bakış açılarına gelince ilk olarak Ali Fuad Bey, Fransa Devletini ele almıştır; "Fransa İmparatoru III. Napoleon'un kendi devletinin zararını düşünmeksizin takip eylediği milliyetperverlik siyaseti icabınca milletlerin ittihadı meşru ve Avrupa için gerekli olduğunu ilan edip dururken Giritlilerin Yunanistan ile birleşmek emellerine muhalefet edemezdi. Bununla beraber kendisi Belçika'nın Fransa'ya ilhakı emelinde bulunduğu ve bu yüzden nasıl olsa bir gün İngiltere ile araları bozulacağını bildiği için, o sırada Rusya'yı gücendirmek de istemezdi. Fakat bu müfrit siyasetiyle Fransa'nın yanı başında Almanya ve İtalya gibi ırkçı yalnız iki büyük devletin teşekkülüne alet olarak kendi devletinin felaketi oldu. Prusya devleti kendisince hayati bir mesele olan, Almanya ittihadına hasr-i efkâr edip maksadının tamamı için

³³¹ Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 9,10.

³³² Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, s. 10.

Rusya'nın arka çıkmasına ihtiyacı vardı"³³³ diyen Ali Fuad Bey, diğer bir devlet olan İtalya'nın bakış açısına değinerek; "İtalya ise Prusya'nın siyasetine ilişkin, emeli olan Roma'yı ele geçirmek hususunda Rusya'nın arka çıkmasına muhtaçtı. Bununla beraber siyasi mevcutlarını korumak için milliyet politikasına dayandıran bu iki devlet, aynı maksadı takip etmekte olan Giritlilerin maksadına aykırı ve Rusya siyasetine muhalif hareket de bulunamazlardı. Avusturya Devleti milliyet politikasını geçerli kılmaya muvafık değil ise de Osmanlı Devleti Sadova Muharebesi neticesinde kendisini Hükümet-i Müttefika-i Cermanya riyasetinden daire-i ittihattan ihraç eden Prusya devletine karşı Rusya'nın temini ve arka çıkması için celbetme teveccühüne mecbur ve o sırada Macaristan Meselesinin halli ve kendi idare-i dâhiliyesinin tanzimi ile meşgul idi. Bununla beraber İngiltere devleti siyasi sahada kendi başına kaldığı gibi zaten Lord Palmerston'un vefatından beri Avrupa da faal bir siyaset takibinden sarf-ı nazarla dâhilen usûl-i intihabatın ve Amerika'yı şimalideki müstemlekelerinin ıslahı meselesine hasr-ı iştiğal eylemekte olduğundan o da Rusya politikasına fiilen muhalefet edecek vaziyet de değil idi"³³⁴

Ali Fuad Bey devletlerin bu vaziyetlerinin Yunanlıları büyük ümitlere düşürdüğünü ve Avrupa kamuoyu düşüncesini aleyhimize tahrik için ellerinden geleni yapmaktan vazgeçmediklerini söylemiştir. Girit İhtilâli adı bir ihtilal olmayıp tebaa-i Hristiyanların Umûmiyetle idare-i Devlet-i Aliye'den hoşnutsuz olmalarından yola çıkarak kıyam eylediklerini beyanda bulunmuştur. Kaçakçı gemileriyle Girit'e gönüllü zabitan, asker, top, silah ve mühimmat göndererek fiilen İhtilâli başlatarak 3 sene devamına hizmet ettiklerini ifade eden Ali Fuad Bey bu meselenin zuhurunu anlatırken samimi ve nesnel olmaktan kaçınmamıştır.³³⁵

Meseleyle ilgili Napoleon, Paris'te açılan sergiye davet eylediği Sultan Abdülaziz'e karşı; Girit Meselesi'nin devamından Avrupa'nın bizar olduğunu beyan ile Girit Yunanistan'a terk edilmiş olursa meselenin bertaraf edileceği fikrini sunmuş, aynı şekilde Rusya Sefiri İgnatiyef de Girit'in terki yolunda uyarıda bulunması üzerine Sultan Abdülaziz "*devletlerin birbirlerine karşı olan mecburiyetleri kendilerinin bileceği şey olup bizim Girit'i terk etmemiz icap etmez ve hakikaten elimizden gelmez. Amma devletler bu adayı cebren ve imali kuvvet ile nez ederiz derler ise bizde bunun*

³³³ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye III**, s. 10,11.

³³⁴ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye III**, s. 11.

³³⁵ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye III**, s.11,12.

karşısında hüküm Allah'ındır deriz"³³⁶ yolunda ifadesi Ali Fuad Bey'e göre çok dokunaklı olduğunu eserinde dile getirmiştir.

7- Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in II. Meşrutiyet Yıllarına Dair İzlenimleri

II. Meşrutiyet döneminin en karışık hadiselerine şahit olan Ali Fuad Bey; Meşrutiyet'in ilanının ilk günlerinin nutuklar ve nümayişlerle geçtiğini belirtmiştir. Bu kalabalığın, Mekâtib-i Askeriye ve Tıbbiye talebesi önlerinde muzika ile Bâb-ı Âlî ye gelerek arz odası önünde nutuklar irad ettiğini; içlerinde at üzerinde bulunan bir gencin "*Kanun-ı Esasi Mithat Paşa'nın hûn-ı nâhakkıyla yazılmıştır*" diye başlayan heyecanlı nutku o sırada Meclis-i Vükela tarafından hayli telaşa sebep olduğu görülmekteydi. Ali Fuad Bey, bu topluluğun Sadrazam Said Paşa'nın aşağıya inmesini istedikleri halde Sadrazamın bizzat aşağıya inmediğini, söz söylemekten aciz olan ve sevilmeyen Seryaver Cemal Paşa'yı göndermiş olduğu, o da "*Sadrazam Paşa hastadır, inemezler*" demesi üzerine "*Hasta ise kapıya nasıl geliyor*" diye şiddetle mukabele gördüğünü gözlemlemiştir.³³⁷

Dahiliye Nâzırı Memduh Paşa³³⁸ taşrada tutsak edilmiş olan siyasi suçluların bağışlanmasını arz edip Meclis Vekillerince mazbatasının yapılması tanzim ve takdim kılınması üzerine Ali Fuad Bey'i Sadrazamın odasına çağırarak tezkireyi Zaptiye Nezaretine tebliğ olunmasını istediğini söylemiştir. Müsveddeyi yazıp götürdüğü sırada Servet-i Fünun matbaasından üç kişinin gelerek, bunlar Şeyhülislam Efendinin mahdumu, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi azasından Ahmet Muhtar, İkdam gazetesi sahibi imtiyazı Ahmet Cevdet, Mirza Said Paşa ve Kadri Beyler olup siyasi mahkumların aklarını ahali namına talep etmek üzere gelmişlerdi. Memduh Paşa zaten o gün telgraf ve tezkirelerin yazılmakta olduğunu bildirdi ve Ali Fuad Bey'e tezkireyi samiyeyi getirmesini söylemiştir. Ali Fuad Bey'de huzurda okuduğunu ve irade-i seniyyeyi büyük kapı önünde yığılan ahaliye bizzat okunursa daha iyi olacağını söyleyerek Memduh Paşa'yı Binaktaşına götürdüklerini ifade etti. Memduh Paşa'nın

³³⁶ Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiye III**, s. 12.

³³⁷ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 1.

³³⁸ Memduh Paşa, devlet adamı, şair ve yazar (d. 1839, İstanbul- Ö. 1925) mazlum Fehmi Paşa'nın oğludur. Rüştiyeyi bitirdikten sonra Hariciye Nezareti Mektubi Kalemünde başladığı memurluk hayatında yükselerek çeşitli bakanlıkların mektupçuluğu, Sadaret Müsteşarlığı, Şura-yı Devlet üyeliği görevlerinde bulundu. Konya, Sivas, Ankara valiliklerinin ardından 1893 yılında vezirliğe 1895 yılında Dahiliye Nazırlığına yükseldi. Bkz. Özlem Sarıtepe, **Sivas Valisi Mehmet Memduh Paşa**, Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisan Tezi, Sivas, Şubat 2011, s. 11-60.

iradeyi seniyyeyi okuması üzerine halkın kendisini şiddetli alkışlamış ve o da bu muameleden pek memnun kaldığını gözlemlemiştir.³³⁹

Ali Fuad Bey, ertesi günü havanın değiştiğini ifade etmiştir. Beyoğlu mutasarrıfı Hamdi Bey'in zaptiye nezaretine tayin olunması gazetelerde “*Zaptiye Nâzırının intihabı Dahiliye Nezaretine ait olduğu halde mumaiylehin memuriyetini nasıl kabul ettin?*” diye Memduh Paşa'yı hatalı görmeye başladıklarını yazdı.³⁴⁰

Af kararının tebliği üzerine Zaptiye Nâzırı hapisanedeki tahliye için gidince sahtekarlık maddesinden dolayı mahkum edilen Malumat gazetesi sahibi Baba Tahir, diğer mahkumları da başına toplayarak ellerinde silahla kapıyı tutarak “*ya bizi de salıverirsiniz veya bunları da bırakmayız*” diye arbede çıkarırlar. O zamanlar memlekette silah patlayacak olursa vahim neticelere sebep olacağından Meclis Vekilleri hepsinin tahliyeleri hakkında emir vermek zorunda kalırlar. Fakat ahali bu emri meşrutiyeti yıkmak için hükümete hamledildiğini ve o günden itibaren gerek Said Paşa ve gerek Memduh Paşa aleyhlerinde gazetelerle şiddetli hücumların yanı sıra sözlü tehditlerin bile olduğu görülmüştür. Bu duruma karşılık, Hükümet ise salıverilen kişilerin toplatılması için emir vermek zorunda kalır.³⁴¹

Meşrutiyetin ilanından bir hafta sonraki cumartesi günü Başmabeyinci Nuri Paşa marifetiyle ve Said Paşa kalemiyle ayrıntılı bir hatt-ı hümayun vürud edip binek taşın da halk önünde okunmuştur. Fakat bunda Harbiye ve Bahriye Nâzırlarının doğrudan doğruya Sadrazam tarafından seçileceğine dair olan fıkra halk arasında galeyana ve Said Paşa hakkında itimatsızlığa neden oldu. Bâb-ı Âlî den çıkan bazı vekillerin halk tarafından hakarete uğramasına maruz kalmışlardır. Bunun üzerine Heyet-i Vükela istifa ederek yine Said Paşa'nın reisliğinde yeni bir kabine teşekkül etti, fakat bu kabinde hiçbir suretle geneli tatmin etmedi. Ali Fuad Bey, bunun sebebinin Hasan Rahmi Paşa'nın Bahriye Nezaretinde bırakıldığını ve halkın “*iş başında iş görebilecek genç ve dinç adamlar isteriz*” diye feryat etmeleri üzerine Hacı Akif Paşa³⁴² en ziyade faaliyet

³³⁹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 2.

³⁴⁰ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 2.

³⁴¹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 2,3.

³⁴² Hacı Akif Paşa, 1787 senesi Yozgat'ta doğdu. Altı yaşında iken babası ile hacca gitti. Hac dönüşü ilk tahsiline Yozgat'ta başladı. Yozgat'ta divan katipliğinden bulundu. Daha sonra İstanbul'a giderek Divan-ı Hümayun kalemine katip oldu (1814) başarılı çalışmalarından dolayı kısa zamanda arka arkaya terfi etti. Vezirlik rütbesiyle Hariciye Nazırlığına getirildi. Bir sene sonra kendisine daima rakip gördüğü Pertev Paşa'nın azliyle boşalan Mülkiye nazırlığına getirildi. Bir sene kadar bu görevde kaldıktan sonra hastalığı sebebiyle tekrar nazırlıktan alındı. Kocaeli Mutasarrıflığına tayin edildi. Halkın şikâyeti üzerine 1840 senesinde azledildi. 1845'te vefat etti. Bkz. Salim Pilav, **Akif Paşa (1787-1845) ve Tabsıra**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s. 5-20.

de Dahiliye Nezaretine, Türkçeye vukufu pek sınırlı olan Turhan Paşa Şura-yı Devlet riyasetine, Sadaret Müsteşarı sabık-ı Tevfik Paşa Orman ve Maâdin ve Ziraat Nezaretine, eski defterdarlardan Maliye Müsteşarı Ragıp Bey, Maliye Nezaretine tayin olunmuştur. Yeni kabinenin mevkide üç günden fazla tutunamadığını söyleyen Ali Fuad Bey bunun sebebini genelde kişilerin mevkilere uyumsuzluğunu ve işin ehli olmadığını beyan kılmıştır.³⁴³

O vakte kadar Hacı Akif Paşa ile tanışmadığını ifade eden Ali Fuad Bey yanına gidip mektupçu sıfatıyla kendini takdim ederek işi anlattığını söylemiştir. Ali Fuad Bey, Hacı Akif Paşa'nın kendisini odasına çağırarak *“biz dün istifaya karar verdik bugün yeni Sadrazam gelecek. Zannıma göre Kamil Paşa Sadrazam olacak. Bu adamlar bizi istemiyorlar; İsmail Kemal'leri Ebüzziya'ları istiyorlar.* (bu zannında pek hatalı olduğunu düşünmüştür Ali Fuad Bey) *Mesele, sen kalk ben oturayım”* demiş ve Said Paşa'dan bahis açarak *“o bizim eski bildiğimiz Said Paşa değil, melamiyyundan gibi bir adam olmuş. Kendileriyle görüşmek üzere Selanik'ten birkaç adam istemiştik; dün geldiler, görüştük. Said Paşa bunlara öyle sözler söyledi ki ben utandım. Sizin cemiyet tarafından gönderildiğinize dair elinizde vesika var mı diye soruyor.”* Sonra sözü Ali ve Fuad Paşalara getirerek *“o adamlar büyük adamlardı; kadirlerini bilemedik. En büyük meziyetleri yukardaki delileri zapt etmek idi”* diyerek veda edip gittiğini söylemiştir.³⁴⁴

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dönemin tanığı olan Ali Fuad Bey, gözlemediği bu vakaları eserinde aynen tebarüz ettirmiştir. İçerde yaşanan kargaşa da ve bu konularda rol alan kişilerde aynen aksettirilmiştir. Dönemi bi nebze de olsa anlamamız için gizli tanığa başvurmak gerektiği kanaatindeyim.

8- Ali Fuad (Türkgeldi) Bey'in Gözünden Bâb-ı Âli Baskını

Askerî ve siyasî mağlubiyetlerin ardı arkası kesilmeden devam ettiğini söyleyen Ali Fuad Bey, İttihatçıların tahriki hasebiyle de kamuoyunda kabine aleyhine hoş olmayan bazı düşüncelerin de zuhura geldiğini yazmaktadır. Hatta Kamil Paşa³⁴⁵

³⁴³ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 3.

³⁴⁴ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 3.

³⁴⁵ Kamil Paşa, Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa (1833, Lefkoşa 1913, Lefkoşa) Ailesi Anamur'dan göç etmiş olup babası topçu yüzbaşısı Salih Ağa'dır. İyi eğitim görmüş, zeki, ileri görüşlü haysiyet sahibi dürüst bir insan olarak tanınır. Kamil Paşa (25 Eylül 1885) tarihli bir hattı Hümayunla sadarete tayin edildi. Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde dört kez sadrazamlık yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır. Bkz. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 25, Ankara, 2002, s.392-393.

hakkında alenen söylenen bazı şeylerin işitildiği ve kabine azası arasında da kaynaşmaların meydana geldiğini ifade etmekteydi.

Ali Fuad Bey meclisin ertesi günü ordunun hali galeyanda bulunduğu dair şehzadeye bir telgrafname geldiği ve bunun için de Bâb-ı Âli de bulunan sadrazamın fikrinin alınması icap ettiği için kendisinin Bâb-ı Âli'ye gönderilmesi üzerine yaşanan Bâb-ı ali baskınına bizzat şahit olmuş ve yaşananları eserinde şu şekilde aktarmıştır³⁴⁶; “Sadrazam telgrafnameyi okurken haricen bir gürültü işitildi. Başımı pencereye çevirince önlerinde irili ufaklı çocuklar olduğu halde sarıklı sarıksız bir takım adamların tekbir alarak Bâb-ı Âli'ye doğru gelmekte olduklarını gördüm. Sadrazama *“bugün miting mi var? Ellerindeki bayraklarla birçok adamlar Bâb-ı Âli ye doğru geliyorlar”* dedim. *“yok öyle bir şey”* diyerek telgrafnameyi okumaya devam etti. Fakat gittikçe gürültü artıyordu. Başımı çevirip de baktığımda *“içeriye girmek üzere parmaklıklara turmanıyorlar efendim, parmaklıklardan aşıyorlar”* deyince *“haber verinizde kapıları kapasınlar”* dedi. Düşündüm ki bunların erbabı kıyam olduklarına şüphe yok; ibtida sadrazamın odasına hücum edecekleri de muhakkak şu halde durmak nefsimce büyük tehlikeyi mucib. Hemen haber vermek bahanesiyle odadan çıktım; aradaki odada kapı ağaları ve hademeler toplanıp *“bu başımıza gelenler nedir!”* diye ağlaşıyorlardı. Hariçteki büyük sofada da şangır şungur camlar kırılıyor, silahlar atılıyordu. Deniz tarafındaki elçi odasına gittim: orda Maliye Nâzırı Abdurrahman Efendi, Telgraf ve Posta Nâzırı Mosoros Kikis Bey ile Doyçe Bank direktörleri ve Almanya Sefâret-iBaş tercümanı avans müzakeresiyle meşgul oluyorlardı. Odaya girince bir köşeye sığınarak netice-i hale intizar eyledim. Sofadan daha şiddetli silah ve *“ay”* diye birinin feryadı işitildi. Odacılar gelip Harbiye Nâzırı Nazım Paşa³⁴⁷yı vurduklarını haber verdiler. Gerçi Bâb-ı Âli de bulunan asker yetiştiyse de Nallımescid önünde silah çatarak hiçbir harekette bulunmadı”.³⁴⁸

“Mosoros Kikis Bey de *“ah, madam şimdi Paris de bu vakayı duyarsa benim için kim bilir ne kadar telaş eder”* diye oda içinde dolaşıyordu. Bir müddet sonra Şeyhülislam Efendi ile Reşid Bey de bizim bulunduğumuz odaya geldiler. Şeyhülislamın hal ve tavrında bir eseri telaş görünmüyordu.

³⁴⁶ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 77. Ayrıca Bayar, **Ben de Yazdım**, Milli Mücadeleye Gidiş, I, s.3.

³⁴⁷ Nazım Paşa, 1853 ile 1913 yılları arasında yaşamıştır. Nazım paşa, 60 yıllık ömründe Deli Fuad Paşa Vakası, 31 Mart Vakası, Halaskar Zabitan Olayı, 1912’de Meclis-i Mebusan’ın Kapatılması, I. Balkan Savaşı, Bâb-ı Âli Baskını gibi olayların baş aktörlerinden olmuştur. Bkz. Ender Korkmaz, **Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve Faaliyetleri**, İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2017.

³⁴⁸ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 78.

Odacılar Talat ve Enver Beylerin sadrazamın yanına gelerek kendisine istifa teklif eylediklerini ve Enver Bey istifanemeyi alıp Saraya götürdüğünü haber verdiler. Ondan sonra hariçteki gürültü azaldı. Bu aralık Kamil Paşa beni nezdine çağırıp “*Enver ile Talat geldiler, istifa teklif ettiler. Yazdığım istifanamede ciheti askeriyyeden vuku bulan teklif üzerine, diye yazmış olduğum halde ahali tabirini de ilave ettirdiler*” dedi ve evvelce kendisine tevdi ettiğim telgrafnameyi iade eyledi. Bu Kamil Paşa ile son mülakatım oldu.”³⁴⁹ Okunmaz bir yazı ile yazılmış olan istifanamenin sureti

*Huzûr-ı Âli-i Hazret-i Pâdişâhî*³⁵⁰

“*Ahali ve cihet-i askeriyyeden vuku bulan teklif üzerine huzur-ı şahanelerine istifaname-i âcizânemin arzına mecbur olduğum muhat-ı ilm-i ali buyruldukta ol babda ve katıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyy ül-elmr efendimizindir. 10 Kânun-ı sâni 328*”.³⁵¹

Sadr-ı âzam Kâmil

Talat Paşa, istifanamesini yazması için Kamil Paşa’ ya sert bir sesle teklif etmiş olduğunu söylediği ve İttihat hatiblerinden Ömer Naci Kamil Paşa’nın yanına giderek “*Kamil Paşa, sen bize karşı muhalif bulunmayıp da bizimle ittifak etmiş olsaydın sonuna kadar sadr-ı azamdın; niçin bunu yaptın?*” demesi üzerine Kamil Paşa’nın “*Haydi, haydi*” diye eli ile işaret ederek kendisini kovmuş olduğunu da rivayet edildiğini Ali Fuad Bey eserinde belirtmiştir.³⁵²

9- I. Dünya Savaşı’nın Oluşumu ve Osmanlı’da Yaşanan Süreç

Ali Fuad Bey, Balkan devletleriyle yapılan antlaşma sonrası, Almanya, Fransa ve İngiltere devletlerinin donanmaları İstanbul’u ziyarete geldikleri için bunlara merasim dairesinde resmi ziyafet verildiğini söylemiştir. Başmabeynciyle birlikte resmi elbiselerini giyerek ziyafete gidecekleri sırada Talat Bey kendilerine gelip “*ben de giyineyim de birlikte gideriz*” demesiyle giyinmek üzere diğer odaya gittiği sırada kendisini telefona istediklerini ve telefon başına gelince; seyahat için Bosna ve Hersek cihetlerine azimet etmiş olan Avusturya Macaristan veliahdının Saraybosna da bir Sırp tarafından vurulmuş olduğu haberini almıştır. Ali Fuad Bey, Merasim dairesine

³⁴⁹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 78.

³⁵⁰ Ali Fuad Bey, buraya dipnot düşerek Sadrazam’ın “ye” kelimesini unuttuğunu belirtmiştir.

³⁵¹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 79.

³⁵² Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 78.

gittikleri zaman bu haberin henüz duyulmadığını ve İngiliz Sefiri ile amiraline olayı Talat Bey'in malumat verdiğini, ziyafetinde neşesiz geçtiğini gözlemlemiştir. İngiltere sefaretinden de karşılıklı ziyafete davet olunduğunu fakat bu olaydan dolayı ertelenmek zorunda kaldığını söyleyen Ali Fuad Bey, bir müddet sonra ramazanlığın geldiğini ve ilk akşamı vükelanın Sarayda toplanmış olduğunu belirtti. Sadrazam Said Halim Paşa, Avusturyalıların Sırphılara gayet şiddetli bir ultiatom vermiş olduğu haberini getirmesi üzerine Avrupa da bir harbin başlama sürecine delalet etmiştir.³⁵³

Ali Fuad Bey bir gün Yıldız'da üs kattaki büyük salonda oturduğu sırada “sizi *Bâb-ı Âli den telefona istiyorlar*” diye bir haberin geldiğini, telefonda karşısına Said Halim Paşa çıkararak “*efendimizden istihsal-i müsaade ile mühim bir iş için şimdi Bâb-ı Âli ye gelmenize intizar ediyorum*” demesi üzerine derhal kendisinin Bâbı Âliye gittiğini söyledi. Said Halim Paşa'nın meclis salonundan sadaret odasına gelerek “sizi *gayet mühim ve mahrem bir iş için çağırdım. Bunu bir ben, bir siz ve bir de padişah bilecektir. Şayet bir tarafa şayi olursa ikimiz de mesul oluruz. Başımıza gelen mağlubiyetler üzerine bir müttefik bulmak için her tarafa başvurduğumuz ve hatta Yunan Devletine kadar müracaat ettiğimiz halde muvaffak olamadık. Şimdi İttifak-ı Müsellese dâhil olmak için bir fırsat zuhur etti. Bu devletin istikbalini kurtaracaktır. Almanlar ile bir ittifak-ı tedafii müzakeresine girişmek için bir ruhsatname tanzimi muktazidir*” diyerek ayak üzerinde iki üç satırlık bir ruhsatname dikte ettiğini ifade etti. “*Keyfiyeti zat-ı şahaneye ifade ve ruhsatnameyi irae ettikten sonra bugün bana getirmelisiniz*” demesi üzerine Ali Fuad Bey saraya giderek hünkâra maruzatı bildirmiş ve tekrar Bâb-ı aliye giderek ruhsatnameyi Said Halim Paşa'ya iletmıştır.³⁵⁴ Fakat aradan üç dört gün geçmesine rağmen herhangi bir şey zuhur etmediğinden hünkârın merak etmesinden dolayı kendisini Sadrazamın Yeniköy'deki yalısına göndererek netice-i müzakeratı sordurduğunu söylemiştir. Said Hali Paşa “*İttifaknameyi tanzim ettik, şimdi tercüme ettiriyorum, taraf-ı şahaneye takdim edeceğim*” diyerekten sonradan saraya göndermiştir. Bu ittifaknamenin etraflı bir mukavelename olmadığı ve birkaç maddeden ibaret olduğu için daha etraflı bir mukavelename yapılmasına lüzum görülmüştür.³⁵⁵

Ali Fuad Bey eserinde yer verdiği bu vakanın, devamında savaşın aşamaları ve peşinden gelen olayları aynen zuhur etmiştir. Yukarda da bahsettiğimiz gibi

³⁵³ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 113,114.

³⁵⁴ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 114.

³⁵⁵ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 114.

Osmanlı'nın o dönem için bir müttefik ihtiyacı doğmuştu. Her yolu denemiş fakat son çare olarak Almanlar görülmüştü. Genelde bazı yorumlarda Almanlara duyulan hayranlık neticesinde müttefiklik kurulmuştu, Fakat durum hiçde öyle gözükmemektedir. Buna bizzat şahitlik eden ve eserinde aynen ifade eden Ali Fuad Bey; Sadrazamın her yolu denediğini ve Yunanlılara bile bu konuda ihtiyaç duyulduğunu fakat sonuç çıkmadığı için devletin istikbali Almanlarda görülmüş ve bu yüzden Almanlarla müttefiklik kurulmuştu.

10- Ali Fuad Bey'in (Türkgeldi) İzlenimiyle Mondros Mütârekesi

İzzet Paşa'nın Sadarete gelmesiyle birlikte kabinenin ilk işinin Mütâreke akdini gerçekleştirmek olduğunu söyleyen Ali Fuad Bey; Osmanlı Devleti'ne karşı iyiliksever olan General Tavsend ile İngiltere Deniz Donanması Kumandanı Vis Amiral Calthorpe'un uygun bulunduğu Mütâreke müzakeratına başlanıldığını ifade etti. Birinci Murahhas Damat Ferit Paşa'nın tayin kılınması üzerine sadrazam İzzet Paşa, *"bu adam mecnundur; bu misillü vezaif-i mühimme kendisine nasıl tevdi olunabilir?"* diye söylemde bulunmasıyla Hünkâr, *"biz onu idare ederiz"* diye fikrinde ısrarcı olunca Sadrazam daha fazla bir şey söyleyemez.³⁵⁶

Ali Fuad Bey, 24 Ekim 1919 Cuma günü sarayda odasında otururken İzzet Paşa'nın kendisini telefona çağırdığını *"mühim bir mesele için şimdi ya zati alinizin yahut Başmabeyncinin Bâb-ı Âli ye izamını taraf-ı şahaneden rica ederim"* dediğini ve kendisinin hümayuna gidip keyfiyeti arz ettiğini o gün şiddetle nezleye tutulmuş olduğundan Hünkâr *"görüyorum ki rahatsızsınız; fakat Başbameynciyi gönderirsem ağzından söz kaçırrır; gayret edip siz gidiniz"* demesi üzerine Ali Fuad Bey, Mâbeyn-i Hümayuna azimet etmiştir. Mütârekeye Damad Ferid Paşa'nın memur edilmesi irade buyrulmuşsa da müzakere sonucunda böylesine mühim bir meseleye uygun görülmemiş ve birinci murahhas olarak Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in³⁵⁷ memuriyetini müzakere eylemekte oldukları gibi Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'in³⁵⁸ de murahhas

³⁵⁶ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.153.

³⁵⁷ Hüseyin Rauf Orbay, 1880 yılında İstanbul Cibali'de doğdu. Babası Amiral Mehmet Muzaffer Paşa, annesi Hayriye Rûveyde hanımdır. 1918 yılına kadar değişik savaş gemilerinde görev yaptı. Balkan savaşları döneminde Hamidiye Akınıyla tanındı. Baş murahhas olarak Mondros Mütârekesi'ni imzaladı. Bkz. Süleyman Ataseven, **Rauf Orbay**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1997, s. 1-45.

³⁵⁸ Reşad Hikmet Bey, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasında bulunan delegelerden biriydi. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'a üye olarak katıldı. 16 Mart 1920'de meclisin başkanlığına seçildi.

olarak tayinlerini kıldıklarını beyan eylemişlerdir. Cavid ve Rauf Beylerde bu durumu onaylamışlardır. Ali Fuad Bey, bu olayı padişaha bildirmek üzere ve buyrulan iradeyi tekrar geri getirmek için meclis salonundan çıktığını ve sadrazamın arkasından gelerek kendisini sadaret odasına götürüp “*Zat-ı şevket-simat-ı Hazreti Padişahiye ve Hanedanı Osmaniye ye karşı mevrus-ı ecdad olan hissiyatı sadakatkaranesinden bahisle vazifesinde muvafakkiyeti, taraf-ı şahanedan hakkında ibraz buyrulacak emniyet ve itimada mütevakkıf olup bu emniyete mazhar olmaz ise*” bir işaretle çekilmeye hazır olduğunu söylemiştir.³⁵⁹

Ali Fuad Bey, Saraya gittiğinde hünkârın neden geldiğini sorması üzerine, yaşanan tüm hikâyeyi anlattığını ve hünkârın “*bunun nazikâne bir istifa demek*” olduğunu söyleyince “*evet efendim istifa demek*” dedim. Bunun üzerine “*siz burada biraz bekleyiniz*” deyip odaya gitti. Bir müddet sonra kendisini çağırdığını ve “*Ferid Paşa'nın izamını isteyişim maslahatça bir faide olur mülahazasıyla idi; yoksa işi bozmak maksadıyla değil. Mademki bu derece izam olunuyor, ben de onun gönderilmesinden sarf-ı nazar ederek kendisini tatlılıkla savdım. Ancak gönderilecek murahhaslara verilecek talimata şu mütaleatımın dercini katiyen arzu ederim*” dedi ve fikarat-ı atıyeyi dikte etti.³⁶⁰

“1- *Hilâfet-i celile ve saltanat-ı seniyye ve Hanedan-ı Osmani hukukunun tamamî-i mahfuziyyetinin temini,*

2- *Bazı eyalata verilecek muhtariyyet-i idarenin şekil ve mahiyeti temin olunarak muhtariyetin yalnız idari olup siyasi olmaması, şayet hiçbir çare ve imkân bulunamayıp da siyasi olacak ise istiklalîyet daha ehven olacağı ve eğer siyasi muhtariyeti kabul edecek olursak âlem-i İslam'a ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim*” demiştir.³⁶¹

Ali Fuad Bey yapılan bu konuşma üzerine akşam Bâb-ı Âlî ye gittiğini ve hünkârın söylemiş olduklarını Sadrazama bildirmiştir. Sadrazam da maksadının Saltanatı ve Hanedan-ı Osmani hukukunun muhafazası için çalışmakta bulunduğunu ifade etmiştir. Tayin edilen murahhaslar o gece hareket edecekleri için Nabi Bey, Sadrazama hitaben “*Heyetin vazife-i kitabetini ifaya memur ettikleri (Ali Fuad Bey'in*

Meclisin İngilizler tarafından kapatılması üzerine görevi sona erdi. Bkz. Mustafa Budak, “*Mütâreke Döneminde İtilaf Devletleri'nin Müdahaleleri*” **İlmi Araştırmalar**, 5, İstanbul, 1997, s. 81.

³⁵⁹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 154,155.

³⁶⁰ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 155.

³⁶¹ Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 155.

oğlu) Ali Bey'e hazırlanmak üzere haber gönderildi mi?" diye sorması üzerine Ali Fuad Bey oğlu Ali Bey'i, Bâb-ı Âli ye göndermiş ve heyetle birlikte Mondros'a azimet ettiğini ifade etmiştir.³⁶²

Ali Bey'in, böylesine mühim bir müzakerede bulunması, ileride yazmayı planladığı eseri olan "*Mondros ve Mudanya Mütârekeleri Tarihi*" adlı kitabına ışık olmuştur. Bu vakalardan da anlaşılacağı üzere, baba ve oğulun mühim ve kritik vakalarda bizzat rol aldıkları görölmektedir.

---

³⁶² Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s.156. Ayrıca Bayar, **Ben de Yazdım**, IV, s. 33.

SONUÇ

Zamanla toplumların değişimi kaçınılmaz hale gelir. Tolum ve birey sürekli yaşanan bu değişimden etkilenir. Devletlerin yapısında çıkan problemler devamında çözüm yollarını da getirir. Osmanlı Devleti hızlıca parçalanma ve dağılma sürecine girer. Devleti derinden etkileyen olaylar arasında Fransız İhtilâli, Sanayi İnkılâbı, Kapitülasyonlar vb. sebepler yer alır. Batıda yaşanan değişimler Osmanlı aydınının ve yöneticisinin dikkatini çeker. Aslında Batı'daki değişmeler daha öncede imparatorlukta etkisini göstermeye başalar.

Askeri ve siyasi düzenden eğitim ve ekonomik yapıya kadar Osmanlı toplumunun çeşitli sınıflarından ortaya çıkanların düşünce yapıları, dünya görüşü ve yaşam tarzlarının farklılaştığı görülür. 19. yüzyıl şüphesiz İlber Ortaylı'nın deyimiyle Osmanlının "en uzun asrı" olmuştur. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezdeki, en önemli bürokrat ailelerinden ve gözlemcilerinden gelen Ali Fuad Türkgeldi gibilerin yani aydın tipinin bu dönemde oldukça önem arz ettiği görülmüştür.

Tarihsel bağlam olarak baktığımızda Ali Fuad Bey'in doğduğu yüzyıl uluslar sorununun yaşandığı bir dönemdir. Yunan ve Sırp ayaklanmaları başta olmak üzere birçok olayların yaşandığı ortamda devlet aydınlarının Tanzimat hareketlerine başladığı döneme tekabül ediyordu. Sadece ekonomik değil toplumsal ve sosyal anlamdada yenilikler getirilmek isteniyordu. Bu sıkıntılı ve uzun zamanda merkezden ve yakından tanıklığını yapan bir aileden gelen Ali Fuad Bey o dönemde tüm yaşananları değerlendirmelerde bulunarak anlatmaktan çekinmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinin merkezdeki dikkatli gözlemcilerinden olan (Türkgeldi), 1881'de mülazemetle girdiği bürokrasi kariyerinin ilk aşamalarından itibaren yavaş yavaş bürokraside yükselmişti. Önemli devlet görevlerinde bulunmuş, bu tarihten itibaren, özellikle de II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in kuruluşuna varıncaya kadar, görevi dolayısıyla, cereyan eden pek çok siyasi gelişmelerin tam ortasında yer almıştır.

Türkgeldi sıradan bir bürokrat değildi. Osmanlı Devleti özelinde, İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin en sancılı günleri hakkında kaleme alınmış hatıratları düşünüldüğünde akla gelen ilk isimlerden birisi, belkide birincisidir. Aile geçmişi ve aldığı eğitimin Ali Fuad Bey'in devlet hizmetine girişini kolaylaştırmasına benzer şekilde II. Meşrutiyet'in ilanı onun bürokratik basamakları hızla tırmanmasına

olanak tanımıştır. Rüştiye okulundan mezun bir Dahiliye mektupçusu ve müsteşar vekili olan Ali Fuad Bey, 22 Eylül 1908'de Sadaret Mektupçuluğuna ve aradan bir sene geçmeden de 8 Eylül 1909'da Dahiliye Müsteşarlığına getirilmiştir.

Türkgeldi'nin asıl tanıklık ettiği dönem II. Abdülhamid'in iktidarının başlangıç yılları, zamanı ve tahtan indirilişi ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla devam eden ve Damad Ferid hükümetiyle yaşadığı sorunlar yüzünden Saray'dan çıkarılmasıyla oldukça uzun, sıkıntılı ve çok önemli olayların yaşandığı bir süreçtir. Türkgeldi, Meşrutiyet ilan edildiğinde hem Dâhiliye Nezareti mektupçuluğunu asaleten hem de Nezaret Müsteşarlığını vekâleten yürütüyordu. Bir yandan yaşanan bu gelişmelerin kaydını tutarken diğer bir yanda ise ilerde yazmayı planladığı çok önemli eserlerin temellerini atmaktaydı. Bu eserler; *Ricâl-i Mühimme-i Siyasiyye*, *Mâruf Sîmâlar*, *Edvar-ı Islahat*, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, *Âfâki Fıkralar*, *Tarihi Fıkralar* ve *Görüp İşittiklerim*'den oluşmaktadır.

İstanbul'da, siyasi hayattan uzak, sessiz sedasız köşesine çekilen Ali Fuad Bey, emekliliğinin başında Tanzimat ve önemli kısmına bizzat şahitlik ettiği Meşrutiyet devirlerini ele alan iki kitap yazmayı düşünmüştür. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nin son yüzyılımı şekillendiren *mühim Ricâle*, diğeri de devletin kaderini şekillendiren dış ve bununla bağlantılı iç *Mesâilin* anlatımına ayırmıştır. Ali Fuad Bey'in kendi tabiriyle Tanzimat Fermanı'nın ilanından Meşrutiyet'in ilanına kadar süren Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyaseti hakkında kaleme aldığı üç ciltlik dev eser, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye unvanını taşımıştır. Görüp İşittiklerim isimli hatırat, II. Meşrutiyet devrinin en karışık günlerine şahit olmuş ve bu sırada Sultan Reşad ve Vahideddin'e Mabeyn Başkatibi olarak hizmet etmiş, Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretinden Damat Ferit Paşa tarafından Mabeyn'den uzaklaştırılmasına kadar geçen süreçte gelişen hadiseler ve devlet adamlarının ruh hallerine dair okuru bilgilendirmiştir. Bu önemli hatıratın yanı sıra Türkgeldi, yaşadığı dönem hakkındaki diğer gözlemlerini de Tarihi Fıkralar ve Âfâki Fıkralar başlıkları altında kaleme almıştır.

Ali Fuad Bey, birbirini tamamlayan bu iki konuda çalışmak için gerekli donanım ve araçlara sahip olmuştur. Kendisinin, arkadaşlarının, ailesinin ve aile çevresinin Osmanlı XIX. yüzyılında tayin edici bir rol üstlenmiş olan Ricâl münasebetleri, onların özel arşivlerine ulaşabilme imkanını yakalamıştı. Dahiliye ve Sadaret Müsteşarlığı yaptığı dönemde ve Saray'da bulunduğu sırada söz konusu kurumların arşivlerine ulaşabilmesi Ali Fuad Bey'i yüksek siyaset ve politik kararlarda

söz sahibi Ricâlin görüş ve düşünceleri hatta özel hayatları konusunda, bugün pek çok tarihçinin sahip olamayacağı eşsiz bilgilerle donatmıştı. Dolayısıyla onun eserlerinde, bugün pek çoğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde veya özel arşivlerde bulunan belgelerin yanı sıra devrin entelektüellerine ve siyaset adamlarına dair doğrudan gözlemleri bulmak mümkün olmuştur.

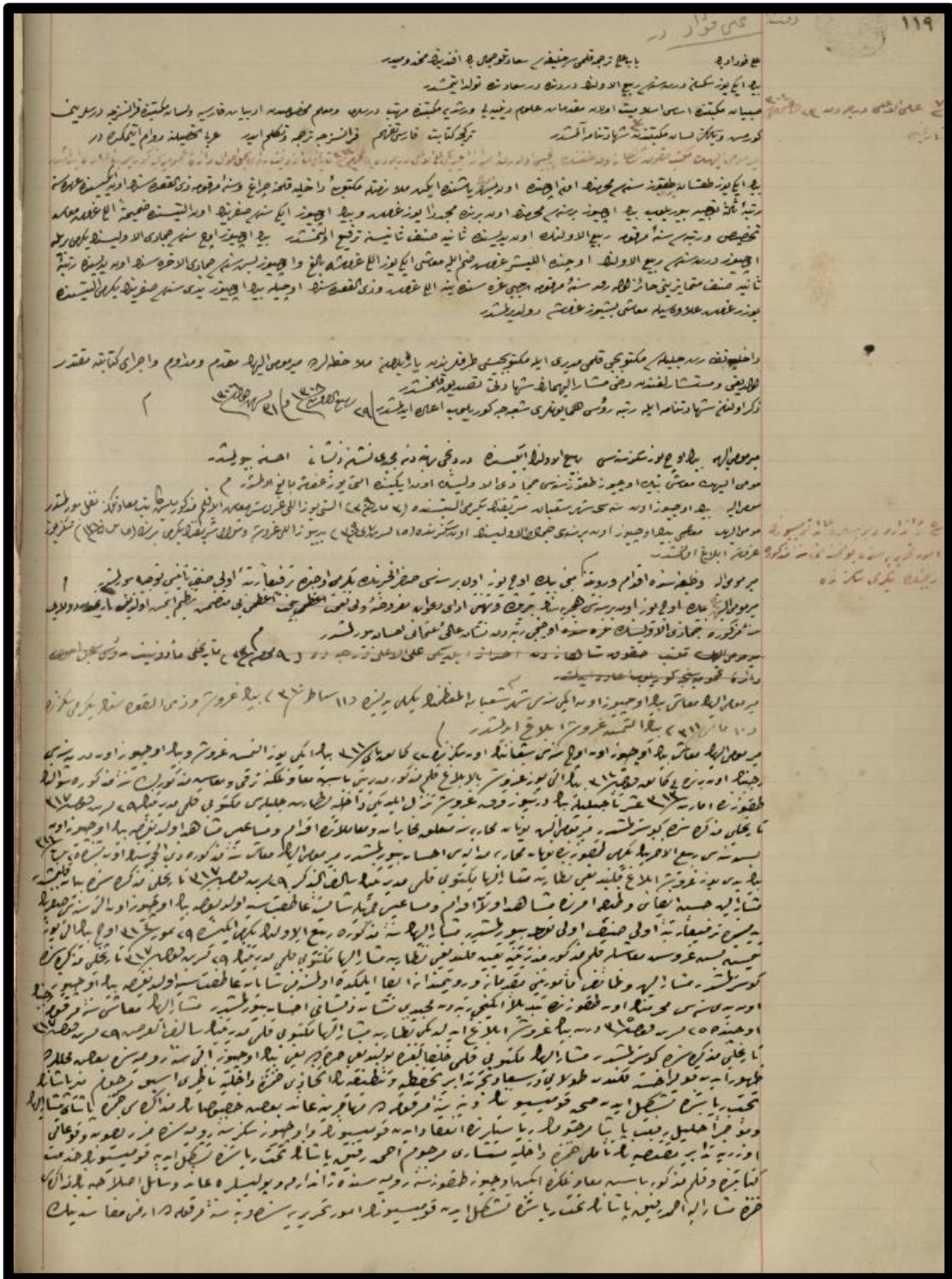
EKLER

BELGELER

EK-1. Ali Fuat Bey'in Hayat Hikayesi	106
EK-2. Ali Fuad Bey'e Rütbe-i Salise Tevcihine Dair Buyruldu	107
EK-3. Ali Fuad Bey'e Verilen Dördüncü Rütbeden Mecidi Nişanı Beratı	108
EK-4. Ali Fuad Bey'e Verilen Hicaz Demiryolu Madalyası Beratı	109
EK-5. Ali Fuad Bey'e Verilen Altın Donanma Madalyası.....	110
EK-6. Ali Fuad Bey'i İftar İçin Sahilhane-i Senaveriye Davet Eden Sadrazamın Tahriratı.....	111
EK-7. Ali Fuad Bey'in Yazdığı "Edvar-ı Islahat"adlı Eserle İlgili Olarak T.C. Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Dairesi'nden Gönderilen Müderris Raporu Sureti	112
EK-8. Mülga Sadaret Müsteşarı Ali Fuad Bey'in Vekalet Emrine Verilmesine Dair Belge	113
EK-9. Ali Fuad Bey'in Sıbyan Mektebinden Aldığı Şehadetname	114
EK-10. Ali Fuad Bey'in Görev Cetveli	115
EK-11. Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesi Reisi Sanisi Ali Fuad Bey'in Sadaret Müsteşarlığına Tayin Edildiğine Dair Tezkere	116
EK-12. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Müdürü Ali Fuad Bey'e ilave görev olarak Dahiliye Nezareti Mektupçuluğu Tevcih Edildiğine Dair Berat	117

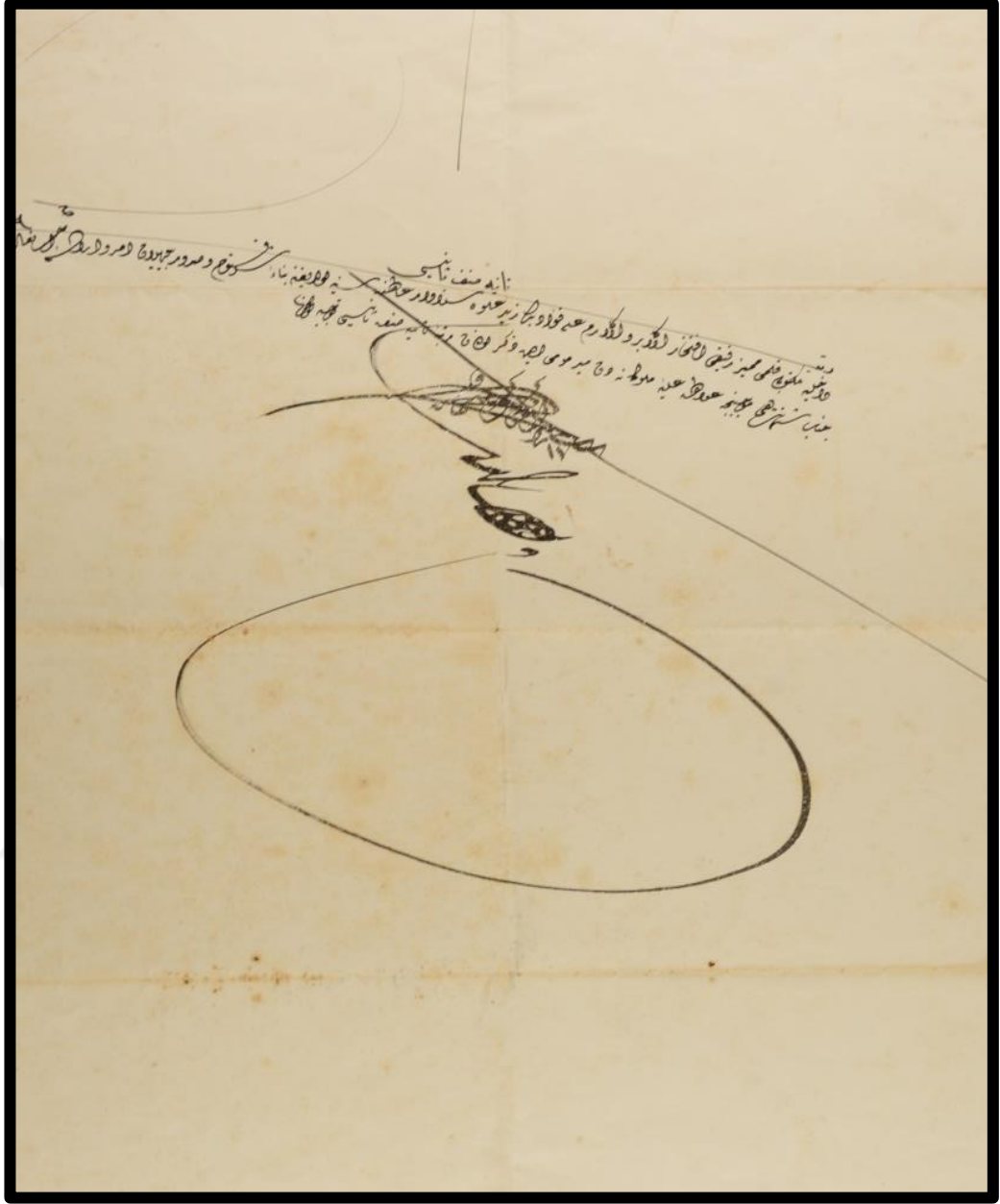
FOTOĞRAFLAR VE RESİMLER

EK-1. Ali Fuat Bey (Türkgeldi).....	118
EK-2. Ali Fuat Bey'in Oğlu Ali Bey	119
EK-3. Sadrazam Talat Paşa'nın Ali Fuat Bey'e İmzalı Resmi.....	120
EK-4. Ali Fuat Bey'in oğlu Abdülkerim Celalettin Türkgeldi.....	121
EK-5. Müsteşar Ali Fuat Bey'in karikatürize edilmiş resmi	121
EK-6. Ali Fuad Bey'in Oğlu Mustafa Reşit Türkgeldi ve Eşi Nimet Türkgeldi'nin Düğün Hatırası.....	122
EK-7. Ali Fuad Bey'in Kızı Emine Naciye Mualla Hanım	123

Ali Fuat Bey'in Hayat Hikayesi (Kaynak: BOA: HD-Said...32-61)

EK-2.

Ali Fuad Bey'e Rütbe-i Salise Tevcihine Dair Buyruldu. (Kaynak: BOA: HSD.AFT/3-54-0)

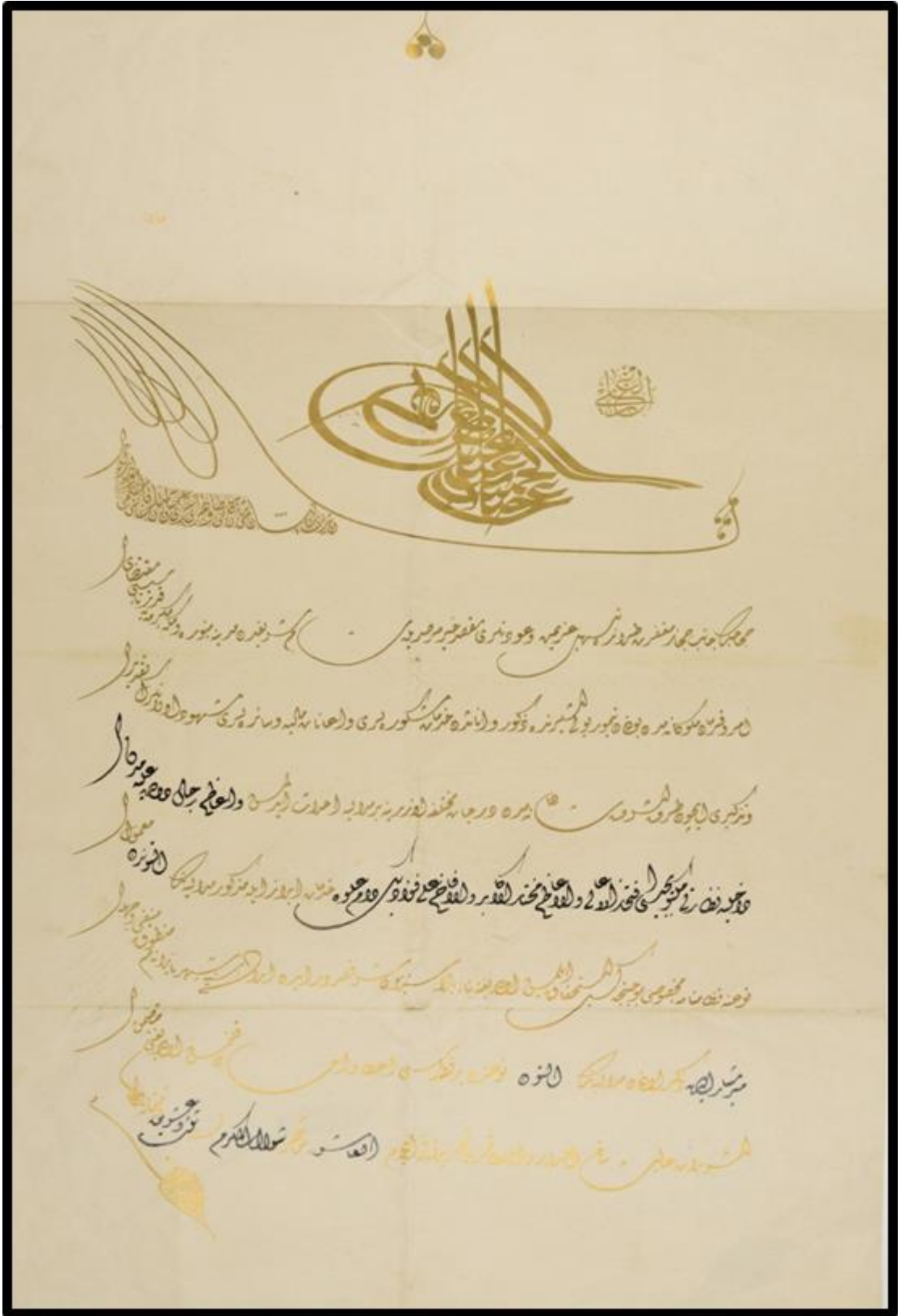

EK-3.

Ali Fuad Bey'e Verilen Dördüncü Rütbeden Mecidi Nişanı Beratı(Kaynak: BOA: HSD.AFT/4-35-0)

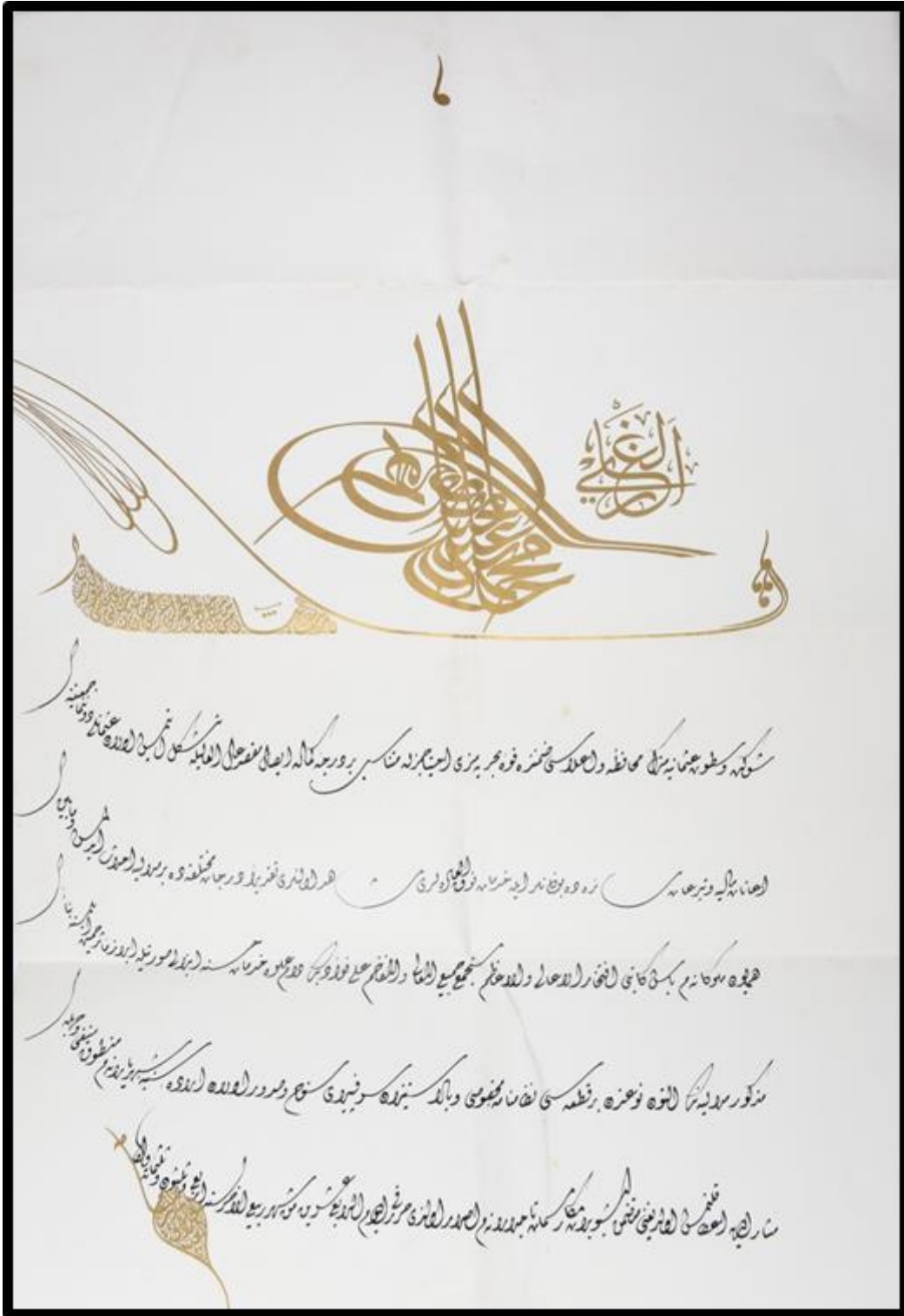
EK-4.

Ali Fuad Bey'e Verilen Hicaz Demiryolu Madalyası Beratı(Kaynak: BOA: HSD.AFT/05-2-03)

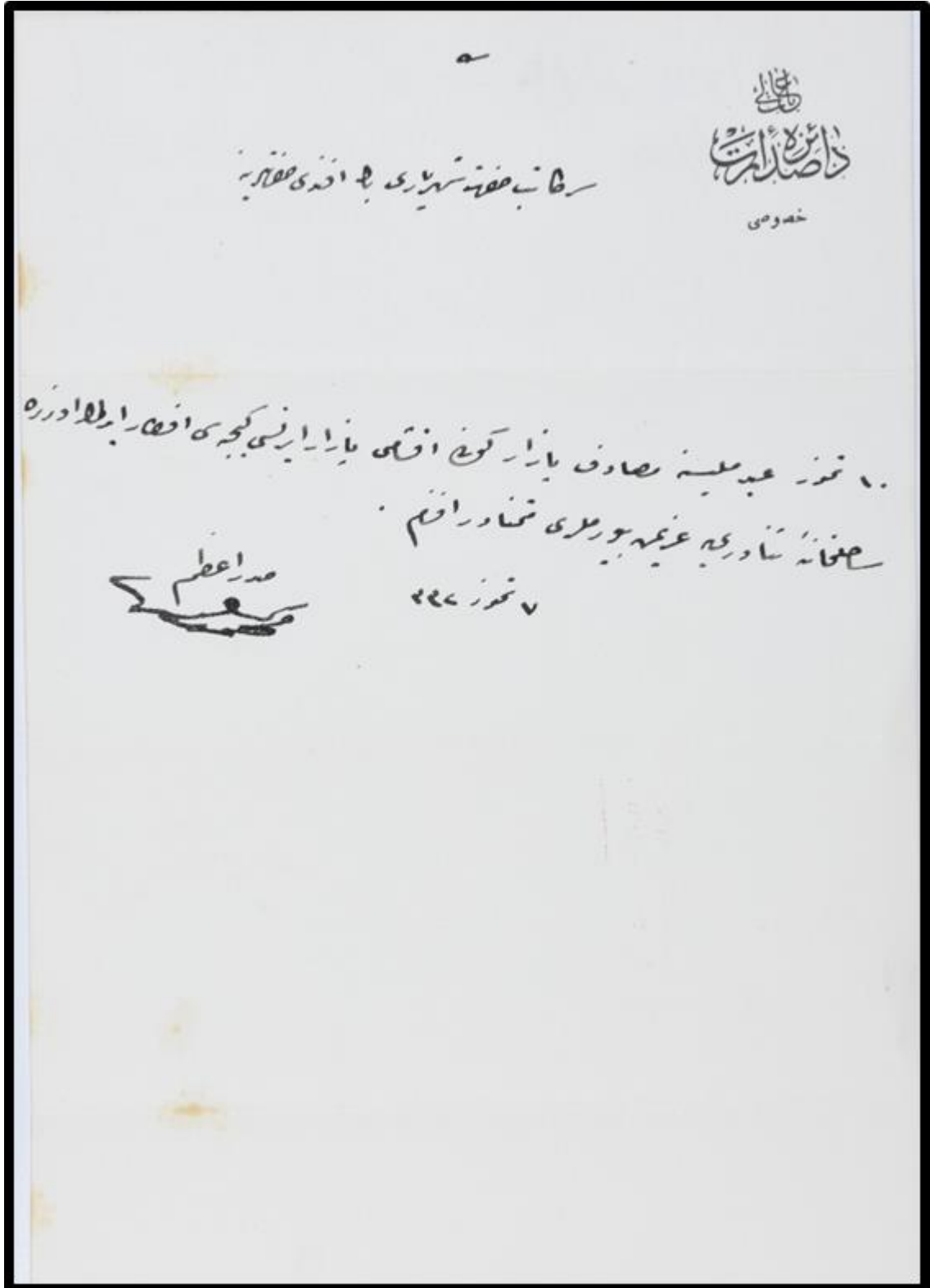

EK-5.

Ali Fuad Bey'e Verilen Altın Donanma Madalyası(Kaynak: BOA: HSD.AFT/06.015.)

EK-6.

Ali Fuad Bey'i İftar İçin Sahilhane-i Senaveriye Davet Eden Sadrazamın Tahrirâtı(Kaynak: BOA: HSD.AFT/06.024)

آقره حورن ، ۱۹۲۶
۱۶

استانول معارف مدبریتی واسطه سیده
ملعی حدایت مستشاری :
علی فواد بک افسدی -

تعلیم و تربیه دایره سی
۵۱۳
ایر جورد (ایلی سورد)

ادوار اصلاحات نامنه که اثر شهیده رالفون اربان فالولنه
مدیرنده احمد فیجه ، احمد صامد ، علی مظفر و محمد بک اقتدبله فرهنگه اشکال ایلیجه
اولان ایبریک حورنه لغا تقصیم فیلیند . آرزک ایروده مذکور شخصیات
دوره سنده اصلاح ایبریک اعاده جایدیر سیده تا جید حور سیده ایروده ایفقم
تعلیم وزیریه دایره حور سیده ایبریک
حکم

(مبروکه هانکی دایره اقدسیه پازیلان اوداق جواب تشکیل ایدرکنهک تدریسی وچا اولتور)

Ali Fuad Bey'in Yazdığı "Edvar-ı Islahat" adlı Eserle İlgili Olarak T.C. Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Dairesi'nden Gönderilen Müderris Raporu Sureti(Kaynak: BOA: HSD.AFT/16.17.0)

245
183

تورکیا بویوک ملت مجلسی
اجرا وکیلاری هیئتی ریاستی
قلم مخصوص مدیریتی
عدد

مذکره
۸۵۸

راضیه خانم

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

۲۰ - ۲ - ۲۹

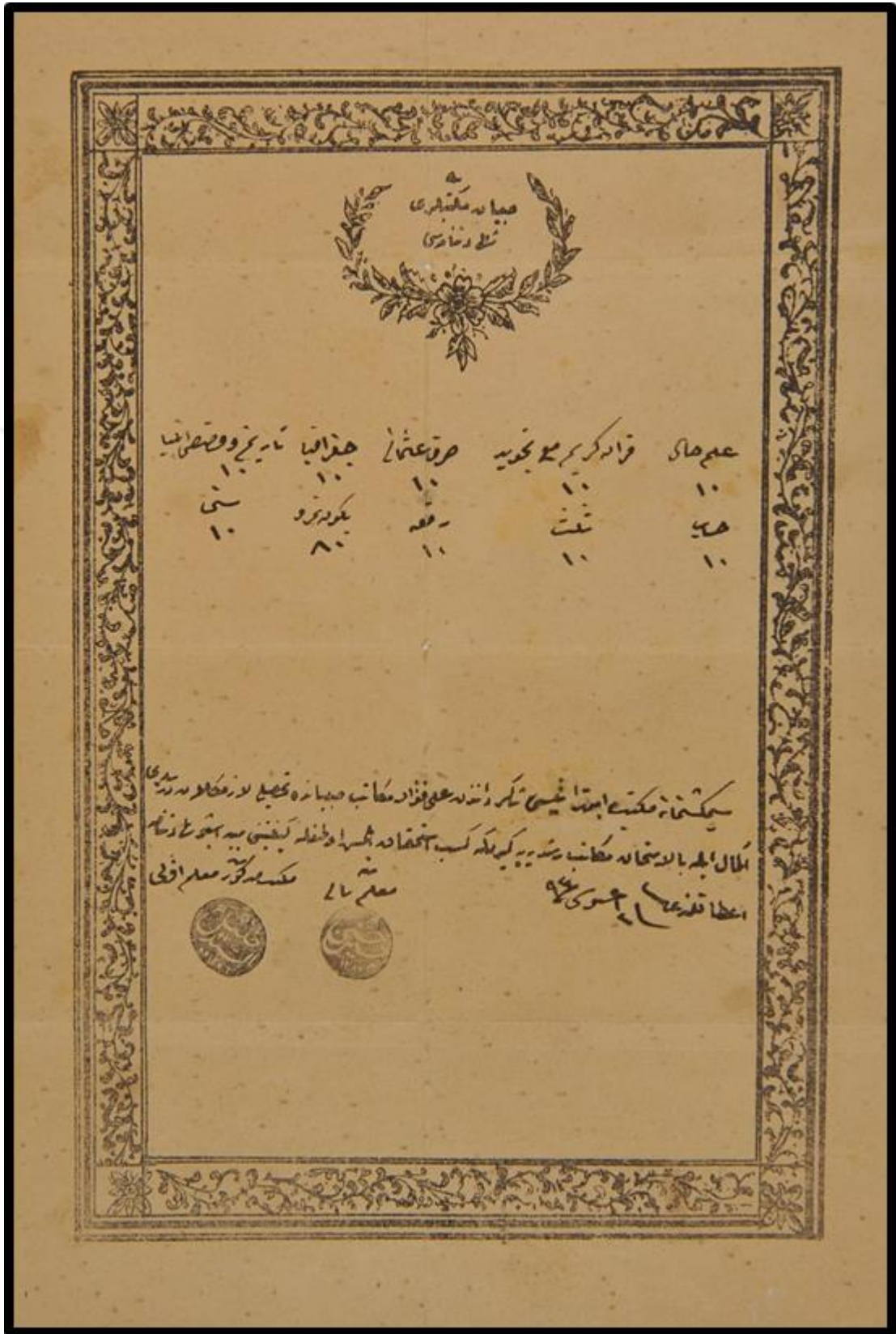
ملغا صدارت مستشاری اولوب مقرریت مقرر
 طبعیه بولمیه و معاشه اخذیه و جائز الاستخادم عدیه مانا شوابجه
 بیه بولمیه است بولورلاييك ۱۸ امدت ۲۹ تیغ و ۱۴ نولور
 نخرانه و بولمیه تحقیقات جدولده بیله مده خدمت و رده مقرر
 معذرت عذر قورده مقرر مقرر مقرر مقرر مقرر
 بولمیه بولمیه و بولمیه بولمیه بولمیه بولمیه
 نه ایفانیا طایفه ایفانیا

اجرا وکیلاری هیئتی

بازدید

جواباً یازیلجی اوراقه ؛ جواب اولدیی محرماتک تاریخ ونومروستک درجی دجا اولتور .

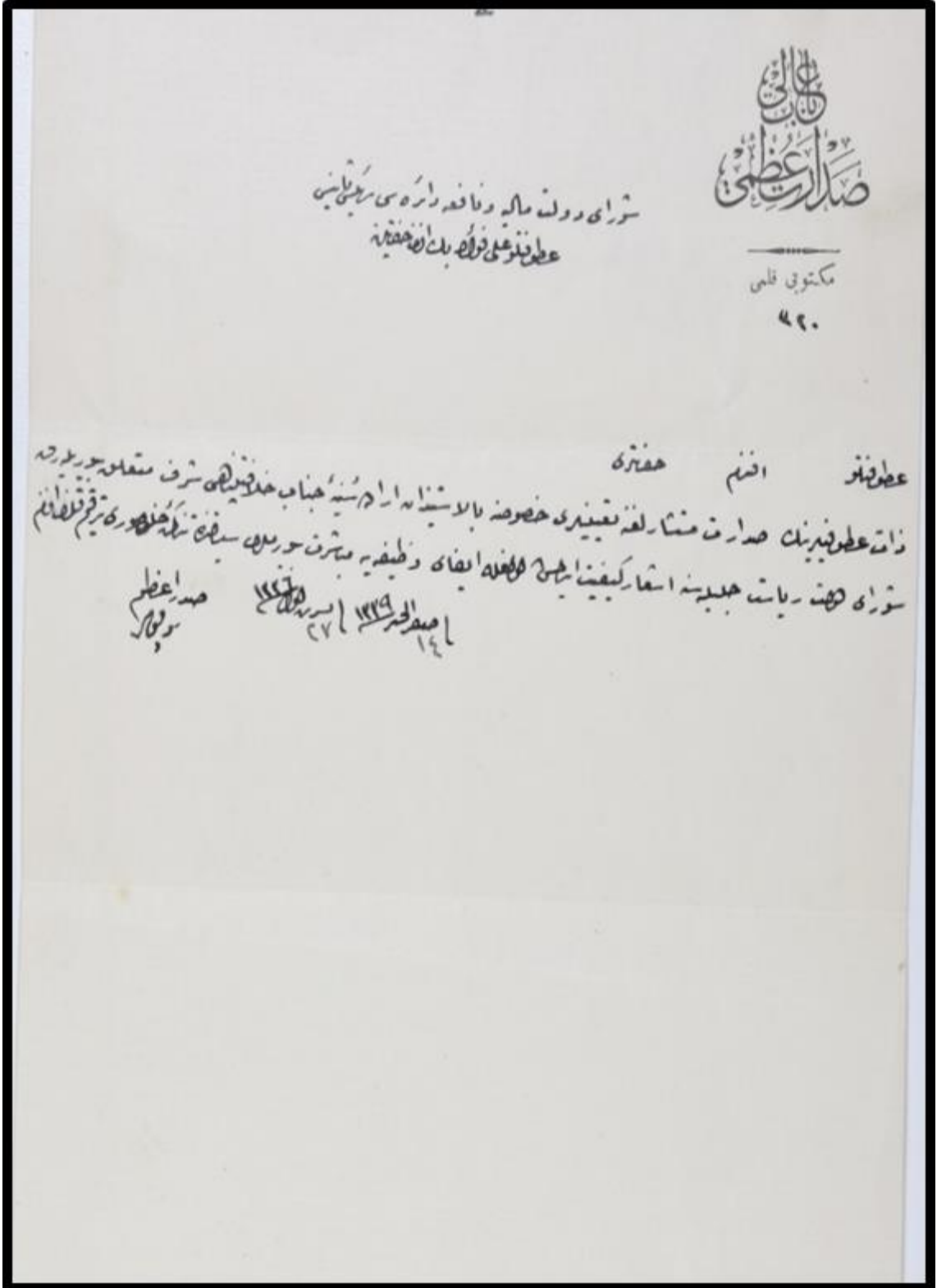
Mülga Sadaret Müsteşarı Ali Fuad Bey'in Vekalet Emrine Verilmesine Dair Belge(Kaynak: BOA: HSD.AFT/30-10.0.0204.39)

Ali Fuad Bey'in Sıbyan Mektebinden Aldığı Şehadetname(Kaynak: BOA: HSD.AFT/3-72)

10 . 204 396 21				تاریخ تولدی		مأموریت	
				۱۹۱۷		شهرت	
				شهر		شهرت	
				شهر		شهرت	
ملاحظات	مبلغ	بولندیزی مأموریت	مبلغ	شهر	شهرت	شهرت	شهرت
ملاحظات	۱۰۰	مکتوب داخلی	۱۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۵۰	"	۱۵۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۰۰	"	۲۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۰۰	"	۳۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۰۰	"	۴۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۰۰	"	۵۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۰۰	"	۶۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۰۰	"	۷۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۰۰	"	۸۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۰۰	"	۹۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۰۰۰	"	۱۰۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۱۰۰	"	۱۱۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۲۰۰	"	۱۲۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۳۰۰	"	۱۳۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۴۰۰	"	۱۴۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۵۰۰	"	۱۵۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۶۰۰	"	۱۶۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۷۰۰	"	۱۷۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۸۰۰	"	۱۸۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۹۰۰	"	۱۹۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۰۰۰	"	۲۰۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۱۰۰	"	۲۱۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۲۰۰	"	۲۲۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۳۰۰	"	۲۳۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۴۰۰	"	۲۴۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۵۰۰	"	۲۵۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۶۰۰	"	۲۶۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۷۰۰	"	۲۷۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۸۰۰	"	۲۸۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۲۹۰۰	"	۲۹۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۰۰۰	"	۳۰۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۱۰۰	"	۳۱۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۲۰۰	"	۳۲۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۳۰۰	"	۳۳۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۴۰۰	"	۳۴۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۵۰۰	"	۳۵۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۶۰۰	"	۳۶۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۷۰۰	"	۳۷۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۸۰۰	"	۳۸۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۳۹۰۰	"	۳۹۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۰۰۰	"	۴۰۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۱۰۰	"	۴۱۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۲۰۰	"	۴۲۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۳۰۰	"	۴۳۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۴۰۰	"	۴۴۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۵۰۰	"	۴۵۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۶۰۰	"	۴۶۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۷۰۰	"	۴۷۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۸۰۰	"	۴۸۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۴۹۰۰	"	۴۹۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۰۰۰	"	۵۰۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۱۰۰	"	۵۱۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۲۰۰	"	۵۲۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۳۰۰	"	۵۳۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۴۰۰	"	۵۴۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۵۰۰	"	۵۵۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۶۰۰	"	۵۶۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۷۰۰	"	۵۷۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۸۰۰	"	۵۸۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۵۹۰۰	"	۵۹۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۰۰۰	"	۶۰۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۱۰۰	"	۶۱۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۲۰۰	"	۶۲۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۳۰۰	"	۶۳۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۴۰۰	"	۶۴۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۵۰۰	"	۶۵۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۶۰۰	"	۶۶۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۷۰۰	"	۶۷۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۸۰۰	"	۶۸۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۶۹۰۰	"	۶۹۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۰۰۰	"	۷۰۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۱۰۰	"	۷۱۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۲۰۰	"	۷۲۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۳۰۰	"	۷۳۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۴۰۰	"	۷۴۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۵۰۰	"	۷۵۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۶۰۰	"	۷۶۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۷۰۰	"	۷۷۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۸۰۰	"	۷۸۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۷۹۰۰	"	۷۹۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۰۰۰	"	۸۰۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۱۰۰	"	۸۱۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۲۰۰	"	۸۲۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۳۰۰	"	۸۳۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۴۰۰	"	۸۴۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۵۰۰	"	۸۵۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۶۰۰	"	۸۶۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۷۰۰	"	۸۷۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۸۰۰	"	۸۸۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۸۹۰۰	"	۸۹۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۰۰۰	"	۹۰۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۱۰۰	"	۹۱۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۲۰۰	"	۹۲۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۳۰۰	"	۹۳۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۴۰۰	"	۹۴۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۵۰۰	"	۹۵۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۶۰۰	"	۹۶۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۷۰۰	"	۹۷۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۸۰۰	"	۹۸۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۹۹۰۰	"	۹۹۰۰	۱	۱	۱	۱
ملاحظات	۱۰۰۰۰	"	۱۰۰۰۰	۱	۱	۱	۱

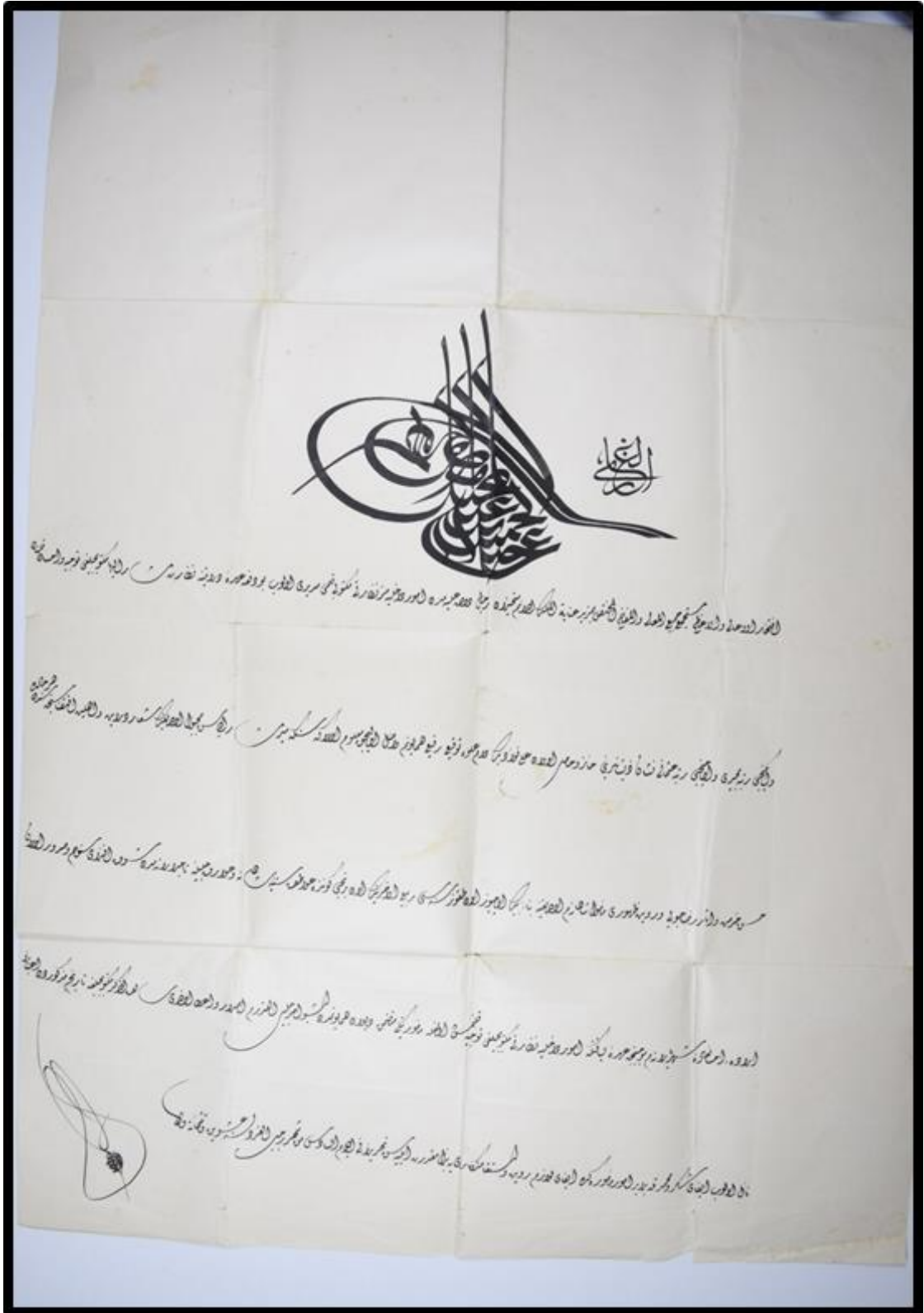
Ali Fuad Bey'in Görev Cetveli (Kaynak: BOA: HSD.AFT/30-10.00)

Şura-yı Devlet Maliye ve Nafia Dairesi Reisi Sanisi Ali Fuad Bey'in Sadaret Müsteşarlığına Tayin Edildiğine Dair Tezkere(Kaynak: BOA: HSD.AFT/6-98)

EK-12.

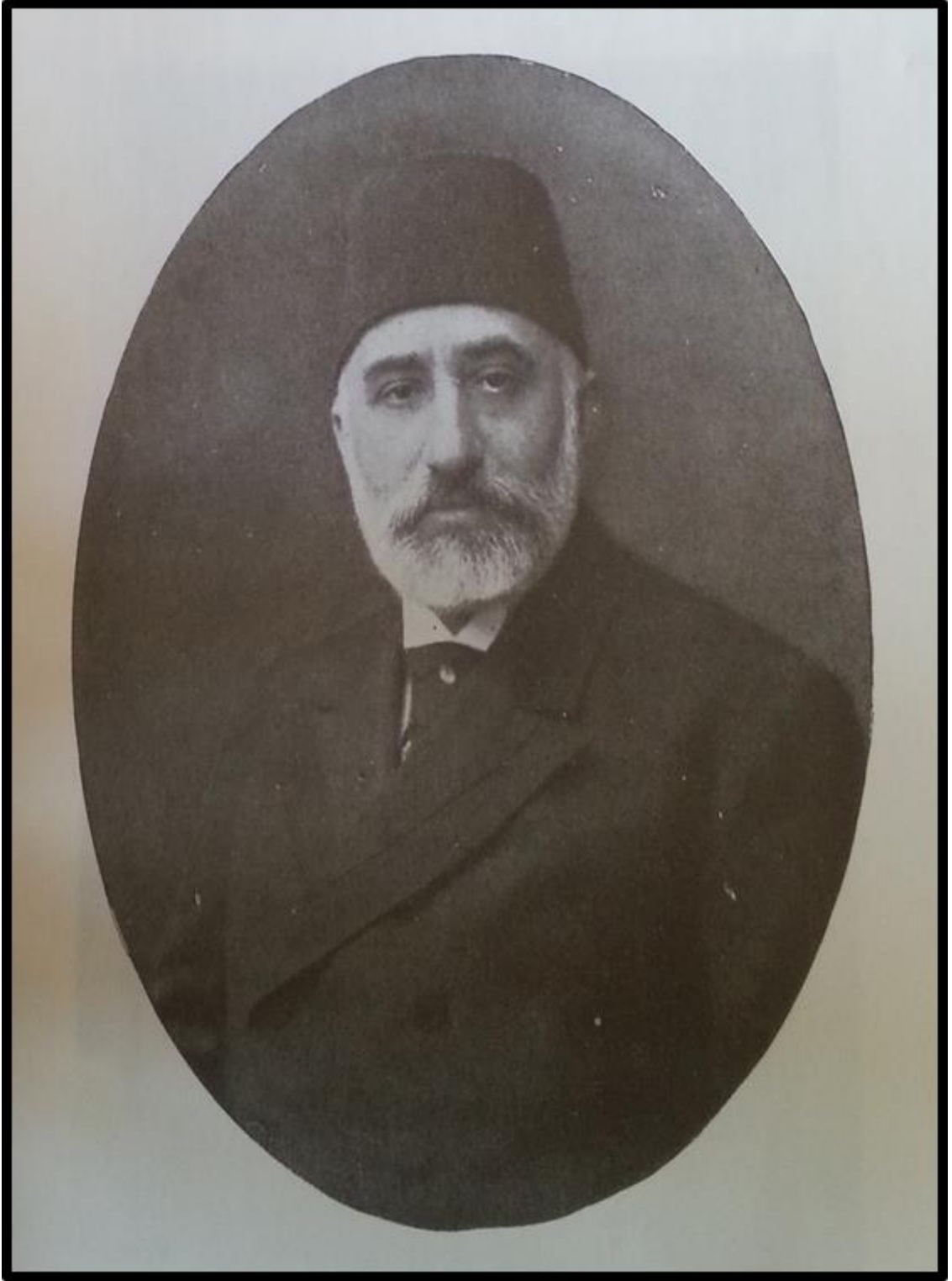

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Müdürü Ali Fuad Bey'e ilave görev olarak Dahiliye Nezareti Mektupçuluğu Tevcih Edildiğine Dair Berat (Kaynak: BOA: HSD.AFT/4-69)

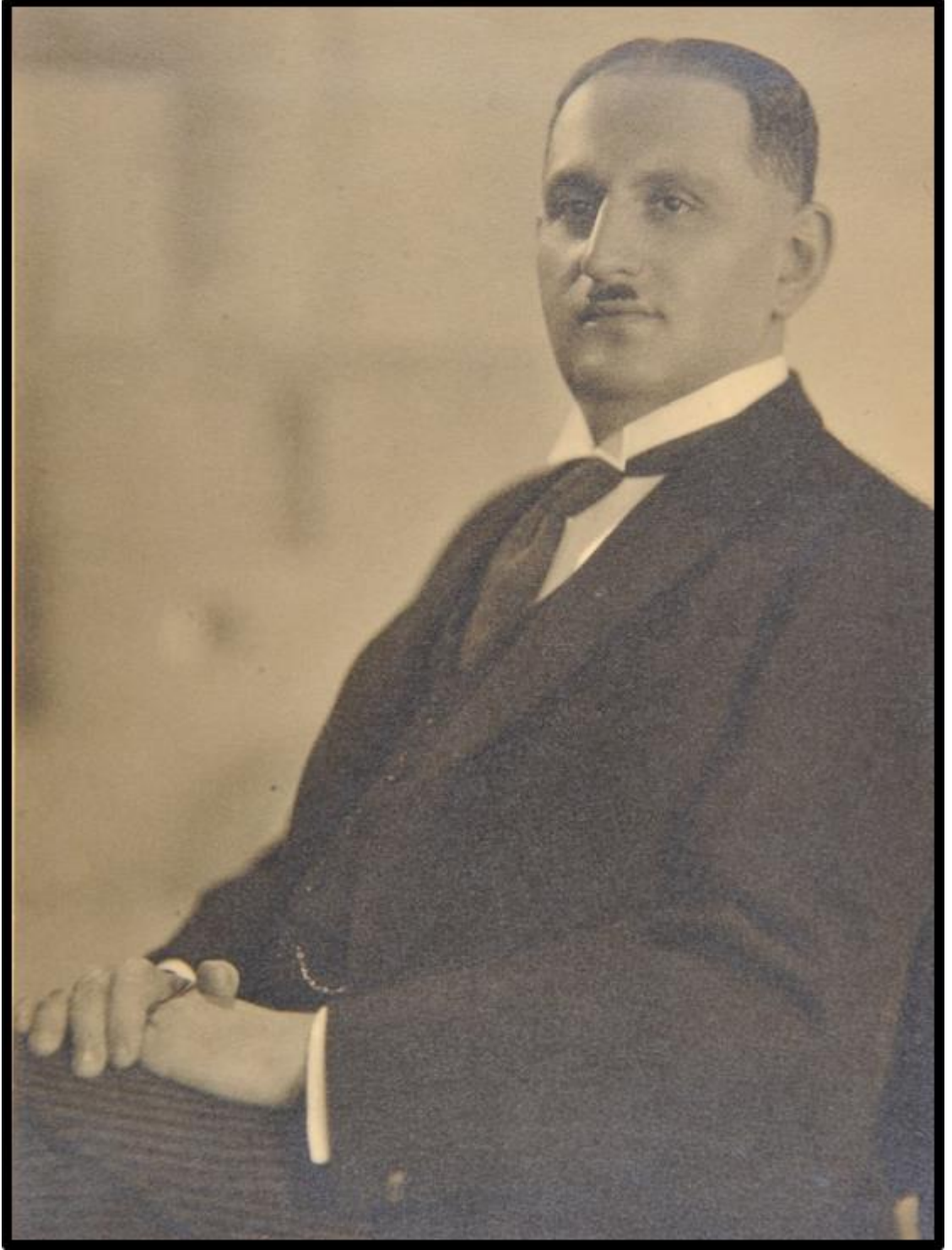
FOTOĞRAFLAR VE RESİMLER

EK-1.

Ali Fuat Bey (Türkgeldi)

EK-2.

Ali Fuat Bey'in Oğlu Ali Bey

EK-3.

Sadrazam Talat Paşa'nın Ali Fuat Bey'e İmzalı Resmi

EK-4.

Ali Fuat Bey'in oğlu Abdülkerim Celalettin Türkgeldi (Yargıtay Üyesi ve DP İstanbul Milletvekili) (Kaynak: Taha Toros Arşivi)

EK-5.

Müşteşar Ali Fuat Bey'in karikatürize edilmiş resmi (Kaynak: Taha Toros Arşivi)

EK-6.

Ali Fuad Bey'in Oğlu Mustafa Reşit Türkgeldi ve Eşi Nimet Türkgeldi'nin Düğün Hatırası

EK-7.

Ali Fuad Bey'in Kızı Emine Naciye Mualla Hanım

ÖZGEÇMİŞ

Iğdır ili Aralık ilçesi 16 Eylül 1990 doğumluyum. İlk ve ortaokulu Aralık ilçesi Atatürk İlköğretim Okulunda, liseyi ise Aralık Lisesi'nde bitirdim. 2010 yılında başladığım Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi; Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü 2014 yılında bitirdim. Üniversiteyi üçüncülükle, Fen Edebiyat Fakültesini ise ikincilikle bitirerek aynı zamanda Tarih bölümünü ikincilikle sonlandırdım. Üniversite bittikten sonra aynı yıl pedagojik formasyon eğitimini aldım. 20 Ocak 2015 yılında Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Anabilim Dalını kazanarak Yüksek Lisans eğitimine başladım. “Ali Fuad Bey’in (Türkgeldi) Hayatı ve Faaliyetleri” adlı tezimle 2018 yılında mezun oldum.

